

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕРЛАДИН ОЛЬГА БОГДАНІВНА

УДК 373.3(477-22)(091)''195/201''

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ СІЛЬСЬКОЇ
МІСЦЕВОСТІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – початок XXI
СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

015 Педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Б. Берладин

Науковий керівник:

Пріма Раїса Миколаївна

доктор педагогічних наук, професор

Луцьк – 2018

АНОТАЦІЯ

Берладин О. Б. Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» (015 Педагогічні науки). – Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2018.

У дисертаційній праці досліджено, проаналізовано й узагальнено тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості в другій половині XX – початку XXI століття. Наукова новизна і теоретичне значення результатів дисертаційного дослідження полягають у тому, що вперше зроблено спробу системного історико-педагогічного аналізу тенденцій розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (другої половини XX – початку XXI століття), визначено і схарактеризовано періодизацію, етапи, модель розвитку досліджуваного явища у зазначених хронологічних межах; розкрито генезу, сутність, історіографію, джерельну базу дослідження, роль і місце школи в соціальній інфраструктурі села; узагальнено конструктивний історико-педагогічний досвід і персоніфіковані ідеї та розкрито можливості їхньої трансформації в умовах реформування сучасних закладів загальної середньої освіти першого ступеня сільської місцевості в Україні; окреслено перспективи ефективного моделювання й провідні тенденції подальшого розвитку таких початкових шкіл, механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в сучасних умовах розбудови системи освіти України; уточнено і конкретизовано понятійно-термінологічний апарат («початкова школа сільської місцевості», «малокомплектна початкова школа», «малочисельна школа»); у науковий обіг уведено статистичні матеріали щодо змін мережі початкових шкіл сільської місцевості, кількості учнів, маловідомі праці, архівні документи, методичну літературу, що ілюструють істотні зміни досліджуваного феномену у визначених хронологічних межах; набули подальшого розвитку дослідження офіційного дискурсу освітньої політики України другої

половини XX – початку XXI століття щодо тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості у взаємозв'язку соціальних, економічних, культурних і педагогічних чинників.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що воно певною мірою дозволяє заповнити прогалини в історико-педагогічному полі розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні другої половини XX – початку XXI століття; за результатами дослідження запропоновано авторський спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» та обґрунтовано доцільність його впровадження у практику післядипломної педагогічної освіти для підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів початкових шкіл сільської місцевості.

Обґрунтовано теоретичні положення, історико-педагогічні ідеї досліджуваного періоду, які можуть бути використані у формуванні стратегій розвитку початкових шкіл сільської місцевості, системі педагогічної освіти в процесі написання підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів для вчителів початкових класів; а також у розробці лекційних і проведенні практичних занять із навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Дидактика», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи».

Розширено історико-педагогічні уявлення про сутність такого типу шкіл; узагальнено теоретико-практичний досвід; систематизовано науково-педагогічну літературу, історіографічні праці, які увиразнюють загальні підходи до аналізу теорії та практики шкільної освіти, важливі аспекти освітніх проблем, тенденції та суперечності розвитку початкової школи сільської місцевості, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, що є важливим і науково вартісним у моделюванні діяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості в контексті розбудови національної системи освіти.

Сучасну початкову школу сільської місцевості розглянуто як компоненту системи освіти в умовах приведення її у відповідність із потребами соціально-економічного розвитку села та перебудови освітніх стратегій і пріоритетних напрямів її модернізації в Україні, що має свої особливості: наявність тісних зв'язків із соціально-культурним середовищем села; є чинником та продуктом соціально-економічного та

культурно-освітнього розвитку, ґрунтується на життєво значущих цінностях і ментальності; виконує соціокультурну, етнокультурну, здоров'язбережувальну, просвітницьку функції.

Виокремлено й охарактеризовано періоди та послідовні етапи розвитку початкових шкіл сільської місцевості у другій половині XX – початку XXI століть. Дослідження тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості у визначених хронологічних межах перебуває у двох площинах і стосується як радянської доби (друга половина XX століття – до 1991-го року), так і становлення системи освіти в незалежній Україні (1991–2015 рр.), що уможлиблює виокремлення сукупності показників, які відображають внутрішню логіку поступу початкової школи сільської місцевості цього часового періоду.

Схарактеризовано два періоди (I – 1950–1990 рр.; II – 1991–2015 рр.) й тенденції розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні впродовж другої половини XX – початку XXI століття. З'ясовано, що поступ початкової школи сільської місцевості в часових межах першого періоду (1950–1990 рр.) характеризувався пошуком шляхів подолання відриву її від життя, що виявлялося в удосконаленні сільськогосподарської спрямованості змісту шкільної освіти, відновленні традиційних та урізноманітненні зв'язків школи із соціальним середовищем і зумовлене виконанням завдань сільської школи щодо підготовки спеціалістів для роботи в аграрному й соціокультурному секторах села.

У межах I періоду умовно виділено п'ять етапів: перший (1950–1958) – характерологічною ознакою якого була провідна роль початкових шкіл у структурі загальної середньої освіти сільської місцевості (53,4 %). До позитивних тенденцій цього етапу також віднесено післявоєнну відбудову закладів загальної освіти I ступеня сільської місцевості, налагодження навчального процесу, дієву допомогу колгоспів, батьків учнів, сільської громади, керівників шкіл та вчителів, які вишукували додаткові засоби для розвитку школи.

Другий етап (1959–1964) – втрата початковою школою своєї функційної самостійності; зміцнення зв'язків школи зі соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти; утвердження мети і завдань

розвитку початкової школи сільської місцевості в системі шкільної освіти відповідно до соціально-економічного розвитку села.

Третій етап (1965–1972) пов'язаний із намаганням подолати відставання сільської школи від науково-технічного прогресу відповідно до суспільних завдань розвитку економіки сільського господарства та промисловості. Розвиток мережі початкових шкіл сільської місцевості здійснювався згідно з територіально-адміністративним устроєм та економічними і демографічними чинниками. Зселення «неперспективних» сіл (у зв'язку з укрупненням сільськогосподарських підприємств) позначилося на структурі шкільної мережі, зумовивши закриття малочисельних початкових шкіл.

Характеристиками четвертого етапу (1973–1984) визначено трансформацію сільської школи та пошуки шляхів наближення її до міської, подолання відмінностей між сільською і міською школами в умовах стандартизації змістово-методичного забезпечення, здійснення реструктуризації шкільної мережі відповідно до соціально-економічних планів розвитку країни (закриття малокомплектних шкіл, утворення навчально-виховних комплексів «школа – дитячий сад»).

П'ятий умовно виділений етап (1985–1990) включає здійснення оптимізації шкільної мережі відповідно до соціально-економічних планів розвитку країни, відновлення етнокультурних тенденцій за умов часткової демократизації суспільного життя, розвиток регіональної компоненти змісту освіти, підвищення рівня суспільних і професійних вимог до сільського вчителя.

До основних тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості першого періоду віднесено: пошук шляхів подолання відриву школи від потреб суспільства, зміцнення зв'язків із сільськогосподарським та соціально-культурним середовищем в умовах послаблення правового й економічного тиску держави на селян та реформування освіти, зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку за рахунок демографічної та соціально-економічної кризи, реструктуризацію закладів освіти (об'єднання в більші структури), створення навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок».

Розвиток початкової школи сільської місцевості в межах другого періоду (1991–2015 рр.) супроводжувався як певними здобутками і позитивними

тенденціями (законодавче забезпечення, розвиток моделей сучасних закладів загальної освіти сільської місцевості (початкові школи, навчально-виховні комплекси «школа-дитячий сад», школа-родина, освітній округ та його філії), впровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію освітніх процесів; забезпечення можливості здобувати початкову освіту за місцем проживання учнів), так і упущеннями та прорахунками (не врахування демографічного прогнозу, соціально-економічних умов, думки сільської громади і, насамперед, інтересів учнів, особливостей кожного регіону при реорганізації (закритті) шкіл, не створенні системи геолокації шкіл; не налагодження стовідсоткового забезпечення учнів автотранспортом у межах державної цільової програми «Шкільний автобус»; відносно слабка динаміка матеріально-технічного забезпечення, комп'ютеризації шкіл, не забезпечення навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, якісними педагогічними кадрами та соціальним захистом молодих спеціалістів), що стримувало оптимальний розвиток досліджуваних освітніх закладів у контексті сучасних модернізаційних процесів.

До основних показників II періоду (1991–2015), що умовно поділений на два етапи (перший – 1991–2002 рр.; другий 2003–2015 рр.), які відображають логіку змін освітньої системи загалом та початкової школи сільської місцевості зокрема, віднесено: зміни освітніх парадигм у контексті політико-економічної моделі суспільства, модернізацію мети і змісту освіти, структури мережі шкіл сільської місцевості, наукових досліджень відповідно до запитів держави щодо розвитку початкової школи сільської місцевості, підготовки вчителя до багатофункціональної професійної діяльності у вказаному типі шкіл.

Перший етап (1991–2002) – розвиток початкової школи сільської місцевості в умовах становлення ринкових відносин, зміна освітніх парадигм, реформування, модернізація мети, змісту шкільної освіти; врегулювання нормативно-правової бази. Другий етап (2003–2015) – реорганізація типів шкіл, їхніх структур; мораторій на закриття початкових шкіл у сільській місцевості (2008); виконання завдань державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» на 2011–2015 рр. (забезпечення організованого підвезення дітей до місць навчання у 2014 – 2015 навчальному році складало 68 % від потреби); затвердження Національної стратегії розвитку

освіти України на період до 2021 року (2013), якою передбачено здійснення оптимізації, урізноманітнення моделей, створення освітніх округів, філій базових шкіл; розгляд урядом питання про створення опорних шкіл (2015).

Історичну послідовність розвитку початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах умовно визначених та охарактеризованих періодів і послідовних етапів відображено у форматі схематичної моделі, спрямованої на наукову структурування розкриття досліджуваного процесу, взаємозв'язку періодів, чинників, тенденцій, показників розвитку закладів загальної освіти першого ступеня сільської місцевості.

У дослідженні, враховуючи історико-педагогічний контекст, актуалізовано конструктивний досвід і персоніфіковані ідеї та розкрито можливості їхньої трансформації в умовах реформування сучасних закладів середньої освіти першого ступеня сільської місцевості, досліджено теоретико-методологічні засади моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості; проаналізовано варіативні типи закладів загальної середньої освіти сільської місцевості (загальноосвітній навчальний заклад I ступеня, навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий садок», «школа-родина», модель гуцульської школи, модель освітнього округу); окреслено перспективи їхнього розвитку.

У роботі обґрунтовано перспективи ефективного моделювання розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні, яке відповідно до стратегічних завдань освіти спрямоване на впровадження прогностичних (перспективних) моделей, ґрунтується на взаємодії початкової школи – родини – сільської громади – базової школи (освітнього округу), які забезпечують побудову партнерських стосунків, системність та узгодженість спільної діяльності між усіма учасниками, підвищення позитивної динаміки життєдіяльності школи, зростання активності сільської громади у співпраці зі школою, взаємодію початкової і базової шкіл, удосконалення особистісно-професійного розвитку вчителя, його прагнення до професійного зростання та самовдосконалення.

Проаналізовано варіативні типи закладів загальної освіти сільської місцевості, зокрема: навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий

садок», «школа-родина»; «освітній округ», модель гуцульської школи, окреслено перспективи їхнього розвитку. Підтверджено, що ефективність моделювання розвитку початкових шкіл сільської місцевості детермінована науковим педагогічним підґрунтям, комфортним освітньо-розвивальним середовищем, особистісно орієнтованим освітнім процесом, високим рівнем професійної компетентності вчителів (керівника) та позитивним мікрокліматом. Виокремлено та обґрунтовано механізми модернізації фахової підготовки та особистісно-професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в сучасних умовах розбудови системи освіти України.

Визначено перспективи подальших наукових розвідок, які вбачаємо у дослідженні регіональних аспектів розвитку різних типів закладів загальної освіти I ступеня сільської місцевості; зарубіжного досвіду функціонування початкових шкіл (primary school); конструктивного історико-педагогічного досвіду організації ментального простору початкової школи сільської місцевості.

Ключові слова: тенденції, розвиток, початкова школа сільської місцевості, моделювання, механізми модернізації фахової підготовки вчителя.

SUMMARY

Berladyn O. B. Tendencies in the development of primary schools in rural areas of Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI century). – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of a candidate of pedagogical sciences (doctor of philosophy) in specialty 13.00.01 – «General Pedagogy and History of Pedagogy». – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutzk, 2018.

In the dissertation, the tendencies of the development of primary schools of rural areas in the second half of the XX – the beginning of the XXI century were analyzed and generalized. The scientific novelty and the theoretical significance of the results of the scientific work are that for the first time an attempt was made to systematically analyze the tendencies of the primary schools of rural areas in Ukraine (the second half of the 20th – the beginning of the 21st century), the periodization, stages, model of the development of the phenomenon were determined and characterized in the specified chronological limits; the genesis, essence, historiography, sources of research, role and

place of school in the social infrastructure of the village are disclosed; general constructive historical and pedagogical experience and personified ideas and possibilities of their transformation in conditions of reforming of modern institutions of general primary education of the first degree of rural area in Ukraine are revealed; outlined the prospects for effective modeling and the leading trends in the further development of such elementary schools; mechanisms for modernizing the vocational training and professional development of the elementary school teacher in the countryside under the current conditions of the development of the education system of Ukraine; clarified and elaborated concepts and terminology («primary school of the rural area», «incomplete primary school», «small school»); statistical data on changes in the network of primary schools in rural areas, number of pupils, unknown works, archival documents, methodical literature, illustrating significant changes in the phenomenon under study in certain chronological boundaries in were entered in scientific circles; further developed the study of the official discourse of educational policy of Ukraine in the second half of the XX – beginning of the XXI century on tendencies in the development of the primary school of rural areas in the interrelation of social, economic, cultural and pedagogical factors.

The practical significance of the results obtained is that it to some extent allows to fill the gaps in the historical and pedagogical field of the primary school of rural areas in Ukraine in the second half of the 20th – the beginning of the 21st century; according to research results the author's special course «Actual problems of the elementary school of rural area» was suggested and the expediency of its introduction into the practice of postgraduate pedagogical education is offered for raising the level of professional qualification of teachers of primary schools in rural areas.

The theoretical principles, historical and pedagogical ideas of the studied period that can be used in the formation of strategies for the development of primary schools in rural areas, the system of pedagogical education in the process of writing textbooks, teaching aids and methodical materials for primary school teachers are substantiated; as well as in the development of lectures and conducting practical classes on educational disciplines «History of Pedagogy», «Comparative Pedagogy», «Didactics», «Theory of Education», «Methodology of Educational Work».

Expanded historical and pedagogical ideas about the essence of this type of schools; generalized theoretical and practical experience; systematized scientific and pedagogical literature, historiographical works that reveal general approaches to the analysis of the theory and practice of primary school education, important aspects of educational problems, trends and contradictions in the development of the elementary school of rural areas, originality and identity of the Ukrainian concept and the model of general education, which is important and scientifically valuable in simulating the activity of modern primary schools of rural areas in the context of building a national education system.

The modern primary school of rural areas is considered as a component of the education system in terms of bringing it into line with the needs of socio-economic development of the village and restructuring of educational strategies and priority directions of its modernization in Ukraine, which has its own peculiarities: the existence of close ties with the socio-cultural environment of the village; is a factor and product of socio-economic, cultural and educational development, is based on vitally important values and mentality; performs socio-cultural, ethnocultural, health-saving, educational functions.

The periods and successive stages of the development of elementary schools of rural areas in the second half of the XX – the beginning of the XXI centuries are distinguished and characterized. The study of tendencies in the development of a primary school in rural areas in the defined chronological boundaries is in two dimensions and applies both to the Soviet era (the second half of the twentieth century to the year 1991), and to the formation of a system of education in an independent Ukraine (1991-2015), which makes it possible to distinguish between a set of indicators that reflect the internal logic of the progress of the primary school in rural areas during this time period.

Two periods (I – 1950-1990, II – 1991-2015 years) and tendencies of the elementary school of rural area in Ukraine during the second half of the XX – the beginning of the XXI century were characterized. It was found out that the progress of the primary school of rural areas in the time limits of the first period (1950-1990) was characterized by the search for ways to overcome the separation from life, which was

manifested in improving the agricultural orientation of the content of school education, the restoration of traditional and diverse school links with social environment and due to the tasks of the village school to train specialists for work in the agrarian and socio-cultural sectors of the village.

In the framework of I period, conditionally, five stages were allocated: the first (1950-1958) – the characterological feature of which was the leading role of primary schools in the structure of general primary education in rural areas (53.4%). Positive tendencies of this stage include the post-war reconstruction of general education institutions of the I degree of rural areas, the establishment of educational process, effective assistance to collective farms, parents of students, rural communities, school leaders and teachers who sought additional funds for the development of the school.

The second stage (1959-1964) is the loss by primary school of its functional independence; Strengthening the links of the school with the socio-cultural environment in the context of reforming the Soviet system of education; the approval of the goals and objectives of the primary school in rural areas in the system of school education in accordance with the socio-economic development of the village.

The third stage (1965-1972) is connected with the attempt to overcome the rural school's backlog of scientific and technological progress in accordance with the social tasks of the economy of agriculture and industry. The development of the network of elementary schools in rural areas was carried out in accordance with the territorial and administrative structure and economic and demographic factors. The settlement of "unpromising" villages (in connection with the consolidation of agricultural enterprises) affected the structure of the school network, causing the closure of small primary schools.

Characteristics of the fourth stage (1973-1984) identified the transformation of the rural school and the search for ways of approaching it to the city, overcoming the differences between rural and urban schools in the standardization of content and methodological support, the restructuring of the school network in accordance with the socio-economic plans of the country's development (closure of small-scale schools, the formation of the educational complexes «school – kindergarten»).

The fifth conditionally selected phase (1985-1990) includes the optimization of the school network in accordance with the socio-economic plans of the country's development, the restoration of ethnocultural tendencies in the conditions of partial democratization of public life, the development of the regional component of the content of education, raising the level of social and professional requirements for the rural teacher.

The main tendencies in the development of primary school of rural area of first period include: the search for ways to overcome the separation of the school from the needs of the society, the strengthening of ties with the agricultural and socio-cultural environment in conditions of weakening the legal and economic pressure of the state on the peasants and reforming education, reducing the number of younger students school age at the expense of demographic and socioeconomic crisis, restructuring of educational institutions (unions into larger structures), creation of educational complexes «school – kindergarten».

Development of rural primary school within the second period (1991-2015) was accompanied by a certain achievements and positive tendencies (legislative support, development of models of modern institutions of general education in rural areas (primary school, educational complexes «school-kindergarten», School-family, educational district and its affiliates), implementation of government programs aimed at optimizing educational processes, providing opportunities to acquire basic education students residence) and missed pits and failures (not taking into account demographic projections and socio-economic conditions, the views of rural communities and, above all, the interests of students, the characteristics of each region in the reorganization (closing) schools, not creating a system of geolocation of schools, not setting up one hundred percent schoolchildren with motor transport within the state target program «School Bus»; relatively weak dynamics of logistics, computerization of schools, lack of provision of educational institutions located in rural areas, high-quality pedagogical staff and social protection of young specialists), which hampered the optimal development of the studied educational institutions in the context of modernization processes.

The main indicators of the II period (1991-2015), which is conditionally divided into two stages (the first - 1991-2002; the second one 2003-2015), which reflect the logic of changes in the educational system in general and in the primary school of rural areas in particular, are as follows: changes in educational paradigms in the context of the political and economic model of society, the modernization of the purpose and content of education, the structure of the network of schools in rural areas, research in accordance with the state's requests for the development of an primary school in rural areas, teacher training for a multifunctional profession in the given type of schools.

The first stage (1991-2002) – the development of a primary school in rural areas in the conditions of the formation of market relations, the change of educational paradigms, reforming, modernization of the purpose, content of school education; regulation of the regulatory framework. The second stage (2003-2015) is the reorganization of the types of schools, their structures; Moratorium on the closure of primary schools in rural areas (2008); fulfillment of tasks of the state target social program "School bus" for 2011-2015 (provision of organized transportation of children to places of study in the 2014-2015 academic year was 68% of the need); Approval of the National Strategy for the Development of Education of Ukraine for the period up to 2021 (2013), which provides for optimization, model diversification, the creation of educational districts, branches of basic schools; Government Consideration of the Establishment of Reference Schools (2015).

The historical sequence of the primary school development in rural areas in the defined chronological boundaries of conditionally defined and characterized periods and successive stages is reflected in the format of the schematic model aimed at the scientific structuring of the disclosure of the investigated process, the interconnection of periods, factors, tendencies, indicators of development of institutions of general education of I degree in rural area.

Taking into account the historical and pedagogical context, the research actualized the constructive experience and personified ideas and revealed the possibilities of their transformation in the conditions of reforming modern institutions of primary education of rural areas, the theoretical and methodological principles of modeling the development of modern primary schools of rural areas are researched;

variable types of institutions of general primary education in rural areas are analyzed (general educational institution of I degree, educational complex «primary school – kindergarten», «school-family», model of the Hutsul school, model of the educational district); outlined the prospects for their development.

The work substantiates the prospects of effective modeling of the development of primary schools of rural areas in Ukraine, which, in accordance with the strategic objectives of education, is aimed at the introduction of prognostic (perspective) models, is based on the interaction of the primary school - the family - the rural community - the basic school (educational district), which provide the construction partnership relations, systematic and coherent of joint activity among all participants, increase of positive dynamics of school activity, increase of activity of village community in cooperation with the school, the interaction of primary and basic schools, improving personal and professional development of teachers, their desire for professional growth and self-improvement.

Various types of institutions of general education in rural areas are analyzed, in particular: educational complex «primary school-kindergarten», «school-family»; «Educational district», a model of the Hutsul School, outlined prospects for their development. It is confirmed that the effectiveness of modeling the development of primary schools in rural areas is determined by the scientific pedagogical background, a comfortable educational and development environment, a personally oriented educational process, a high level of professional competence of teachers (leader) and a positive microclimate. The mechanisms of modernization of professional training and personality-professional development of the teacher of the primary school of rural area in the modern conditions of development of the education system of Ukraine are singled out and grounded. The prospects of further scientific researches, which we see in the study of regional aspects of development of various types of institutions of general education of I degree in rural areas, are determined; foreign experience in the functioning of primary schools; a constructive historical and pedagogical experience in organizing the mental space of the primary school in rural areas.

Key words: tendencies, development, primary school of rural areas, modeling, mechanisms of modernization of teacher's professional training.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Берладин О.А., Берладин О.Б. Актуалізація підготовки майбутнього вчителя до навчання каліграфічному письму молодших школярів на уроках української та англійської мов // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки». Луцьк, 2012, № 14 (239). С. 142–146.
2. Берладин О. Б. Сільська початкова школа в системі освітніх трансформацій (середина XIX – початок XX ст.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки». Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016, № 2 (304). С. 3–9.
3. Берладин О. Б. Модернізаційні аспекти розвитку початкових шкіл сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI століття) // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». 2017, № 2. С. 3–8.
4. Берладин О.Б. Початкова школа сільської місцевості як компонент соціальної інфраструктури села (друга половина XX – початок XXI століття) // Педагогічний часопис Волині: науковий журнал. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2017, №1 (4). С. 7–12.
5. Берладин О.Б. Механізми модернізації фахової підготовки вчителя до професійної діяльності в початковій школі сільської місцевості України (II половина XX – початок XXI століття) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки». Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017, № 1 (350). С. 5–11.
6. Берладин О.Б. Початкова школа сільської місцевості в Україні другої половини XX – початку XXI століття: історіографія та джерельна база проблеми // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Тетяни Степанової. 2017, № 2 (57). Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2017. С. 55–61.
7. Берладин О. Б. Трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних початкових

шкіл сільської місцевості. // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2017. Вип. 36. С. 13–17.

8. Пріма Р. М., Берладин О. Б. Особистісно-професійний розвиток учителя початкової школи сільської місцевості в умовах післядипломної педагогічної освіти // Інженерні та освітні технології. Щоквартальний науково-практичний журнал [Електронний журнал] – Кременчук: КрНУ, 2017. Вип. 3 (19). С. 50–54. – Режим доступу : <http://eetecs.kdu.edu.ua>

9. Berladyn Olha. The importance of British teaching experience ideas (end of XX – beginning of XXI century) for modern training of Ukrainian primary schools teachers of rural areas // Comparative Professional Pedagogy (2017), Volume 7, Issue 1: Scientific Journal [Chief. ed. N. M. Bidyuk]. Kyiv – Khmelnytskyi: KhNU. – 164 p. – P. – 77–82.

Праці апробаційного характеру

10. Берладин О. Б. Місія початкової школи сільської місцевості крізь призму ментальності // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2017. – № 3. – С. 11-14.

11. Берладин О. Б. Національний підхід до модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості України в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесі. – Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, Україна, 5-6 квітня 2017 року). / укладачі: В. Є. Кавецький, А. В. Вихрущ, О. Я.Жизномірска, Т. Г. Дідух. – Тернопіль : СМП «Тайп», 2017. – 318 с. – С. 15-17.

12. Берладин О. Б. Модернізаційні аспекти фахової підготовки майбутнього вчителя початкової школи сільської місцевості в контексті освітніх реформ (90-і роки ХХ – початок ХХІ ст.). – Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі: матеріали III-го Міжнародного Конгресу (м. Одеса, 18-21 травня 2017 року) / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса: Гельветика, 2017. – С. 141-142.

13. Берладин О.Б. Метод моделювання в системі навчально-професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи сільської місцевості. Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (26-28 квітня 2017 р., Київ – Суми). – Суми. 2017. – Т. 2. – С. 6- 8.
14. Prima Rajisa, Berladyn Olha. Rural primary school as a phenomenon in the education of Ukraine // European Humanities Studies: State and Society / East European Institute of Psychology. – Krakow, Poland, 2017. – P. 142-151.
15. Berladyn Olha. The mentality of the primary school in rural areas as a prognostic factor in its development // Scientific Issue of Knowledge, Education, Law and Management. – Wydawca: Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO» . – Druk : PIKTOR, Lodz, Poland. – № 1 (17) / 2017. – P. 37-41.

Навчально-методичні матеріали

16. Берладин О.А., Берладин О.Б., Рубель О.О. Каліграфія: навчально-методичний посібник. – Луцьк : Твердиня, 2013. – 140 с.
17. Берладин О. Б. Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості : програма і методичні рекомендації. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. – 72 с.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)	28
1.1. Генеза, сутність розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні як соціокультурного феномену	28
1.2. Історіографія, джерельна база та понятійно-термінологічний апарат дослідження	54
1.3. Початкова школа сільської місцевості в соціальній інфраструктурі села.....	78
Висновки до розділу 1.....	98
РОЗДІЛ 2. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)	100
2.1. Перший період розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні: 1950–1990 рр.	100
2.2. Другий період розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні: 1991–2015рр.	111
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	129
3.1. Трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних закладів загальної освіти І ступеня сільської місцевості в Україні.....	129
3.2. Моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості.....	144
3.3. Механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості.....	176
Висновки до розділу 3.....	206
ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216
ДОДАТКИ.....	248

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. В умовах модернізації системи освіти України і різних типів закладів загальної освіти триває процес осмислення сутнісних особливостей функціонування початкових шкіл сільської місцевості та розроблення оптимальних шляхів їхнього подальшого розвитку. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року утверджує позицію держави щодо створення єдиного Європейського освітнього простору. Початкова ланка загальної освіти сільської місцевості, яка завжди була і залишається фундаментом системи національної освіти, не може відставати від повсякденних змін, що відбуваються в освітньому просторі України та світу, і водночас не може розвиватися за аналогією до міської школи. На її діяльність впливають територіально-географічні, економічні, демографічні, соціокультурні та педагогічні чинники. Необхідність змін у підходах до розвитку початкової школи сільської місцевості визначено у низці нормативно-правових документів: у Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (зі змінами 2017 р.), Концепції загальної середньої освіти (2001 р.), Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст. (2002 р.), Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2013 р.), Державному стандарті початкової загальної освіти (2011 р.), Концепції «Нова школа. Простір освітніх можливостей» (2016 р.) та інших.

У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» оптимізацію мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема проблему збереження шкіл, особливо в сільській місцевості, визначено як пріоритетне завдання розвитку освіти. «Адже школа у більшості випадків є єдиним освітнім закладом на селі, а відтак, не має конкурентів на ринку освітніх послуг і, по суті, є єдиним гарантом права дитини на освіту та певним чином її соціальний захист. Проблема полягає не лише в конституційному праві дитини на освіту, розвитку людського потенціалу. Йдеться про загрозу існуванню сотень населених пунктів. Фактично – це питання національної безпеки» [169, с. 50].

З огляду на зазначене вище, проблема якості освіти у початковій школі сільської місцевості є національним пріоритетом. Соціально-економічні проблеми, демографічна ситуація, суспільно-політична нестабільність, військова

агресія на Сході нашої держави та інші чинники негативно впливають на освітню галузь, особливо у сільській місцевості.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена необхідністю державницького виваженого підходу до її функціонування, розвитку, забезпечення рівного доступу до якісної освіти для школярів сільської місцевості на тлі національної культури з опертям на загальнолюдські цінності та особливості розвитку початкової школи сільської місцевості в контексті єдиної державної освітньої політики. Розбудова національної системи освіти в сучасних умовах з урахуванням змін у всіх сферах суспільного життя вимагає критичного осмислення історичного досвіду розвитку такого типу початкових шкіл, узагальнення та творчого його використання. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз цього досвіду розширить можливості визначення перспектив модернізації початкової школи сільської місцевості в руслі єдиного освітнього простору.

Вивчення та аналіз наукових джерел із проблеми розвитку таких навчальних закладів засвідчує, що накопичені наукові дослідження можуть слугувати основою для висвітлення різних аспектів зазначеної проблеми. Історико-педагогічну ретроспективу функціонування школи сільської місцевості досліджували Ю. Багно, С. Бричок, Д. Демчиля, Г. Іванюк, В. Кравець, Г. Лемко, Г. Черненко, Г. Щука та ін. Проблеми підготовки вчителів до роботи в умовах початкової школи сільської місцевості присвячені дослідження О. Біди, В. Кузя, А. Кузьмінського, З. Онишківа, Л. Прокопенко, Л. Присяжнюк, О. Побірченко, Р. Пріми, О. Савченко та ін. Для обґрунтування теоретичних основ розвитку досліджуваного типу шкіл важливе значення мають наукові напрацювання вітчизняних учених, у яких розглядається вдосконалення освітнього процесу (О. Біда, О. Коберник, З. Онишків, Н. Присяжнюк, Г. Трішневська та ін.); функціонування різних типів початкових шкіл сільської місцевості (В. Кузь, Н. Манжелій, Л. Федорович, В. Ферштей та ін.), управлінські питання діяльності школи сільської місцевості (І. Осадчий, В. Мелешко та ін.).

Історіографія досліджень із проблем початкових шкіл сільської місцевості дає підстави стверджувати, що попри значний пласт наукових праць із окремих аспектів діяльності закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості в

окреслених хронологічних межах, розвиток цих навчальних закладів у другій половині XX – початку XXI століття як окрема наукова проблема не досліджувалася. Проведений аналіз наукових джерел підтверджує, що висвітлені аспекти досліджуваної проблеми, безумовно, збагатили уявлення про початкову школу сільської місцевості як освітній феномен. Проте дотепер відсутні праці узагальненого характеру, де б системно досліджувалися проблеми розвитку початкових шкіл сільської місцевості окресленого хронологічного періоду.

Аналіз теорії та практики функціонування і розвитку початкових шкіл сільської місцевості, доцільність їхнього дослідження зумовлено низкою суперечностей, що посилюють актуальність проблеми, зокрема між:

- значним науковим напрацюванням з окремих напрямів діяльності початкової школи сільської місцевості та відсутністю системних історико-педагогічних досліджень із проблем розвитку цих навчальних закладів упродовж заявленого історичного періоду;

- об’єктивною потребою у визначенні тенденцій розвитку вітчизняних загальноосвітніх шкіл I ступеня сільської місцевості та недостатнім вивченням і узагальненням конструктивного історико-педагогічного досвіду, персоніфікованих ідей, можливості їхньої трансформації в сучасних умовах;

- необхідністю модернізації розвитку початкових шкіл сільської місцевості й фахової підготовки вчителя та недостатньою розробленістю цієї проблеми на науково-теоретичному та технологічному рівнях.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена також потребою розширення на теоретичному рівні історико-педагогічних знань про особливості та проблеми функціонування початкових шкіл сільської місцевості України в хронологічних межах другої половини XX – початку XXI століття, встановлення періодизації зазначеного феномену, з’ясування тенденцій розвитку, внеску новаторської педагогіки, творчого застосування продуктивних педагогічних ідей в їхню розбудову та модернізацію.

Таким чином, недостатня розробленість означеної проблеми, наявність визначених суперечностей та наукова і практична потреба їхнього розв’язання

зумовили вибір дисертаційного дослідження «**Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації виконана в контексті досліджень Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та є складовою комплексної теми «Реалізація філософії людиноцентризму в сучасній національній освіті» (номер державної реєстрації 0113U002224) і затверджена вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 9 від 25.03.2010 року).

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні другої половини XX – початку XXI ст. як соціокультурного феномену, детермінованого змінами освітніх парадигм, виявленні перспективних ідей модернізації крізь призму їхнього сучасного стану та подальшого розвитку.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити генезу, сутність, історіографію, джерельну базу дослідження; роль і місце початкової школи в соціальній інфраструктурі села; уточнити і конкретизувати понятійно-категоріальний апарат.

2. Визначити та схарактеризувати основні періоди й тенденції розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні впродовж другої половини XX – початку XXI століть, обґрунтувати модель її історико-педагогічного розвитку.

3. Узагальнити конструктивний історико-педагогічний досвід і персоніфіковані ідеї та розкрити можливості їхньої трансформації в умовах реформування сучасних закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості в Україні.

4. Окреслити перспективи ефективного моделювання й провідні тенденції подальшого розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні, механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя в сучасних умовах розбудови системи освіти України.

Об'єкт дослідження – початкова школа сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття).

Предмет дослідження – тенденції розвитку початкової школи сільської місцевості України в контексті соціально-економічної та демографічної зумовленості, сучасних модернізаційних процесів (в окреслених хронологічних межах).

Хронологічні межі дисертаційного дослідження обґрунтовано предметом наукового пошуку і наукового пізнання та охоплюють другу половину XX – початок XXI століття.

Визначення *нижньої межі* дослідження (50-ті роки XX століття) пов'язане з провідною роллю початкової школи сільської місцевості у структурі закладів загальної середньої освіти сільської місцевості (школи I ступеня займали 53,4 %); утвердженням соціально-економічних потреб суспільства щодо наближення сільської школи до сільськогосподарського виробництва, що відображено в Законі УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959 р.).

Верхню межу дослідження окреслено початком XXI ст. (2015 р.): прийняттям Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року, Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 911–УШ від 24 грудня 2015 р., розгляду урядом питання щодо створення опорних шкіл (28 грудня 2015 р.), якими передбачено реструктуризацію мережі через перетворення загальноосвітніх закладів I ступеня сільської місцевості з малим контингентом учнів на філії; урізноманітнення моделей організації освіти, створення освітніх округів, домашніх шкіл типу «школа – родина»; удосконалення мережі навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад»; продовження оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять філософські концепції сучасної освіти (В.Андрущенко, А.Бойко, В. Вернадський, Г. Васянович, С. Гончаренко, В. Кремень, В. Лутай та ін.); ідеї методології історико-педагогічного дослідження (Н.Гупан, Я.Кодлюк, В. Сластьонін, О.Сухомлинська та ін.); порівняльно-педагогічних досліджень (М. Лещенко, А. Сбруєва та ін.); теорії організації освіти на засадах особистісно орієнтованого (Ш. Амонашвілі, І. Бех,

Л. Виготський, С. Максименко, І. Якиманська), середовищного (О. Дубасенюк, О. Захаренко, Л. Новикова, В. Ястребова), культурологічного (Г. Васянович, І. Зязюн) підходів; особливостей розвитку й саморозвитку особистості учня (Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін), організації педагогічного процесу та проектування освітнього простору в початковій школі (В. Бондар, М. Вашуленко, І. Волощук, О. Савченко, Л. Хомич, А. Цимбалару та ін.), гуманізації та гуманітаризації освітнього середовища (С. Гончаренко, Ю. Мальований, В. Сухомлинський) та ін.

Для вирішення визначених завдань на різних етапах наукового пошуку, відповідно до специфіки предмета дослідження, використано комплекс таких теоретичних **методів**: *загальнонаукові* – бібліографічний (вивчення, систематизація наукової літератури, архівних матеріалів для виявлення організаційних аспектів та процесуально-змістових складових окресленої проблеми); *конкретно-наукові* – історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення (для розроблення періодизації розвитку початкової школи сільської місцевості в хронологічних межах дослідження, виявлення особливостей змістово-методичного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення розвитку досліджуваного освітнього закладу; *історико-генетичний* уможливив структурування джерельної бази, аналіз науково-теоретичних засад розвитку початкової школи сільської місцевості та визначення чинників впливу на її розвиток, висвітлення прогресивних педагогічних ідей, що впливали на розвиток досліджуваного феномену; *проблемно-генетичний* дав змогу схарактеризувати розвиток початкової школи сільської місцевості в другій половині XX – початку XXI ст. як інтегроване історико-педагогічне явище; *конструктивно-генетичний* зумовив розроблення періодизації та виявлення тенденцій і суперечностей розвитку початкової школи сільської місцевості в межах дослідження; *семантико-термінологічний* аналіз уможливив уточнення, конкретизацію основних понять дослідження; *конкретно-історичний* застосовувався з метою аналізу нормативних документів, які визначали розвиток початкової школи сільської місцевості в різні періоди; хронологічний аналіз (для представлення матеріалів у динаміці та часовій послідовності); *метод моделювання*, що дав змогу розробити модель історико-

педагогічного розвитку початкової школи сільської місцевості, проаналізувати перспективні моделі розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

Джерельну базу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, нормативно-правові документи, що регулювали розвиток початкової школи сільської місцевості в Україні в другій половині XX – початку XXI ст., матеріали фондів архівних установ: Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ІЦДАВО), Державного обласного архіву Волинської області, а також фонди бібліотек: Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського, Національної наукової бібліотеки імені В. Вернадського, Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки, Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника. Вибір джерельної бази зумовлений метою та завданнями наукового дослідження, його проблемно-тематичним спрямуванням.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дисертаційного дослідження полягають в тому, що *уперше* зроблено спробу системного історико-педагогічного аналізу тенденцій розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (другої половини XX – початку XXI століття), визначено і схарактеризовано періодизацію, етапи, модель розвитку досліджуваного явища у зазначених хронологічних межах; *розкрито* генезу, сутність, історіографію, джерельну базу дослідження, роль і місце школи в соціальній інфраструктурі села; *узагальнено* конструктивний історико-педагогічний досвід і персоніфіковані ідеї та розкрито можливості їхньої трансформації в умовах реформування сучасних закладів загальної середньої освіти першого ступеня сільської місцевості в Україні; *окреслено* перспективи ефективного моделювання й провідні тенденції подальшого розвитку таких початкових шкіл, механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в сучасних умовах розбудови системи освіти України; *уточнено і конкретизовано* понятійно-термінологічний апарат («початкова школа сільської місцевості», «малокомплектна початкова школа», «малочисельна школа»); у науковий обіг *уведено* статистичні матеріали щодо змін мережі початкових шкіл сільської місцевості, кількості учнів, маловідомі праці, архівні документи, методичну літературу, що ілюструють істотні зміни

досліджуваного феномену у визначених хронологічних межах; *набули подальшого розвитку* дослідження офіційного дискурсу освітньої політики України другої половини XX – початку XXI століття щодо тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості у взаємозв'язку соціальних, економічних, культурних і педагогічних чинників.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що воно певною мірою дозволяє заповнити прогалини в історико-педагогічному полі розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні другої половини XX – початку XXI століття; за результатами дослідження запропоновано авторський спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» та обґрунтовано доцільність його впровадження у практику післядипломної педагогічної освіти для підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів початкових шкіл сільської місцевості.

Теоретичні положення, історико-педагогічні ідеї досліджуваного періоду, обґрунтовані в дисертації, можуть бути використані у формуванні стратегій розвитку початкових шкіл сільської місцевості, системі педагогічної освіти в процесі написання підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів для вчителів початкових класів; а також у розробці лекційних і проведенні практичних занять із навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Дидактика», «Теорія виховання», «Методика виховної роботи».

Матеріали дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (акт № 03-28/02/1758 від 13.06.2017 р.); Хмельницького національного університету (довідка № 26 від 14.06.2017 р.); Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (акт № 466 02-13 від 19.06.2017 р.), «Харківської гуманітарно-педагогічної академії» Харківської обласної ради (довідка № 01-13/514/1 від 22.05.2017 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (акт № 06/32 від 14.06.2017 р.).

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження. Тематичні аспекти окресленої проблеми було оприлюднено на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Професійна підготовка вчителів: сучасні тенденції та перспективи розвитку» (Луцьк, 2012); «Глобальні виклики педагогічної

освіти в університетському просторі» (Одеса, 2017); «Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій» (Київ – Суми, 2017); «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (Луцьк, 2017); «Сучасна вища освіта: реалії, проблеми, перспективи» (Кременчук, 2017); *всеукраїнських* – «Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності» (Тернопіль, 2017); «Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти» (Бердянськ, 2017); «Підготовка конкурентоздатного фахівця початкової освіти в контексті реалізації концепції «Нова українська школа» (Луцьк, 2017).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 17 наукових публікаціях, із яких 9 статей, опублікованих у провідних наукових фахових виданнях України (з них – 7 одноосібних, 2 – у співавторстві), 2 статті – у закордонних наукових періодичних виданнях (1 – у співавторстві), 1 стаття у науково-методичному журналі, 3 тези – у збірниках наукових праць за матеріалами міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій; 1 навчально-методичний посібник (у співавторстві); 1 авторський спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості».

Особистий внесок здобувача в роботах у співавторстві [1; 8; 10; 12] полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні процесу розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні другої половини XX – початку XXI ст. як соціокультурного феномену, детермінованого змінами освітніх парадигм, виявлення перспективних ідей їхньої модернізації. Авторіві належать постановка та наукова аргументація отриманих результатів.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (299 найменувань, у т. ч. архівні матеріали), додатків на 70 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 298 сторінок, із яких 198 – основного тексту. Робота містить 2 таблиці і 3 рисунки.

РОЗДІЛ І

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

1.1. Генеза, сутність розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні як соціокультурного феномену

Проблема життєдіяльності початкової школи сільської місцевості постійно перебуває в полі зору, стимулюючись як зовнішніми суперечностями, зумовленими вимогами суспільства щодо кращого доступу навчальних закладів до освітніх ресурсів, та неможливістю належно забезпечити їх в умовах малочисельного освітнього закладу першого ступеня, так і внутрішніми – потребою учнів у якісних освітніх послугах та реальними можливостями щодо їх здобуття.

Для з'ясування передумов розвитку початкової школи сільської місцевості, забезпечення цілісності дослідження педагогічних явищ і процесів нами виокремлено її генезу (генеза з грец. – породжую, створюю) – походження, виникнення; процес утворення і становлення явища, що розвивається [248, с. 181]. Адже, як слушно зауважує академік О.Сухомлинська, «нині неможливо розпочати розв'язання проблеми, не визначивши, що ж було зроблено до цього, від чого потрібно відштовхнутись, розвиваючи, розбудовуючи нове знання» [255, с. 8]. Багатовіковий шлях генези школи на теренах України дає змогу краще усвідомити освітньо-культурні традиції, особливості педагогічного процесу, що зумовлюється сув'яззю історичних, соціальних, економічних та педагогічних чинників. Відтак, урахування історичного досвіду попередніх поколінь, аналізу й узагальнення закономірностей, тенденцій суспільного поступу у створенні початкової школи сільської місцевості потребує особливої уваги.

Згадку про започаткування шкільництва знаходимо у наказі князя Володимира (літопис 988 р.): це були школи для дітей київської знаті, в яких не тільки здійснювалося навчання грамоти, а й викладання семи «вільних мистецтв» [142, с. 91-92]. Однак, на думку вчених, зародкові форми шкіл (язичницькі) існували ще до запровадження християнства і створили передумови для виникнення київських шкіл «книжного вчення» (X – XI ст.) [248, с.12-14].

Згодом, у XI ст. початкову освіту репрезентували два типи шкіл: елітарні – «вчення книжного» і нижчі – «вчення грамоти». Термін «школа», за розвідками науковців, з'явився у 1388 р. в грамоті, написаній у м. Луцьку, і поширювався на освітні осередки кінця X – XIII століть [6, с.73].

Ретроспективний історико-педагогічний аналіз наукового фонду засвідчує, що розвитку початкових шкіл сільської місцевості притаманний багатовіковий шлях її становлення, довготривалий історичний досвід. Кожний наступний етап передбачав критичне опанування ідей минулого. За сотні років існування школи за своєю метою, соціальним призначенням, структурою і назвою були різними: монастирські, січові, братські, козацькі, дяківки, протестантські, міністерські, церковнопарафіяльні, земські. Найбільш поширеними школами, особливо в сільській місцевості, починаючи з кінця XVI ст., були школи мандрівних учителів-дяків.

С. Сірополко, полемізуючи, зазначає: «стародавня школа була єдиною школою не лише в тому розумінні, що була призначена для всіх верств громадянства, але й тому, що обсяг знання кожної школи міг бути приблизно однаковим, хоч обсяг той не визначався наперед якоюсь певною програмою, а відповідав знанням учителів та здібностям й інтересам тих, хто у них вчився» [236, с. 35].

Визначну роль у розвитку освіти в Україні в період XVI – XVII ст. відігравали початкові навчальні заклади (засновувалися як у містах, так і селах) і школи вищого типу, які організовувалися братствами (Львівська, Луцька братські школи, Острозька школа-академія, Києво-Братська колегія). Ці школи були всестановими: дітям із бідних родин надавалася матеріальна допомога, сиротами повністю опікувалися братства.

Вважаємо за доцільне виділити історіографічні джерела, які виходять за хронологічні межі дослідження, оскільки, на наше переконання, вони висвітлюють те тло, котре сприяло генезі розвитку початкових шкіл сільської місцевості у другій половині XIX століття. Початок ліберальних реформ, соціально-економічних зрушень, пристосування до нових товарно-ринкових умов господарювання, оновлення суспільного життя, які змінили правове становище

селян (відміна кріпосного права), створили широкий простір для становлення нової моделі господарювання, суспільно-громадської ініціативи і поклали початок освітньому процесу серед простого народу. Саме з цього часу розпочинаються пошуки нових форм організації початкової освіти, робляться перші кроки щодо заміни станової школи всестановою, активізується діяльність органів місцевого самоврядування, яка посприяла зрушенням у шкільній справі, поширюється мережа та з'являються нові типи початкових шкіл [12; 47; 83; 126; 136; 147; 219; 286]. Цей період представлено працями громадських (земських) діячів, видатних педагогів і вчителів (Х. Алчевська, Б. Веселовський, П. Грабовський, Б. Грінченко, М. Корф, Т. Лубенець, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга та ін.)

Результати історико-педагогічного аналізу наукових джерел дали можливість систематизувати фактологічний матеріал, простежити генезу поглядів різних науковців на роль і місце церковнопарафіяльних шкіл у системі початкової освіти, які, відповідно до указу Київського митрополита, відкривалися у кожній парафії, що уможливило використати досвід цих навчальних закладів для сучасної педагогічної науки та шкільної практики, в тому числі й у діяльності початкових шкіл сільської місцевості.

Як окремий напрямок в історіографічній літературі дореволюційного періоду варто виділити праці прихильників церковнопарафіяльної школи, які вважали, що саме цей тип навчального закладу відповідає потребам і характеру життєдіяльності селянина, забезпечуючи виховання дітей на патріархальних традиціях. Ідеологія їх діяльності та розвиток змісту освіти формувалися Святим Синодом і представниками релігійної педагогіки. Сутність педагогічної системи церковнопарафіяльної школи визначили її ідеологи, а саме: К. Победоносцев, який розробив загальну модель діяльності церковнопарафіяльної школи, визначив її мету та зміст релігійної освіти; С. Миропольський – обґрунтував морально-релігійне та духовно-естетичне виховання дітей у церковнопарафіяльних школах [147]. Позитивною тенденцією, на думку науковців [47; 149], було те, що церковнопарафіяльні школи більшою мірою, ніж міністерські, відповідали потребам життя народу, слугували справі задоволення його релігійних, моральних потреб і надавали елементарну освіту значній кількості населення. Виховний

процес у церковнопарафіяльних школах здійснювався спільно з церквою, сім'єю, громадськістю і ґрунтувався на релігійних засадах, загальнолюдських та національних цінностях, через зміст освіти, у позаурочній та позакласній діяльності. За такого підходу вчителі церковнопарафіяльних шкіл використовували широкий спектр форм, методів і засобів виховання учнів, зокрема, роз'яснення, розповідь, бесіду, екскурсію, привчання, заохочення, покарання тощо.

Звертаємо увагу на те, що за період своєї діяльності церковнопарафіяльні школи набули значного досвіду з організації освітнього процесу, зокрема у Волинській губернії, яка у другій половині XIX – початку XX століття характеризувалася економічним піднесенням, розвитком виробничих відносин, що формували соціальний запит на освіту населення. Це зумовило зростання кількості початкових шкіл, найбільш розповсюдженими серед яких були церковнопарафіяльні (їх нараховувалось 45 різновидів) [46; 47]. Досліджено, що церковнопарафіяльні школи на Волині будувались і утримувались за рахунок доброчинності поміщиків, священиків, громадських товариств, передусім, учительських. Практично в усіх поміщицьких маєтках Волині на початку XX століття діяли церковнопарафіяльні школи, які утримувались коштом поміщиків. Однак лише 43,3% шкіл мали власні приміщення, 85,7% шкіл – тільки по одній класній кімнаті [46]. Вчителі застосовували прийоми одночасного навчання за системою різновікових відділень, що неоднозначно позначалося на ефективності навчального процесу та якості знань учнів.

Важливими для розуміння сутності діяльності сільських початкових шкіл були тогочасні підручники. Їх розповсюдження для народних шкіл (яке фактично визначало зміст усього освітнього процесу другої половини XIX – початку XX ст.), засвідчує, що більшість існуючих на той час підручників і посібників використовувались у всіх типах початкових навчальних закладів.

Ретроспективний аналіз історико-педагогічних досліджень діяльності церковнопарафіяльних шкіл (С. Бричок, Л. Медвідь та ін.) [47; 149] дає підстави стверджувати, що ці школи відіграли важливу роль у запровадженні початкової освіти, зокрема в сільській місцевості. Головними умовами розширення мережі

церковнопарафіяльних шкіл стали демократизація суспільства, викликана реформою 1861 р., пожвавлення соціально-економічного й культурного життя, розвиток промислового і сільськогосподарського виробництва, які детермінували необхідність розширення освітнього цензу населення, особливо в сільській місцевості [47, с. 6].

Однак, не зважаючи на зусилля уряду, духовенства і суспільства щодо підвищення рівня та якості навчання у церковнопарафіяльних школах, загальний рівень освіченості був досить низьким, навчання дітей велося російською мовою, яку діти не вживали в повсякденному житті, а вивчення церковнослов'янської – ще більше ускладнювало процес навчання. Водночас, навіть за таких негативних явищ, церковнопарафіяльні школи були важливим елементом народної початкової освіти.

Варто зауважити, що після проведення шкільної реформи 1864 р., яка передбачала право народу на освіту на всіх її ступенях, а також право громадськості на участь у створенні й керівництві народними школами, їх кількість значно зросла. Велику роль у цьому відіграли земства, що стали ініціаторами створення початкових народних шкіл на селі, які мали одно-, рідше двокомплектну структуру. Як зазначають дослідники, такий тип школи набув значного поширення в другій половині XIX ст.: близько 75% усіх земських шкіл мали трирічний курс навчання й були однокомплектними (у 1874 р. їхня кількість становила 16310) [149, с. 97].

У становленні земської початкової освіти на селі, підготовці народних учителів чільне місце належить М. Корфу. «Заслуга його, – зазначає С. Сірополко, полягає не тільки в тому, що він виробив тип дешевої трирічної школи, де один учитель одночасно займається з учнями трьох класів в одній кімнаті, визначив програму курсу, підготував у своїй школі та на земських учительських курсах цілий гурт учителів і учительок, ідейно відданих учительській праці, склав низку підручників для учнів та учителів, але й тому, що він скерував земську школу в напрямі збагачення учнів корисним знанням та виховання їх на загальнолюдських засадах» [236, с. 350].

Реформи другої половини XIX століття сприяли створенню і поширенню земських шкіл. Плеяда вітчизняних педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів (Б. Веселовський, М. Драгоманов, М. Корф, С. Русова, С. Сірополко, С. Черкасенко та ін.) кращі свої сподівання щодо розвитку українського шкільництва пов'язували саме з освітньою активністю земств. Важливим чинником, що забезпечував результативність земської політики в шкільництві, слугувала її теоретична концепція, яка знайшла відображення в постановах першого загальноземського з'їзду з питань народної освіти 1911р. і була спрямована на гармонійне поєднання інтелектуального, естетичного, патріотичного, природоохоронного, фізичного й трудового виховання, підґрунтям для якої стали передові здобутки вітчизняної й зарубіжної педагогічної науки [126]. Зауважимо, що розробляючи основи навчально-виховної діяльності земських шкіл, М.Корф створив також методичні посібники і підручники, започаткував перший на теренах України моніторинг якості освіти учнів початкових шкіл сільської місцевості [286]. За сприяння педагога тільки в Олександріївському повіті Катеринославської губернії було відкрито понад 40 навчальних закладів цього типу [195]. Опікувалися земськими школами також Х. Алчевська, Б. Грінченко, Т. Лубинець та інші, які доклали багато зусиль задля розвитку шкільної і позашкільної освіти та просвітницької діяльності

Спрямування уваги науковців на дослідження культурно-освітньої діяльності земств Катеринославської, Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній, науковий пошук й аналіз науково-педагогічної літератури окресленої тематики дає підстави стверджувати, що саме земства вплинули на покращення стану освіти в Україні наприкінці XIX – початку XX століть, оскільки були найбільш ефективною системою місцевого самоврядування [126; 219].

Виявлено, що земські школи давали дещо ширші знання: крім Закону Божого, діти навчалися читати, писати, рахувати: на уроках пояснювального читання здобували деякі знання з історії, природознавства, географії, вивчення рідного краю, запроваджувалися так звані необов'язкові предмети: гімнастика, ремесла, рукоділля (для дівчат), садівництво, городництво, ручна праця, столярне ремесло, співи, створювалися хори.

Крім церковнопарафіяльних і земських шкіл, у селах Лівобережної України були поширені і міністерські школи, керівництво якими здійснювало міністерство народної освіти. До них належали однокласні і двокласні сільські зразкові училища з трирічним і п'ятирічним терміном навчання.

Теоретиком народної школи по праву вважають К. Ушинського. Педагог вибудував струнку теорію початкової народної школи, визначив мету, завдання та характер її діяльності, розробив систему занять, створив навчальні книги й методичні вказівки для вчителів. Сільській школі К.Ушинський надавав особливого значення. Зокрема, в праці «К вопросу о народной школе» педагог зазначав: «В основу будь-яких позитивних зрушень в народному побуті, в основу будь-якого висхідного руху цивілізації сільського населення, повинна, беззаперечно, лягти народна школа, яка б, вносячи в наші села здорове початкове виховання, відкрила зір і слух, душу й серце народу урокам великих наставників людства: природи, життя, науки й християнської релігії» [261].

Неабияку цінність в розробці загальнопедагогічних основ організації сільської початкової народної школи становили праці М. Бунакова, М. Корфа, С. Миропольського, С. Рачинського, К. Ушинського, Г. Фальборка та ін. [126; 219; 261; 286]. В умовах заборони україномовності навчання передові земства пропагували такі шляхи формування національної ідентичності, як: специфіка дизайну навчальних закладів, споруджених в українському стилі, введення до шкільного курсу вивчення фольклору, народних ремесел, географії, історії і сучасного становища рідного краю, налагодження тісного зв'язку школи з етнічним середовищем.

Із метою впорядкування змісту початкової освіти у початкових училищах, розташованих у містах і великих селах, міністерством народної освіти у 1869 р. були видані навчальні програми. «Стандартизація навчальних планів, розробка програм, однакових для всіх початкових шкіл, міських і сільських, – як зазначає Н. Белозьорова, – суттєво обмежила ініціативу училищних рад і вчителів зі створення власних програм, пристосованих до місцевих обставин» [12, с. 10].

Завдання переведення земствами загальної початкової освіти в статус найближчої перспективи уможлиблювалося при вирішенні економічних,

культурно-освітніх запитів та матеріальних можливостей населення; за пріоритетного фінансування народної освіти; налагодження чіткої освітньої статистики; координації зусиль губернського та повітових земств в освітній справі; об'єднання провідних інтелектуальних потенцій регіону навколо розбудови земської народної школи; формування вчителя нового типу [126]. На наш погляд, означений алгоритм етапів становлення початкової школи не втратив своєї актуальності і може бути інтерпретований при моделюванні діяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

На західноукраїнських землях після реформи 1869 року управління шкільництвом передалося світському органу – Крайовій Шкільній Раді (КШР), яка проголосила обов'язковість і безплатність початкової шестирічної освіти, право навчатися рідною мовою, а також дозволила створювати приватні школи різним товариствам та релігійним організаціям [136].

За статистичними даними, у 1909 році в Галичині діяло: однокласних народних шкіл – 3351; двокласних – 1204; трикласних – 20; чотирикласних – 337; п'ятикласних – 127; шестикласних – 53 та 86 виділових (вищих початкових). Із загальної кількості цих шкіл (5178) українських було 2375; польських – 2779 та 24 німецькі [136, с. 144]. Всі державні українські народні школи були сільськими малокласівками, за винятком чотирикласної народної школи ім. М. Шашкевича у Львові [136, с. 145].

Зміст освіти народних шкіл залежав від їхньої категорії. Так, елементарні школи, що діяли у селах і мали лише один-два класи, навчали дітей писати, читати, рахувати, давали найпростіші відомості про навколишній світ, людину, природу.

У резолюції селянського віча, складеній за участю І. Франка (Снятин, 1892 р.), серед інших ставилися вимоги про збільшення урядом шкільного фонду за рахунок податкових доходів від алкогольних напоїв; надання громадам права представляти до затвердження вчителів і розв'язувати питання про мову навчання; скликання конференції народних учителів, кращих наукових педагогічних сил з метою розробки для початкових шкіл навчальних планів і програм, які б ліквідували перевантаження і наблизили школу до життя;

організація при кожній школі бібліотек, які, крім учнів, обслуговували доросле населення [219, с. 184].

Зауважимо, поділ народних шкіл на два типи (вищий – міський і нижчий – сільський або маломістечковий) був запроваджений у 1893 році. В основі цього поділу лежала ідея наближення змісту початкової освіти до школи професійної з метою орієнтації учня на його майбутній фах. Школи нижчого типу, до яких належали одно-, дво-, три- і чотирикласні, були призначені для освіти селянських дітей, основну масу яких становили українці. Тому в нових планах і програмах із природничих наук, географії, лічби, малюнків особливу увагу приділяли формуванню в учнів знань і умінь щодо підготовки ґрунту, насіння, заготівлі кормів, добрив, догляду за худобою, проведення господарських розрахунків, праці на шкільному городі тощо.

Прогресивна українська громадськість, культурно-освітні, економічні товариства та релігійні організації сприяли заснуванню та фінансували приватні українські народні школи. При цьому видаються нові підручники, зокрема, буквар В. Барвінського, І. Бічая, читанки О. Патрицького, О. Левицького, Ю. Романчука, О. Поповича, з яких учні вивчали грамоту, національні традиції.

На кінець XIX століття у зв'язку з тим, що Наддніпрянська Україна знаходилася у складі Російської імперії, а Галичина і Буковина – під владою Австро-Угорщини, у системі освіти України сформувалися дещо відмінні риси. У цьому контексті дослідження вартує уваги розвиток народної школи на Буковині, де склалися сприятливі економічні, суспільно-політичні й культурні умови для розвитку початкової освіти. Найпоширенішими були одно- і двокласні школи, зокрема, у 1897 році було 335 шкіл (із них 131 українська); однокласних нараховувалося 70, двокласних – 41, трикласних – 11. Серед утраквістичних (двомовних) шкіл 12 – українсько-німецькі, 12 – українсько-румунські, а у 8 школах викладання велося українською, німецькою та румунською мовами [193].

«Проте, – як зауважує О. Фізеші, – багатомовний характер навчання в школі «не можна оцінювати однозначно, оскільки воно вимагає і сьогодні глибокого вивчення й оцінки з точки зору культурно-освітнього розвитку особистості. У такій школі, з одного боку, ускладнювався зміст і організація навчально-

виховного процесу, а з другого, спільне навчання дітей – представників різних культур і національностей – зумовлювало природний обмін культурними, духовними цінностями, сприяло всебічному розвитку учнів, готувало людину, яка була здатна увійти в сферу інших культур та знань без подолання труднощів одномовності, проте у змісті освіти чітко виділяється національний компонент» [262, с.52].

На кінець 1920 р. у Закарпатті, яке було приєднане до Чехословаччини (1919 р.), функціонувало 475 початкових шкіл, у тому числі 321 – з українською мовою навчання. Серед початкових шкіл було 211 державних, 16 – общинних, 248 – парафіяльних (із них 119 – греко-католицьких, 25 – римо-католицьких, 30 – євангелійських і реформаторської церкви, 2 – єврейські) [63, с. 29-30].

У період національно-визвольних змагань українського народу (1917-1920 рр.) розпочалися реформи в системі освіти, які «відкрили для нижчих верств більший доступ до неї на всіх рівнях» [246, с. 229], що мало неабияке значення для дітей селян. Школа проголошувалася національною (навчання рідною мовою, впровадження українознавчих предметів, використання народних традицій українського народу), виховною (виховання дітей у національному дусі, розвиток логічного мислення, почуттів, волі, спостережень), діяльною (використання трудового принципу при вивченні того чи іншого предмета [80]. При цьому сільські школи висували сміливі ідеї, які передбачали зміну форм організації педагогічного процесу: крім навчання школярі працювали в учнівських виробничих бригадах, на пришкільних ділянках. На думку науковців, у цей період становлення і розвитку сільська школа виконувала низку специфічних функцій, залучаючи учнів до праці в сільському господарстві [86].

Розбудова національної школи стала всенародною справою. «Кожне село намагалося мати в себе українську школу, складало приговори, збирало кошти, відводило помешкання, давало ґрунт, розшукувало вчителів» [237, с.72]. Найбільших успіхів в українізації навчальних закладів, за розвідками науковців, досягнуто на рівні початкової школи: було об'єднано всі її типи, введено обов'язкове початкове навчання. Станом на 1919 р. в Україні діяло 50244 початкових школи [149].

Вважаємо, що тогочасна реформа шкільної освіти – вагомий національний досвід в освітній сфері, який характеризувався введенням загального обов’язкового початкового навчання, створення національної школи, експериментування й новаторства, формування власної оригінальної системи освіти в Україні.

Отже, крізь призму викладеного цілком правомірно стверджувати, що у 1920–1923 рр. відбулося становлення нормативної бази нової моделі освіти; започаткована та впроваджена структура школи мала суттєве значення для розвитку початкової освіти на селі.

Українська педагогічна громадськість періоду 1917-1933 рр. (М. Василенко, Г. Гринько, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Ряппо, І. Стешенко, С. Сірополко, Я. Чепіга та ін.) висувала ідею розвитку початкової освіти на засадах визнання цінності дитини як особистості, її права на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей; утвердження в системі початкової освіти норм демократичної етики (толерантності, чесної співпраці та співробітництва учнів і вчителя); формування дитини як представника нації, носія її культури і духовності. Важливим досягненням і безпосереднім унеском у розбудову початкової освіти стали такі засади: рівне право громадян на освіту, обов’язковість і безкоштовність навчання, національність і світськість, упровадження української мови [84; 149; 245].

Науковий пошук й аналіз історико-педагогічних джерел (П. Дроб’язко, Л. Медвідь, Л. Ярощук та ін.) дає підстави стверджувати, що ефективність педагогічних реформ може бути досягнута, насамперед, завдяки ініціативі та зусиллям «знизу» – активності місцевих громад та їх повноважних представників в органах місцевого самоврядування. Здійснення ретроспективного аналізу реформаційних процесів в освітній сфері впродовж їх становлення дозволяє констатувати, що саме ініціативна участь у них органів самоврядування спільно з учительством і передовою громадськістю виступала їх провідним рушієм.

Звісно, соціально-історичні тогочасні і сучасні реалії значною мірою відрізняються, проте в багатьох аспектах генезису шкільництва можна віднайти прямі аналогії. Це, передусім, консолідація зусиль усіх прогресивно мислячих,

національно свідомих сил навколо розбудови системи освіти як процесу національно-інтегруючого й державотворчого загалом та організації соціокультурного простору початкової школи в сільській місцевості зокрема.

Водночас увиразнилися соціально-ідеологічні функції сільських загальноосвітніх навчальних закладів: класовий підхід у професійній підготовці вчителів, політична просвіта селян, ліквідація неписьменності серед підлітків і дорослого населення тощо. Проте, у 1922–1923 н.р. початкові сільські школи були остаточно передані на утримання місцевих громад [270, арк. 53]. І як наслідок, тогочасні суспільні зміни, господарська розруха, жалюгідний економічний стан сільських родин, соціально-економічні трансформації спричинили гальмування розвитку сільської школи, розрив її зв'язків із культурним середовищем, традиціями українського шкільництва.

На основі аналізу низки наукових джерел [60; 148; 245; 280] встановлено, що із 1933 р. розпочинається спад у розвитку української педагогічної думки, початок русифікації школи та ліквідації національних особливостей освітньої системи в Україні. Основним типом школи на селі залишалася малокомплектна початкова школа. Як зазначає С. Іванов, «98% наших сільських шкіл є однокласовими і такий стан справ, звісно, важко виправити в найближчий час. Зробити всі наші школи відразу трьох- і чотирьохкласовими не дозволяють ні матеріальні ресурси Республіки, ні наявна кількість педагогічних навчальних закладів, які готують шкільних працівників» [60, с. 10].

Щодо регіонального аспекту розвитку шкільництва, Західно-Українська Народна Республіка (з 1919 по 1939 роки) втратила свою державність і на етнічних українських землях, що входили до складу Львівського, Станіславського, Тернопільського та Волинського воєводств встановився польський режим. Тодішній польський уряд на західноукраїнських землях проводив політику полонізації, яка в історичній перспективі мала за мету її національну інкорпорацію в Польщу [248]. Право українців на навчання в школах та користування рідною мовою у публічному житті гарантувалося польською конституцією від 17 березня 1921 року, а закон від 25 вересня 1922 року надавав самоврядування трьом галицьким воєводствам – Львівському, Станіславському і

Тернопільському. Однак ці гарантії і закони ніколи не були зреалізовані. Крім того, прийняттям закону від 31 липня 1924 року передбачалося запровадження навчання польською мовою, перетворення початкових шкіл і вчительських семінарій в утравістичні, заміну директорів-українців поляками. Як наслідок, початкова школа сільської місцевості на західноукраїнських землях на довгі роки втратила українознавчий компонент змісту освіти.

Новий етап у розбудові шкільництва на теренах Західної України, Бессарабії і Закарпаття пов'язаний із розширенням територіальних меж УРСР (1939, 1940, 1944 рр.): школа у цих регіонах розвивалася в різних суспільно-економічних та культурних системах; реорганізація закладів загальної шкільної освіти здійснювалась відповідно до системи освіти СРСР; школи I ступеня були реорганізовані у радянські початкові школи (1–4 класи) [68].

Складність вивчення змін у 40-х – першій половині 50-х років XX століття пов'язана з відсутністю документів, що були характерні для початкових шкіл сільської місцевості у період воєнних дій Другої світової війни на території України (1941–1944). «За роки війни Україна втратила близько 27,5% довоєнного складу вчителів. Поповнення вчительських кадрів відбувалося завдяки реевакуації вчителів, діяли короткотермінові педагогічні курси, жіночі педагогічні класи, мережа жіночої освіти, до роботи в школі залучалися спеціалісти, які не мали педагогічної освіти» [128, с. 7].

Процес розвитку шкільництва на західноукраїнських землях, що розпочався у 1939-1940 роках і був перерваний війною, у післявоєнний період відбувався в умовах «зламу традиційно усталеної в краї системи освіти» та зумовленого цим протистояння націоналістичного підпілля ОУН, УПА й органів радянської влади. За таких умов учителі, принаймні перше післявоєнне десятиліття, були заручниками супротивних сил, що має важливе значення для розуміння процесу становлення та розвитку системи освіти загалом, та в сільській місцевості зокрема [231].

Отже, можна стверджувати, що суспільно-політичні процеси післявоєнного періоду мали безпосередній вплив на відновлення діяльності загальноосвітніх шкіл, зокрема і початкових шкіл сільської місцевості, динаміку розвитку їх

мережі, шляхи і темпи відродження шкільної освіти, матеріально-технічне забезпечення шкіл, організацію освітнього процесу, забезпечення шкіл учителями в умовах партійно-ідеологічного тиску.

Увага до розвитку початкової школи сільської місцевості періоду другої половини XX століття – науково вартісне явище в історико-педагогічному концепті, яке потребує висвітлення насамперед тому, що тогочасні події, факти, явища є нашою недавньою історією, а започатковані освітні процеси й тенденції і сьогодні мають місце у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі.

Як слушно відзначає С. Сворак, «зважаючи на роль і місце освіти в житті суспільства, цілком логічним видається висновок, що поступальний розвиток, хай і з певними колізіями, забезпечується тими суспільствами, країнами, в яких створені і постійно вдосконалюються найбільш ефективні освітні системи. У тих країнах освіта виступає своєрідним «локомотивом» економічного і суспільного розвитку. Водночас, в умовах певної нестабільності, а то й кризових явищ, вона виступає і як своєрідний соціальний «амортизатор» суспільства» [231, с. 2].

Основні тенденції (поняття «тенденція» трактується в довідкових джерелах як напрям розвитку чого-небудь, прагнення, намір, провідна думка, ідейне спрямування [52, с. 1238]) розвитку початкової школи сільської місцевості в системі освіти України 50-х років XX століття вважаємо за доцільне розглядати в контексті суспільного й економічного розвитку країни, післявоєнних відбудовчих процесів, пов'язаних із сільськогосподарською спрямованістю змісту освіти, відродження традиційних зв'язків початкової школи сільської місцевості зі соціальним середовищем, потребою наукового та методичного супроводу перебудови змісту, методів і форм навчання, упровадженням освітніх реформ зазначеного періоду.

Відтак, у п'ятдесяті роки XX століття простежуються суперечливі тенденції розвитку початкової школи сільської місцевості. З одного боку – державна стратегія її розвитку, широкий доступ дітей до освіти, виконання школою навчально-виховної, санітарно-просвітницької функцій у середовищі села, підготовка педагогічних кадрів закладами професійно-педагогічної освіти різних форм навчання, з іншого – обмежені матеріальні ресурси, зумовлені наслідками

війни, неспроможність забезпечити достатню державну підтримку розвитку школи, залежність її розвитку від стану колгоспного господарства, оскільки на колгоспи держава переклала зобов'язання щодо матеріального та фінансового забезпечення загальноосвітніх закладів сільської місцевості. За якістю освіти та матеріально-технічною базою школа першого ступеня сільської місцевості була структурною одиницею сільського господарства, що значно затримувало її розвиток.

Незаперечним досягненням цього періоду було кількісне зростання початкових шкіл сільської місцевості, зростання мережі шкіл з українською, російською, польською, угорською, румунською та іншими мовами викладання, доступ до яких було відкрито для всіх дітей шкільного віку; проводилася значна робота з ліквідації неписьменності дорослого населення (всеобуч при сільських школах I, I-II-го ступенів); спорудження і ремонт шкільних приміщень (із різних джерел фінансування) [231].

Так, зокрема, у Закарпатській області, де переважна більшість усіх типів шкіл зосереджена була у сільській місцевості, початкові школи становили 96% від їх загальної кількості [262, с. 258]. О. Фізеші, дослідуючи діяльність початкових шкіл Закарпаття, констатує, що «початкові школи в переважній більшості діяли в сільській місцевості, а враховуючи відносно великі відстані між селами, особливо в гірських районах, то для забезпечення освітніх потреб доцільним було відкриття саме початкових шкіл» [262, с. 259].

Перша половина п'ятдесятих років XX століття була найбільш сприятливою для Української РСР і за економічними показниками: щороку на 5% зростала продуктивність праці, підтримувалася товарно-грошова збалансованість, незважаючи на економічні труднощі, продовжувало зростати індустріальне виробництво [204, с. 728].

Про значний поступ у розбудові шкільництва та залученню дітей до навчання свідчить аналіз динаміки мережі шкіл сільської місцевості за архівними джерелами: школи I ступеня сільської місцевості у 50-і роки XX століття займали 53,4 % у сегменті загальної середньої освіти. Ця тенденція була превалюючою впродовж 50-60-х років XX ст. Лише з 1965 р. загальноосвітні навчальні заклади

I-II-го ступенів сільської місцевості у кількісному відношенні наздогнали школи I ступеня (I ступеня – 42,6%, I-II – 43%) (див. Додаток Б).

Проте, негативно впливала на якість навчання у початковій школі сільської місцевості відсутність механізму соціального захисту вчителів, домінування ідеологічного чинника в діяльності закладу загальної середньої освіти, уніфікація навчальних програм, заорганізованість і заформалізованість навчально-виховного процесу, форсовані, але не забезпечені державою економічно темпи шкільного будівництва, насильницьке прискорення темпів урбанізації [107, 128, 231].

У 1959 році відбулося введення загальної обов'язкової 8-річної освіти. Перехід шкіл із обов'язкового семирічного на восьмирічне навчання здійснювався впродовж 1959–1960 навчального року. У сільській місцевості Законом дозволялося зберігати самотійні школи в складі 1–4 класів, після закінчення яких учні переходили до восьмирічних шкіл [89]. Із уведенням у 1959 р. загальної обов'язкової 8-річної освіти початкова школа втратила свою функційну самотійність і стала лише фундаментом подальшого навчання [57].

Розвиток початкової школи сільської місцевості у 60-ті роки ХХ століття визначався економічними, соціальними та культурними потребами суспільства, однак значною мірою залежав від керівних директив партії й уряду [40]. У цей час функціонували три типи загальноосвітніх шкіл: початкові (I ступеня), восьмирічні (у 50-ті роки – семирічні, I-II ступенів) та середні (I-III ступенів); їх кількість і співвідношення змінювалися у зв'язку зі змінами демографічних і господарських умов кожного регіону. Критерієм для організації того чи іншого типу загальноосвітньої школи була наявна кількість учнівського контингенту. За вказівками про порядок складання плану мережі шкіл I-VII класи повинні були мати по 40 учнів, VIII- X – не менше 30. При відсутності учнівського контингенту допускалося існування однокласних (з розрахунку 36 учнів на комплект при об'єднанні трьох-чотирьох класів) та двокласних (більше 36 школярів) початкових шкіл. Початкову школу з меншою кількістю дітей дозволяли відкривати тільки за рішенням виконкому обласної Ради депутатів трудящих [57, с. 2-3].

Серед початкових шкіл сільської місцевості у 50-60-х роках ХХ століття особливе місце займає малокомплектна школа, питання організації навчально-виховного процесу, методику навчання для якої розробили М. Мельников, В. Помагайба [154; 202]. Зміст початкової освіти на початку 60-х років ХХ століття був спрямований на вивчення основ наук на засадах тісного зв'язку з життям, із посиленою участю дітей у різних видах суспільно корисної праці.

Зауважимо, у 1969-1970 навчальному році розпочався перехід на трирічний термін навчання у початковій школі. Особливо складним цей перехід був у сільських малокомплектних початкових школах і вимагав, передусім, проведення широкомасштабної перепідготовки вчителів початкових класів до роботи за новими навчальними планами та програмами, озброєння інноваційними методами і формами роботи з молодшими школярами, вдосконалення їхньої методичної підготовленості до нових умов.

При дослідженні проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі у 50-80-х роках ХХ століття науковець Г. Щука, посиляючись на публікації П. Защити у педагогічному часописі «Радянська школа» (1967 р., № 5) та Г. Аврамця (1968 р., № 3) зазначає, що «зменшення терміну навчання в початковій школі лише погіршило ситуацію з освітою дітей із віддалених сіл. Матеріали преси свідчили, що незважаючи на розпорядження уряду, більшість четвертих класів залишилися в початкових комплектах. Причому виконати вимогу про переведення їх на предметне викладання було практично неможливо» [286, с. 91]. Як наслідок, випускники четвертих класів малокомплектних початкових шкіл, за незначним винятком, мали нижчий рівень успішності від своїх однолітків, а прийшовши у п'ятий клас, ще більше знижували успішність. За результатами перевірок успішності у класах-комплектах початкових сільських шкіл педагогічна громадськість прийшла до неоднозначних висновків: керівні органи звинувачували працівників облвн, ОІУВ, райвно у ненаданні потрібної методичної допомоги класоводам цих шкіл; працівники відділів народної освіти вказували на незадовільну матеріально-технічну базу і кадрове забезпечення; науковці – на оточення учнів, віддаленість від великих населених пунктів, базових восьмирічних шкіл, від рівня освіченості батьків тощо [286, с. 91].

Іншою проблемою цього періоду було те, що вивчення навчального предмета іноземна мова (за тогорічним навчальним планом викладання розпочиналося у четвертому класі) в сільських початкових школах не відбувалося, оскільки викладання іноземної мови у семирічній школі починалося з п'ятого класу, а в середній – із третього. У нових навчальних планах, відповідно до «єдиного рівня загальної середньої освіти», затвердженого Міністерством освіти УРСР, вивчення іноземної мови вводилося з четвертого класу [137, с. 4].

Як засвідчив аналіз історіографічних джерел, мережа сільських шкіл розвивалась у контексті системи загальної середньої освіти в УРСР, тому проблема її вдосконалення була в полі зору керівних органів, предметом контролю Міністерства освіти УРСР, про що свідчать архівні документи, насамперед, довідки, інформації, зокрема: аналіз «Зведеного плану розгортання сітки загальноосвітніх шкіл УРСР на 1965–1966 н. р.» дає підстави для ствердження пріоритету розвитку середніх шкіл та зменшення малих початкових і восьмирічних шкіл [268, арк. 2]; у стенограмі засідання Міністерства освіти УРСР від 24 січня 1973 р. «Удосконалення мережі шкіл», серед іншого, зазначено, що у 720 початкових школах навчалось до 10 учнів, 115 учнів – у 158 школах; у 41 школі функціонувало лише по 4 класи-комплекти; в 290 школах навчалось до ста учнів [269, арк. 33].

Звертаємо увагу на те, що у другій половині 70-х – 80-х роках ХХ ст. дієвим засобом подолання відмінностей між сільською школою та міською була кооперація малокомплектних початкових і восьмирічних шкіл із культурно-освітніми закладами села. Малокомплектні школи входили до структури центрів системи культурно-побутового обслуговування населення. У центрах I-го ступеня (з населенням 250 мешканців) здійснювали кооперування дитячих дошкільних закладів із початковими школами; у центрах із населенням до 1000 мешканців передбачалося розміщення восьмирічних шкіл разом із клубами; у центрах II-го та III-го ступенів (2000 та 30000 жителів) будували середні школи, які передбачали наявність кількох паралельних класів [181, с. 32].

Отже, на основі вивчених архівних матеріалів [267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277], законодавчих документів [89, 94], історико-педагогічних

напрацювань учених [202, 203, 244, 247, 248, 251, 252, 254] можемо зробити висновок про те, що у другій половині 70-х – початку 80-х років XX ст. були наявні як позитивні, так і негативні тенденції щодо пошуку шляхів розвитку початкових шкіл сільської місцевості.

Позитивною ознакою забезпечення розвитку сільських шкіл, оновлення засобів їх трансформації була спроба інтеграції матеріальних ресурсів сільських (малочисельних) шкіл та закладів культури й побутового обслуговування населення. Проте гальмівним чинником розвитку матеріальної бази сільських шкіл була недосконала інфраструктура їх забезпечення навчально-методичними посібниками, засобами навчання тощо.

У сільській місцевості на початок 1984 р. функціонувало 15 067 загальноосвітніх шкіл: із них початкових – 2 983. Початкові школи мали значне поширення у Вінницькій (925), Волинській (714), Житомирській (867), Львівській (963), Хмельницькій (862) та Чернігівській (740) областях [269, арк. 102].

Процес концентрації учнів у великих школах продовжувався, а в сільській місцевості знижувалася наповнюваність класів. Таке становище пояснюється складністю і суперечностями процесу розбудови освіти. Загальновідомо, що на формування сітки шкіл впливають у комплексі економічні, соціальні, демографічні, організаційно-педагогічні, географічні та інші чинники. Однак, у цей відтинок часу, домінуючими виявилися внутрігалузові: педагогічна недоцільність і неекономічність функціонування малокомплектних початкових шкіл сільської місцевості, що згодом позначилося у таких негативних наслідках:

- ✓ по-перше, закриття початкових шкіл сільської місцевості зумовило різке погіршення забезпечення сільськогосподарського виробництва робочою силою;
- ✓ по-друге, розширення сітки пришкільних інтернатів, проживання дітей без батьківської опіки і виховання заподіяло подвійні матеріальні збитки родині: діти перестали брати участь у веденні підсобного господарства, крім того, сім'я несла додаткові витрати на їхнє проживання і харчування. Процес міграції сільського населення більше простежується у тих населених пунктах, де не було шкіл.

Аналіз наукових джерел, що висвітлюють цей період [107; 180; 286]

засвідчує, що освітні реформи 1984 та 1987–1988 рр. не мали успіху. В результаті державної політики укрупнення шкіл і ліквідації неперспективних сіл, відбулося поступове зменшення відсотку початкових шкіл сільської місцевості. Невирішеним залишалося питання підвозу учнів, які жили за межами пішохідної доступності. Фінансування шкіл значною мірою здійснювалось за рахунок колгоспів. Це ставило сільський загальноосвітній заклад у пряму залежність від рівня економічного розвитку місцевого господарства. Тому, незважаючи на певне поліпшення, матеріально-технічна база більшості освітніх закладів сільської місцевості не задовольняла потреби навчально-виховного процесу школи [116].

Проблемою залишалося і забезпечення початкових шкіл сільської місцевості кваліфікованими фахівцями, незнання вчителями сільського соціуму, специфіки освітнього закладу, відсутність педагогічного колективу, обмеженість методичної підготовки і професійного спілкування, недостатня фахова підготовка, не налагодженість планомірної системи підвищення кваліфікації, незадовільні умови праці і побуту сільського вчителя. Ці труднощі доповнювалися численними адміністративними та фінансовими обмеженнями.

Аналіз архівних матеріалів щодо розвитку сільських шкіл у 1986–1989 рр. [269, арк. 99, 102] свідчить про суперечності, що характеризуються відставанням від планів будівництва нових приміщень, помітно зменшується й фінансування сільських шкіл за рахунок колгоспів. У 90-ті роки XX ст. державне регулювання розвитку початкової школи сільської місцевості визначало пріоритет зовнішньої диференціації до фінансування та матеріально-технічного забезпечення її діяльності за кошти держави, колгоспів, радгоспів, відомств сільськогосподарської галузі.

Однак, позитивні зрушення простежувалися у розширенні професійних функцій сільського вчителя, активній участі педагогів у перебудові сільської школи. Для цього періоду характерне становлення та розвиток педагогічного новаторства, пропагування досвіду авторських шкіл серед інших навчальних закладів, що діяли в руслі загальноприйнятої традиції. Створювалися умови для подолання одноманітності й уніфікації освітніх установ: влада і суспільна думка були налаштовані на сприйняття і підтримку педагогічних новацій

гуманістичного спрямування. Поширення педагогічного досвіду (створення центральної картотеки передового досвіду) сприяло трансформуванню ідеї зв'язку навчання з життям і сільськогосподарським виробництвом, взаємодії школи та соціального середовища села [4]. Спостерігається також значний інтерес науковців та педагогів-практиків до теоретико-практичних аспектів функціонування сільської школи в Україні; виокремлюються такі напрями досліджень, як: вплив загальноосвітніх закладів сільської місцевості на розвиток сільськогосподарського виробництва, народної культури, підвищення рівня культурного життя сільської громади, педагогізація сільського соціуму; аналізується варіативний характер сільських шкіл, досліджується специфіка розвитку різних типів сільських шкіл [45; 54; 96; 116; 139; 165].

Система матеріально-технічного забезпечення та фінансування сільської школи, що склалася в радянській період, утратила свій потенціал. Школи здебільшого залишалися без належної фінансової підтримки. Розрив економічних зв'язків із колгоспами, слабкість державної підтримки сільської школи, проблема «довгобудів», економічна криза кінця 80-х років спричинили нагромадження проблем розвитку початкової школи сільської місцевості, яке продовжувало тривати у 90-х роках ХХ ст., що підтверджують інформаційні матеріали, протоколи засідань Колегії Міністерства освіти України 1992–1993 рр. [269, арк. 50].

Варто зазначити, що хоча початкова школа сільської місцевості має спільні з міською школою риси (навчальний план, програми, режим роботи, підручники, традиційна урочна форма проведення занять тощо), однак є відмінності, які зумовлюють її внутрішні суперечності і пояснюють труднощі вирішення проблем початкової сільської школи. Найтиповіші відмінності, якими різняться початкові школи сільської місцевості з-поміж інших загальноосвітніх навчальних закладів, за результатами досліджень учених є такими:

1. *Малочисельність структурних складових*, маленький учнівський контингент, штатним розписом такої школи не передбачено посад заступника директора з навчально-виховної роботи, помічника з господарської частини,

педагога-організатора, бібліотекаря; посаду керівника виконує один із учителів, що визначає багатофункціональність професійної діяльності.

2. *Віддаленість від інформаційних, культурно-освітніх можливостей міста* (в т.ч. для додаткової освіти). У більшості випадків позашкільна діяльність учнів організовується силами самих учителів, батьків, представників сільської громади.

3. *Залежність від місця розташування і соціально-економічного розвитку регіону.* Матеріально-технічне забезпечення сільських шкіл традиційно покладалося на місцеве господарство. Як наслідок, школи, розташовані у віддалених населених пунктах, мали значно гіршу матеріальну базу ніж ті, що знаходилися на центральній садибі господарства.

4. *Природне оточення.* Життя сільських дітей проходить серед природи, тому вони мають значний запас знань про місцеве природне середовище й користуються ним повсякденно. Це сприяє розвитку їхніх естетичних почуттів, спостережливості, уяви.

5. *Практична орієнтація на трудову діяльність у сільському господарстві.* Для сільських учнів характерною особливістю організації їхньої життєдіяльності є постійне, систематичне включення в працю з раннього віку. Однак, наявність у сільському господарстві значної частки малокваліфікованої роботи знижує престиж освіти.

6. *Постійний соціальний контроль.* На селі тісніші родинні та сусідські стосунки; значну роль відіграють традиції, звичаї. Сільські вчителі та школярі знаходяться під більшим, ніж у містах, соціальним контролем.

7. *Багатофункціональність діяльності школи.* Специфіка сільського соціуму потребує від школи здійснення таких функцій, які не властиві міським школам:

- соціально-педагогічної – зберігає генетичний потенціал українського етносу, є ініціатором соціальної роботи з дітьми та їх родинами (надає соціально-психологічну допомогу дітям дезактивованим, із ослабленим здоров'ям, соціально неблагополучних сімей);

- соціально-економічної – є базовим інститутом допрофесійної сільськогосподарської підготовки, де безпосередньо готують майбутніх сільських трудівників;
- «селоутворюючої» – дбає про відродження моральної та побутової основ селянського життя, сприяє укоріненню випускників на селі як господарів землі;
- соціокультурної – є осередком інтелектуально-культурного життя села; відтворення ментальності українського селянства [286].

Такий ретроспективний аналіз функціонування початкових шкіл сільської місцевості упродовж тривалого періоду українського шкільництва зумовлюється гострою соціальною потребою сьогодення – визначення стратегії розвитку сучасних початкових навчальних закладів у сільській місцевості. Результати аналізу наукових досліджень із зазначеної проблеми [33; 66; 74; 100; 105; 130; 133; 135; 139; 150; 180; 208] засвідчили, що ці школи у різний історичний період оптимально відповідали запитам суспільства, сільської територіальної громади, інтересам сім'ї, створювали умови для здобуття початкової освіти дітьми молодшого шкільного віку у рідному селі (за місцем проживання родини).

Розвиток початкової школи першого ступеня сільської місцевості (із 1991-го року) після проголошення Україною незалежності характеризується прийняттям низки нормативно-правових документів, що утвердили основні стратегії її оновлення [82; 91; 92; 93; 119; 120; 122; 124; 198; 199; 205]. Так, зокрема, на засіданні Колегії Міністерства освіти України (28 жовтня 1998 р.) при розгляді питання «Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості» було прийнято ухвалу про забезпечення функціонування оптимальної мережі загальноосвітніх навчальних закладів в сільській місцевості; у сільських населених пунктах, де відсутні школи, відкрити початкові школи або навчально-виховні комплекси «школа-дитячий садок»; зміцнити навчально-матеріальну базу таких закладів освіти; закріпити за школами сільської місцевості земельні ділянки; забезпечити моніторинг і корекцію стану здоров'я, постійне медичне обслуговування школярів і педагогічних працівників тощо [227, с. 3].

Однак, демографічний спад в Україні загострив проблему мережі загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості. Станом на 1.09.1998 р. в країні було понад 3 тисячі сіл, де впродовж останніх п'яти років не народилося жодної дитини; із 1991 по 2012 роки з карти України зникло 641 село [265]; із 2001 по 2012 рр. кількість учнів у сільській місцевості зменшилася на 40,1 % і становила 868 тис. учнів [180, с.9]; кількість загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня сільської місцевості скоротилася з 2573 у 2000/2001 н. р. до 2260 у 2004/2005 н. р.) [177, с. 169 – 171].

Важливим кроком на шляху оптимізації мережі закладів загальної освіти I ступеня сільської місцевості було поширення навчально-виховних комплексів «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад». Ці навчально-виховні заклади почали створюватися, починаючи ще з 1978 р., з метою інтеграції педагогічного процесу в дошкільній і початковій ланках освіти, збереження «неперспективних сіл». До специфічних особливостей навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок», що вирізняє їх з-поміж інших навчально-виховних установ, на переконання дослідника зазначеної проблеми В.Кузя, належать: а) наявність двох підсистем – шкільної та дошкільної; б) виховні стосунки стають більш різноманітними; в) наступність у роботі дошкільних груп та початкових класів; г) комплекс «школа – дитячий садок» є центром виховної роботи на селі [132, с. 6–23].

У контексті дослідження звертаємо увагу на те, що внаслідок природного скорочення населення та зниження рівня народжуваності помітно зменшилася чисельність учнів, зросла кількість малочисельних початкових шкіл сільської місцевості. Це призвело до значного підвищення вартості їх утримання. Як наслідок, органи місцевого самоврядування замість організації цілеспрямованої і систематичної роботи висунули як єдиний аргумент необхідність закриття таких шкіл, не беручи до уваги можливі негативні соціально-економічні наслідки своїх дій. Постановою Верховної Ради України від 19 грудня 2008 р. № 778 – VI «Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості» компетентним органам було доручено здійснювати прогноз демографічних змін із метою призупинення необґрунтованої ліквідації

загальноосвітніх навчальних закладів на селі. Такий соціально-освітній формат активізував увагу до проблем початкової школи сільської місцевості, потреб та умов її функціонування, оптимальність розв'язання яких відносять до пріоритетних напрямів розбудови національної системи освіти. Водночас, тогочасні соціально-економічні умови не сприяли реалізації педагогічних можливостей функціонування початкової школи сільської місцевості. Причина цьому не лише в соціально-економічній і демографічній нестабільності села, фінансово-економічній кризі, яка зумовила неспроможність господарств утримувати існуючу соціальну інфраструктуру, а передусім, у неможливості надати якісні освітні послуги всім дітям, незважаючи на місце їхнього проживання, у недостатній організованості педагогічно доцільної взаємодії всіх суб'єктів освітнього середовища села, не врахуванні чинників, які є вирішальними, і обумовлюють оптимальне функціонування такого типу шкіл. До того ж статус малокомплектної школи неофіційний, оскільки в законодавчих і нормативних документах це поняття не було узаконено, а відтак, практично не враховувалася специфіка її функціонування, що не сприяло ні фінансовому, ні кадровому, ні методичному забезпеченню таких типів навчальних закладів.

Про недостатнє задоволення освітніх потреб учнів сільської місцевості засвідчують, як зазначає В. Мелешко, такі факти: майже в половині сільських населених пунктів немає загальноосвітніх навчальних закладів. У зв'язку з фінансовими труднощами не поповнюється навчально-матеріальна база шкіл, скорочується варіативна частина типових навчальних планів, групи подовженого дня, послаблена увага до створення шкіл нового типу [150, с. 1].

На основі аналізу низки наукових джерел [66; 175; 242; 265] з'ясовано, що у багатьох малонаселених пунктах ці навчальні заклади виконують селоутворювальну функцію, є основним, а іноді й єдиним осередком культури, джерелом інтелектуального й творчого збагачення підростаючого покоління українців. Необґрунтоване закриття початкових шкіл сільської місцевості з малою чисельністю учнів призводить не лише до зникнення сіл, а й загрожує втратою автентичності нації, її ментальності. Тому збереження закладів загальної освіти першого ступеня сільської місцевості, їх оновлення, реструктуризація, створення

умов для забезпечення конкурентного рівня освіти учнів початкових шкіл сільської місцевості нині визнано одним із векторів реформування освітньої галузі в цілому, що задекларовано в освітянських концепціях і документах [78; 91; 119; 169; 288].

Знаково, що Президент НАПН України В. Кремень, виступаючи на парламентських слуханнях, висловив думку щодо доцільності залишити початкову школу або дитячий садок у населеному пункті сільської місцевості, де є хоча б декілька дітей відповідного віку. Науковець висловився за необхідність проведення експерименту з упровадженням шестирічної освіти для дітей 12–13 років, об'єднання школи і сільського клубу, бібліотеки і створення дієвого освітньо-культурного центру. Для дітей із сіл, що знаходяться близько до районного центру, це можуть бути профільні заклади районного центру. Таким чином вдасться забезпечити профільне навчання сільських дітей. У такій початковій школі з учнями п'ятого-шостого класу можуть працювати два вчителі: один викладав би предмети гуманітарного блоку, а інший – природничого. Такий підхід може зберегти школу в сільській місцевості, а також зекономити кошти на транспорт, убезпечити дітей від щоденних багатокілометрових подорожей [183].

Проте висвітлені проблеми, задекларовані наміри, розставлені пріоритети та прийняті урядові рішення з питань розвитку початкової школи сільської місцевості не завжди знаходять практичну реалізацію у повсякденному житті.

Дослідження сучасного стану проблеми розвитку початкових шкіл сільської місцевості значною мірою залежить від осмислення та оцінки тих надбань, які накопичені в руслі її історичного становлення та розвитку. Жодна наука не може розвиватися без аналізу й оцінки свого минулого. На переконання В.Вернадського, історія науки повинна критично розроблятися кожним науковим поколінням не лише тому, що збагачуються наші знання про минуле, знаходяться нові документи чи відкриваються нові способи відтворення минувшини. Кожне нове покоління науковців шукає й знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу [50]. Відтак, актуалізується необхідність дослідження історіографії, джерельної бази та окреслення понятійно-термінологічного апарату дослідження.

1.2. Історіографія, джерельна база та понятійно-термінологічний апарат дослідження

Досягти успіху в модернізації сучасної початкової школи сільської місцевості допоможе ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення кращих надбань національних і зарубіжних історико-педагогічних досліджень, науковою платформою яких прийнято вважати історіографію (Л. Березівська [13], В. Биков [30], Н. Гупан [70], О. Сухомлинська [249] та ін.), позаяк історіографічний концепт є основою виявлення стану проблеми в історико-педагогічній науці (Г. Іванюк [107]).

Історія розвитку сільських початкових шкіл означена доробком кількох генерацій визначних українських педагогів, громадських і культурно-освітніх діячів (Б. Веселовський, Б. Грінченко, М. Корф, Т. Лубенець, С. Сірополко, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга та ін.), науковими розвідками сучасних учених Ю. Багно, С. Бричок, О. Драч, Г. Іванюк, Я. Корж, В. Кузь, В. Мелешко, З. Онишків, О. Савченко, Б. Ступарик, О. Сухомлинська та інші).

Філософські концепції щодо встановлення взаємозв'язків між запитамі соціально-економічного розвитку суспільства та розвитком сільської школи, впливу соціокультурного середовища на освітні трансформації в сільській місцевості розкрито в працях сучасних українських філософів (В. Андрущенко, А. Бойко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, М. Романенко та ін.).

Основою для обґрунтування підходів щодо добору джерелознавчої бази з означеної теми є праці українських науковців, у яких висвітлюються загальні підходи стосовно відбору історіографії та джерельної бази історико-педагогічних досліджень, зокрема: система джерелознавчої бази педагогіки (В. Биков [30]), ключові ідеї про комплексний підхід до виокремлення джерелознавчої бази історико-педагогічного дослідження «з точки зору багатовекторності видів джерел» (Н. Гупан [70]), розвиток школи в умовах трансформацій системи освіти (Л. Березівська [13], А. Бойко [44], О. Фізеші [262]) та ін. Вагомий пласт історіографічних досліджень засвідчує значний інтерес науковців до вироблення підходів щодо систематизації історико-педагогічних джерел. Окреслені підходи до відбору джерельної бази склали основу нашого дослідження.

У науковому дискурсі щодо української історіографії, історіографічних працях українських учених [13; 30; 70; 249] стверджується думка про вироблення підходів щодо систематизації джерел дослідження. Актуалізуємо ті, які, на наш погляд, є значущими у контексті дослідження. З огляду на специфіку проблеми та відсутність її цілісного дослідження, історіографічні праці можуть слугувати джерелами історико-педагогічного пошуку, позаяк розкривають тенденції, закономірності розвитку освітніх закладів, у тому числі і початкової школи сільської місцевості в зазначених хронологічних межах.

Щодо самого поняття «історіографія», то у Новому тлумачному словнику української мови цей термін трактується як: 1) наука, що вивчає розвиток і нагромадження знань з історії суспільства, а також історичні джерела; 2) сукупність історичних творів, що стосуються певного періоду або якої-небудь проблеми; історична бібліографія [173, с.199]. Фахівець у галузі історії педагогіки, професор Н. Гупан пропонує в залежності від аспекту проблеми дослідження вживати поняття «історіографія» як у широкому розумінні («системний аналіз та узагальнення всього масиву літератури з певної галузі наукового знання, що видавалась, із метою висвітлення процесу розвитку та відповідних методів дослідження певного, досить великого за часом, історичного періоду»), так і у вузькому – («історіографія окремої проблеми, наприклад, розвитку школи, освіти, педагогічної думки тощо або аналіз досліджень певного хронологічного періоду (декількох десятиріч, століття») [70, с. 7-8].

Джерелознавча база тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) є багатоплановою, оскільки предмет дослідження лежить у площині соціально-економічної (культурної, демографічної) та педагогічної сфер. Основою для її обґрунтування є праці з джерелознавства В. Бикова [30], Н. Гупана [69; 70], О. Сухомлинської [249]. Так, зокрема, Н. Гупан пропонує здійснювати історіографічний аналіз «за такими принципами:

➤ *за методологією вивчення освітніх явищ і процесів минулого* розрізнялись історичні праці, де висвітлюються педагогічні феномени з точки зору розвитку загальнокультурних процесів (наявність та кількість закладів освіти

в різних регіонах, кількісний та якісний склад тих, хто навчає та вчиться, матеріально-технічна база навчання тощо); історико-педагогічні праці, де домінантою є вивчення процесу навчання (виховання) під кутом зору його мети, завдань, змісту, форм, методів, способів викладання тощо;

➤ *за змістом* визначались наукові дослідження (монографії, наукові статті, дисертації), популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), навчальні (посібники, підручники), довідникова література (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), хрестоматійні видання (збірки документів, видання творів тощо);

➤ *за хронологічними рамками дослідження* диференціювались історичні та сучасні (автентичні) праці, тобто праці, написані сучасниками розглядуваних явищ і процесів» [70, с. 17-18]. Для систематизації історико-педагогічних праць учений пропонує три підходи – проблемно-тематичний, хронологічний та персоніфікований.

Зауважимо, трансформація історико-педагогічних досліджень зумовлена зміною освітніх парадигм – від нормативно-знаннєвої (до 1991 р.) до особистісно орієнтованої (в незалежній Україні). У науковій праці «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем» О. Сухомлинська запропонувала основні підходи до історико-педагогічних праць, що складають методологічне підґрунтя дослідження та їх типологію, яка ґрунтується на соціокультурній, культурно-антропологічній і педагогічній домінантах [249, с. 3].

Провідний науковець, автор фундаментальних праць із проблем сільської школи Г.Іванюк, виокремлюючи сутнісні особливості історико-педагогічного дослідження та його багатоплановість, визначає потребу його вдосконалення, пропонуючи відхід від формаційного підходу джерельної бази до інтердисциплінарного, класифікує джерела за окремими групами: джерела історіографічного характеру, джерела документальні, джерела оповідні та особового походження, джерела масові, джерела підручникотворення та електронні джерела [106, с. 271-279].

Закономірно, що висвітлення проблем розвитку початкової школи сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI ст.) потребує конкретизації

сутності історико-педагогічних знань. У руслі дослідження важливими є думки Г. Корнетова про міждисциплінарність історико-педагогічних знань: вони є історичні, оскільки розглядають минуле в розвитку; культурологічність історико-педагогічних знань полягає в розвитку педагогічних процесів минулого в контексті багатогранної людської культури; соціологічність знань бачиться в контексті динаміки соціальних взаємодій інституцій; вони є і політологічні, тому що розглядають розвиток історико-педагогічного процесу в контексті розвитку держави [127, с. 90-104].

Отже, в історико-педагогічному дослідженні реалізуються міждисциплінарні зв'язки, що обумовлюються інтердисциплінарним підходом, які ґрунтуються на джерелах із історії педагогіки, соціології, економіки, демографії та педагогічних закономірностях явищ і процесів. У процесі наукових пошуків важливим є врахування специфіки та впливу соціального, економічного, культурного середовища сільської школи, менталітету мешканців села. З огляду на проблему дослідження початкової школи сільської місцевості як освітнього і соціокультурного феномену, важливими є думки Б. Гершунського [62, с. 118-121] щодо розуміння сутності соціокультурного підходу. Науковець відзначає, що освіта виконує менталетвірні функції стосовно індивіда, спільноти й соціуму [62, с. 134]; вона є універсальним інститутом впливу на менталітет: «За всіх руйнівних тенденцій в її розвитку саме школа зберігає здатність світорозуміння людини, можливість виховання юного покоління в дусі спільності, соціальної відповідальності, селянської моралі. І ось цей бік її життя – здатність до збереження духовної спадкоємності стосунків, духовної спадкоємності поколінь, передачі цінностей селянського світогляду – слід цінувати вище за все. У цьому й є її менталетвірна функція» [241, с. 9].

Зазначимо, що історіографічний аналіз окресленої проблеми здійснювався нами відповідно до прийнятої в сучасній історико-педагогічній науці періодизації розвитку школи й освіти в Україні і складається з двох періодів: I-й – друга половина XX ст. (із 1950 до 1990 р.), II-й – початок XXI ст. (із 1991 по 2015 р.). Такий поділ віддзеркалює важливі віхи у суспільно-політичному житті України,

методології, підходах до вивчення педагогічних явищ загалом та початкової школи сільської місцевості зокрема.

Узагальнюючий матеріал щодо розвитку шкіл у сільській місцевості, їх мережу, динаміку зростання кількості висококваліфікованих учителів у сільських школах та учнівських контингентів, фінансові витрати на освіту тощо міститься у двох книгах восьмого тому «Історія Української РСР» (1979) [110; 111], колективній монографії «Народна освіта і педагогічна думка в Українській РСР у десятий п'ятирічці» (1981) [165].

При здійсненні аналізу історіографічних джерел щодо функціонування початкових шкіл сільської місцевості першого періоду до уваги бралися також дослідження (академічні, узагальнюючі видання, індивідуальні та колективні монографії, посібники, наукові статті, статистичні збірники, в яких розглядався розвиток початкової школи сільської місцевості в контексті загального процесу розвитку освіти в Україні, тобто джерела, які були дотичними до заявленої проблеми. Такими джерелами стали праці з історії школи та освіти, що відображують окремі аспекти розвитку початкової школи сільської місцевості в досліджуваній період, а саме: «Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965)» (М. Грищенко, 1966 р.) [67], «Народна освіта і педагогічна думка в Українській РСР : (1917 – 1967) (А.Бондар, О. Дзеверін, Б. Кобзар [та ін.], 1967) [164], «Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX – XX ст..) (За ред. О.Сухомлинської, В. Курила, (2010) [161], «Історія педагогіки: навчально-методичний комплекс» (Л. Ярошук, 2014) [109] та інші.

В історико-педагогічному дослідженні (крім історіографічних праць) важливу роль відіграють законодавчі документи (що регулювали розвиток початкової школи сільської місцевості у другій половині XX століття і на сучасному етапі) та архівні джерела, позаяк вони містять інформацію про достовірність процесів і явищ, які мали місце на певному етапі історичного розвитку.

Важливе значення в контексті нашого дослідження мають наукові здобутки вчених, де аналізується соціально-економічний розвиток села у 50-80-ті роки XX

століття, проблеми соціальної сфери, соціальної інфраструктури українського села, соціальної ролі школи та перспектив її розвитку, розглядаються питання вдосконалення шкільної мережі, поліпшення матеріально-технічної бази сільських шкіл, забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами тощо. Зокрема, розробка вченими (Л. Борисова, Т. Заславська та ін.) [45; 96] моделі соціальної структури сільського населення дозволяє побачити роль і місце сільської школи в її динаміці та інтеграції. Однак проведений аналіз названих праць засвідчив, що початкова школа сільської місцевості не була предметом спеціального цілісного дослідження, а лише контекстом для висвітлення означених проблем.

Наукову значущість має дослідження Д. Демчилі («Передумови здійснення загальної середньої освіти в сільській місцевості» (1969) [74], в якому вивчалася специфіка функціонування сільських шкіл, особливості організації навчально-виховного процесу та діяльності сільських учителів. Проте, поза увагою дослідника залишилися питання підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності в початкових школах сільської місцевості, критерії, за якими створювалася шкільна мережа тощо.

Динаміку розвитку початкових шкіл сільської місцевості 60-80-х років ХХ століття засвідчують статистичні збірники «Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник (1973) [166], Здобутки народної освіти УРСР (1976) [104]. Проте вони не охоплюють статистичними даними багатьох питань організації освіти, саме в початкових школах сільської місцевості.

Зауважимо, розвиткові нових напрямів досліджень сільської школи сприяла лібералізація суспільних умов (так зване «суспільне потепління»). Так, М. Леонов у дисертаційному дослідженні «Вплив розміщення загальноосвітніх шкіл і їх структури на ефективність освіти» (1969) охарактеризував історико-економічні, природно-географічні, демографічні особливості, що впливають на формування мережі міських та сільських шкіл, з'ясував чинники впливу на розміщення шкіл та їх структуру, залежність системи освіти і рівня культури народу від суспільно-політичного ладу [139].

Для з'ясування історичних явищ, фактів, що впливали на розвиток сільської школи в окреслених хронологічних межах дослідження, значущість мають наукові праці з історії (Г. Кривчик, С. Тимченко та ін.). Так, зокрема, Г. Кривчик, здійснюючи аналіз соціально-економічного розвитку села у 60-80-х роках ХХ століття, не оминув освітні проблеми сільської школи: питання вдосконалення шкільної мережі, поліпшення матеріально-технічного забезпечення сільських загальноосвітніх закладів, забезпечення педагогічними кадрами, організації трудового навчання та виховання учнів тощо [130]. Студіювання джерел і темпів спорудження сільських шкіл, етносоціальних процесів, які відбувалися в українському селі, причин зменшення чисельності сільського населення, невідповідність між зафіксованим рівнем та якістю знань сільських учнів тощо висвітлено у дисертаційному дослідженні С.Тимченка «Етносоціальні процеси в українському селі (60-80-ті роки ХХ століття)» (1995) [257].

Зрозуміло, що у названих працях освітні проблеми розглядали у контексті досліджуваних науковцями історичних тем, тому проведений аналіз шкільної освіти є неповним. Однак об'єктивна характеристика науковцями соціальних явищ і процесів є тим тлом, на якому значною мірою визначалися напрямки, темпи та особливості розвитку освіти в сільській місцевості окресленого періоду.

Проблему діяльності й розвитку сільської школи цього періоду на рівні педагогічної теорії порушив, дослідив, «пропустив» через власний педагогічний досвід В. Сухомлинський. У монографіях педагога «Школа радості» (1976), «Павлиська середня школа» (1977), «Розмова з молодим директором» (1977) та інших працях (загалом авторству видатного вченого і педагога належить понад 36 монографічних праць і брошур та понад 600 статей) подано узагальнений досвід організації навчально-виховного процесу у сільській школі [250; 251; 252; 253; 255]. Педагог, розглядаючи проблему особливостей сільської школи, насамперед сутності її соціокультурної функції, наголошує: «Сільська школа далеко не те, що школа міська. На неї покладається зовсім особлива місія. Сільська школа – найважливіший, головний, іноді – в силу умов, що складаються, – єдиний осередок культури. Вона задає тон усьому інтелектуальному, культурному і духовному життю села» [251, с. 418].

Вагомі дослідження, в яких розкриваються проблеми початкової школи сільської місцевості та оптимальні шляхи їх розв'язання представлені працями В.Помагайби «Робота вчителя в малокомплектних школах» (1968) [202], Г. Суворової «Совершенствование учебного процесса в малокомплектной начальной школе» (1980) [247]. У названих працях йдеться про особливості організації навчально-виховного процесу у малокомплектних початкових сільських школах, умови та шляхи його поліпшення тощо.

Узагальнений історіографічний огляд засвідчує, що у 60-80-х роках ХХ століття дослідження здійснювалися відповідно до соціально-економічних, політико-ідеологічних запитів суспільства, тому багато джерелознавчого матеріалу у контексті дослідження потребувало нового осмислення, всебічного ґрунтового аналізу на основі науковості, об'єктивності та неупередженості (без ідеологічних догм).

З огляду на проблематику дослідження поділяємо думки професора Г.Іванюк про те, що в історико-педагогічних дослідженнях зазначеного хронологічного періоду науковцями не розкривалися суперечливі тенденції розвитку сільської школи, а саме: «взаємовплив колгоспного виробництва і школи на селі; збитки, що були нанесені селу в результаті непродуманих державних рішень про «переселення» та «зселення» мешканців сіл; закриття малочисельних шкіл та відкриття великих типових середніх шкіл із пришкільними інтернатами, що зумовлювало віддаленість учнів від школи» [107, с. 45].

Із метою об'єктивності висвітлення детермінантів (політичних, соціально-економічних) освітніх процесів у початкових школах сільської місцевості спираємося на другу групу історико-педагогічних джерел, які охоплюють період 60-80-х років ХХ століття. Суттєвим є те, що ці дослідження проводилися після здобуття Україною незалежності, тому позбавлені ідеологічних обмежень, які загалом довгий час гальмували розвиток історико-педагогічної науки.

Наукову значущість у зазначеному аспекті становить кандидатська дисертація Г.Щуки «Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50-80-ті роки ХХ століття» (2007), де автором дано теоретичне узагальнення основних проблем розвитку сільської школи (у тому

числі і початкової малокомплектної) та рівня її висвітлення в українській педагогічній пресі 50-80-х років XX століття, періоду, який визначив основні тенденції й принципи функціонування загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості. Науковець називає основні принципи раціоналізації мережі сільських шкіл досліджуваного періоду, водночас акцентуючи увагу на суперечливості розвитку освітніх закладів, звертає увагу на деяку упередженість у висвітленні окремих проблем діяльності сільської школи у визначений період, домінування тематики професійно-трудового спрямування сільської школи, підготовки учнів до сільськогосподарської праці [286].

За результатами аналізу історіографічних джерел 50-80-х років XX століття простежується тенденція, яка засвідчує, що у діяльності початкових шкіл сільської місцевості припускалися серйозні прорахунки в організації навчально-виховного процесу. Низька якість знань випускників початкової школи зводилася лише до людського фактора. Поза увагою залишалися об'єктивні її причини, суть яких, як слушно зауважує Г. Щука, полягали в тому, що «державної програми розвитку сільських шкіл не існувало. Повна підпорядкованість партійним інтересам, фінансова неспроможність держави, відокремленість від національної культури стали основними перепонами на шляху прогресивного розвитку сільських шкіл» [286, с. 74]. Для розв'язання існуючих проблем необхідна була ґрунтовна програма розвитку початкової школи сільської місцевості з наявними економічними можливостями, де б узгоджувалися існуючі потреби.

Науковому осмисленню феномену початкової школи сільської місцевості досліджуваного періоду, її сутності сприяють теоретичні дослідження М. Гурянової, в яких обґрунтовано типологію сільських шкіл, особливості їх діяльності (малочисельність учнівського контингенту, багатофункціональність діяльності вчителя; безальтернативність вибору закладів освіти в освітньому просторі, залежність їхнього функціонування від місця розташування та соціально-економічного потенціалу села, району, регіону, стихійний характер інтеграції сільських закладів освіти та їхня поліфункціональність); подається ґрунтовний аналіз їх діяльності та стратегію розвитку [72, с. 20-29].

Значний інтерес в аспекті дослідження становить монографія Л. Борисової

«Сільська школа. Проблеми і перспективи» (1978), в якій охарактеризовані тенденції розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів, проблеми матеріально-технічного оснащення, причини слабкої якості знань учнів, необхідність спеціальної професійної підготовки вчителя [45].

Історіографія освіти та шкільництва досліджуваного періоду репрезентована спектром наукових праць, що опосередковано розкривають окремі проблеми розвитку початкової школи сільської місцевості. Так, заслуговує на увагу монографія Л. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті» [14] (2008), в якій здійснено аналіз окремих аспектів сільської школи, схарактеризовано наявні позитивні зрушення (реформування, запровадження методів творчого експериментування у навчально-виховному процесі); виокремлено суспільно-політичні, економічні, науково-технічні взаємозалежності та взаємозв'язки, що зумовлюють зміни в галузі освіти. Науковець, характеризуючи позитивні тенденції, не оминає і негативних, пов'язаних із політизацією змісту освіти, орієнтацією на суспільні пріоритети [14, с. 186-187].

Для з'ясування передумов розвитку початкової школи сільської місцевості зазначених періодів, забезпечення цілісності дослідження педагогічних явищ і процесів нами виокремлено дисертаційні дослідження з питань історії становлення та розвитку початкових шкіл, які розкривають дотичні проблеми початкової школи сільської місцевості. У зазначеному контексті актуальними, на наш погляд, є такі праці: Ю. Багно «Соціально-культурні компоненти навчально-виховного процесу сільської початкової школи в Україні (20-ті – початок 30-х рр. XX століття)» (2009), Н. Белозьорової «Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» (2011), С. Бричок «Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття)» (2005), Т. Гавриленко «Проблеми дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.» (2004), Г. Черненко «Соціально-педагогічні засади розвитку початкової освіти в Україні (1917 – 1933 рр.)» (2004) [7; 12; 47; 61; 260].

У названих історико-педагогічних дисертаційних дослідженнях відтворено еволюцію теорії та практики початкової освіти України другої половини XIX – першої половини XX століття, обґрунтовано вплив соціально-культурного будівництва держави на розвиток змісту освіти у сільських школах, визначено провідні тенденції українського шкільництва (трудова спрямованість навчально-виховного процесу сільських шкіл; адаптування навчальних програм до соціокультурних умов функціонування школи; запровадження індивідуалізації навчання; взаємодія школи із соціально-культурним середовищем тощо, зроблено висновок про доцільність і можливість використання прогресивних ідей минулого в сучасних реаліях початкової школи сільської місцевості з урахуванням національних та загальноєвропейських інтеграційних процесів і змін.

Другий період історіографії та джерельної бази проблеми дослідження (1991-й – 2015-й рр.) пов'язаний із значними змінами у житті українського суспільства, відродженням національної системи освіти, зростанням інтересу вчених до вивчення історії школи, педагогічної думки в Україні. На цьому етапі з'явилися наукові праці, що характеризуються новою проблематикою, зумовленою пріоритетами розвитку освіти (в умовах розбудови ринкових відносин), її реформуванням (оптимізація, моделювання, модернізація мережі загальноосвітніх закладів сільської місцевості, в тому числі і початкових шкіл I ступеня).

Зупинимось на аналізі науково-педагогічних праць, які з огляду на свою теоретичну значущість становлять науковий фундамент сучасних досліджень проблем розвитку початкових шкіл сільської місцевості. На особливу увагу заслуговують наукові досягнення (монографії, посібники, численні наукові статті) видатного українського науковця, академіка О. Савченко. Із позицій гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки педагог висвітлює основні тенденції початкової освіти у різні періоди розвитку національної школи, визначає етапи реформування її змісту [225].

Науковець обґрунтувала соціально-педагогічні проблеми розвитку та діяльності малокомплектних шкіл, а саме: неповна кадрова забезпеченість шкіл, викладання кількох предметів одним учителем; близькість до природи,

сільськогосподарського оточення, могутній вплив громадської думки; велика зайнятість учителів та батьків домашнім господарством; відсутність позашкільних закладів, центрів культури на селі; слабка реалізація оздоровчих функцій школи, недостатня турбота про фізичне здоров'я та емоційний добробут дітей; як правило, низька готовність дітей до навчання; нестабільність складу класів, варіативність щорічного набору дітей; робота вчителя з малочисельним різновіковим колективом учнів; перевантаженість учнів самотійною роботою у класах-комплектах; надмірна інтенсивність педагогічного контролю та спілкування у малих школах; брак технічних засобів навчання, наочності, екскурсійних форм роботи, що збіднює поінформованість і загальний розвиток дітей [228].

Один із розділів посібника «Дидактика початкової школи» (1999) О. Савченко присвячено дослідженню навчально-виховного процесу у малокомплектній початковій школі сільської місцевості: розкрито специфіку побудови уроків у класах-комплектах, подано варіанти їх структури, представлено тематичну карту, яка компактно і вичерпно презентує алгоритм структурної організації досліджуваного типу шкіл (організаційні та психолого-дидактичні умови навчання, забезпечення належної матеріальної бази, взаємозв'язок із батьками; оптимальне поєднання методів і прийомів навчання, використання різних засобів унаочнення з вербальною підтримкою, вміння керувати різновіковим колективом учнів та розподіляти увагу між класами) тощо [222, с. 348].

Серед пріоритетних завдань науковець виокремлює оновлення змісту особистісно орієнтованої підготовки вчителя для сільської школи, зауважуючи, що сільський учитель має враховувати природні зв'язки формування особистості в умовах родинних стосунків та національних особливостей виховання» [226, с. 139-142].

Підготовці майбутнього фахівця до професійної діяльності у початковій школі сільської місцевості присвячена докторська дисертація, монографія та численні наукові праці З.Онишківа [176; 177; 178, 179; 180], де системно висвітлюються теоретико-методологічні засади підготовки майбутніх учителів до

роботи в початковій школі сільської місцевості, обґрунтовуються концептуальні положення та модель системи підготовки майбутніх педагогів до роботи в початковій школі, розкрито дидактико-методичний ресурс підготовки студентів у вищому навчальному закладі.

Спектр досліджень ученого досить широкий: З. Онишків аналізує стан діяльності початкових шкіл сільської місцевості в умовах переходу на нову структуру і зміст освіти, акцентує увагу на особливостях навчання шестирічних першокласників в умовах класу-комплекту, доцільності проведення однотемних та однопредметних уроків, керівництва самостійною роботою, слушно зауважуючи, що при виборі предметів варіативної частини навчального плану діяльність учнів варто спрямовувати на оволодіння вміннями і навичками ведення сучасного фермерського господарства. Вчений також досліджує особливість організації індивідуального навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, де кількість учнів у класі становить менше п'яти осіб, пропонуючи різні варіанти та методи роботи вчителя за індивідуальним навчальним планом [176; 177; 178, 179].

Заслуговує на увагу обґрунтованість педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкових класів сільських малочисельних шкіл до організації колективних форм роботи учнів, зроблений Л.Присяжнюк: професіоналізація навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів на засадах знаково-контекстного підходу; аксіологічне забезпечення використання колективних форм роботи в майбутній професійній діяльності; стимулювання надситуативної активності майбутнього вчителя сільської малочисельної школи; формування в студентів навичок рефлексивного аналізу власних педагогічних проектів організації учнівської взаємодії [207, с. 10]. Науковець науково обґрунтовує також можливість оптимальної організації навчально-виховного процесу в класах-комплектах із шестирічними першокласниками та розробляє методичні рекомендації щодо комплектування класів, складання розкладу, режиму, організації уроку і позакласної діяльності в умовах малокомплектної початкової школи [208].

У дисертаційному дослідженні «Підготовка майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах сільської початкової школи» О. Побірченко,

характеризуючи особливості підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах досліджуваного типу загальноосвітнього навчального закладу, виділила такі педагогічні умови його осучаснення: стимулювання у майбутніх учителів емоційно-ціннісного особистісного ставлення до професійної діяльності в умовах сільської початкової школи; активізація навчально-методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи; вдосконалення технологічних аспектів оволодіння практичними вміннями і навичками організації навчально-виховного процесу в сільській початковій школі; формування професійних особистісних якостей для успішної діяльності в умовах сільської початкової школи [196].

Проблему підготовки вчителя для сільської школи в умовах педагогічного університету порушує А. Кузьмінський [135]. Науковець, аналізуючи особливості організації навчально-виховного процесу у малокомплектних школах сільської місцевості, робить висновок про те, що багатопредметність викладання призводить до перевантаження вчителя, а це, в свою чергу, веде до зниження якості навчання. Також констатує, що вищі навчальні заклади часто не враховують специфіки освітньої діяльності вчителів сільських шкіл, обстоює необхідність дослідження організації підготовки вчителів із освітніх галузей, що сприяло б якості підготовки педагогів для роботи у школах сільської місцевості.

У посібнику О. Біди «Сільська малокомплектна школа» [34] та низці наукових напрацювань автора в контексті проблеми дослідження висвітлюються оптимальні умови організації навчально-виховного процесу, навчання обдарованих дітей, з'ясовуються особливості проведення уроків природознавства і сільськогосподарської праці, самостійної роботи, позакласної діяльності молодших школярів, використання сучасних інноваційних технологій, зокрема інтерактивного навчання [33; 35; 36; 37].

Розвитку творчих здібностей, організації навчання обдарованих і талановитих школярів як чинника розвитку сільської школи присвячений вагомий науковий доробок професора І. Волощука [59].

Питання, пов'язані з організацією та функціонуванням навчально-виховних комплексів «Загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний

заклад», досліджував В. Кузь. Процес створення таких комплексів у невеликих сільських населених пунктах розпочався ще у 70-ті роки ХХ століття (внаслідок збільшення чисельності міського населення України у 70-80-ті роки, кількість сільських населених пунктів зменшилася на 38,6%, що привело до закриття 7,2 тис. початкових і неповних середніх шкіл [132]). Науковцем обґрунтовані особливості й методика суспільного виховання дітей в одному колективі – школярів і дошкільників, що становлять різновікову групу: дотримання вимог режиму роботи школи і дитячого садка, створення умов для кожної підсистеми та спільної для всіх вихованців різноманітної діяльності впродовж усього дня. Це був суттєвий крок до реалізації ідеї інтеграції педагогічних сил школи, дитячого садка у досягненні наступності у виховному процесі. У результаті нагромадження значного досвіду спільної діяльності сільської школи і дошкільних закладів автором була розроблена нова педагогічна концепція, досліджені особливості діяльності навчально-виховних комплексів у малих селах, принципи функціонування шкільної і дошкільної підсистем, реалізація якої не втратила своєї актуальності в сучасних умовах [132].

Підвищення ефективності роботи сучасного сільського загальноосвітнього закладу науковець поєднує з розробленням основних контурів розвитку школи майбутнього. На думку В. Кузя, насамперед потрібно визначити концептуальні ідеї конкретної школи, які передбачають реалізацію конституційних прав дітей сільської місцевості на здобуття якісної освіти, всебічного розвитку творчих здібностей особистості, створення належних умов для забезпечення здорового способу життя. Необхідною умовою розвитку сільського загальноосвітнього закладу, вважає вчений, повинна стати тісна співпраця школи, батьків, громадськості, створення в сільському соціумі педагогічно наповненого, керованого педагогами-професіоналами середовища [132; 133].

Психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній школі досліджував О. Коберник. За результатами проведеного дослідження науковець розробив систему психолого-педагогічного проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній школі [113]. Заслугує на увагу обґрунтованість доцільності педагогічного моделювання в організації

життєдіяльності учнів сільської школи, створення моделі життєдіяльності учнів, яка є дійовим засобом перевірки доцільності та необхідності тих чи інших форм, видів діяльності, засобів і методів виховання; на основі моделювання здійснюється планування виховного процесу, «що виступає як попередньо розрахована система дій, яка передбачає певний порядок, розподіл у часі та термінах реалізації» [113, с. 4].

Науково вартісною є настанова вченого про те, що, «моделюючи та організовуючи виховний процес у сільській школі необхідно враховувати специфіку сільського способу життя, особливості організації сільськогосподарського виробництва в умовах переходу до ринкової економіки, малокомплектність більшості сільських шкіл, їх віддаленість від великих центрів культури, науки, творчості, слід також пам'ятати, що на селі краще збереглися народні традиції, звичаї та обряди, існує культ родини, Батька, Матері, Дідуся і Бабусі тощо» [113, с. 5-6].

Дослідженню питань, пов'язаних із модернізацією управління малокомплектною початковою школою, розробці та впорядкуванню функцій керівника школи та громадських органів, що реалізуються у процесі управлінського циклу, технології прийняття управлінського рішення присвячений вагомий науковий доробок В.Мелешко [150; 152]. Науковець розглядає управління як складову керівництва соціальними системами, а малокомплектну школу як об'єкт, що вимагає врахування специфіки її діяльності. Результативність управління, на переконання вченого, залежить від активної участі громадськості у вирішенні проблем діяльності школи, підвищення ефективності дій керівника, оптимального використання ним бюджету робочого часу за основними видами діяльності впродовж навчального тижня. Саме виходячи з таких засад В. Мелешко експериментально доводить, що підвищенню ефективності управління малокомплектними школами та їх розвитку відповідно до стратегічних завдань освіти сприяє впровадження у практику роботи керівників цих навчальних закладів моделей організації управління, що ґрунтуються на державно-громадських засадах, які забезпечують системність та узгодженість спільної діяльності всіх учасників управлінського процесу.

У дисертаційному дослідженні Г. Іванюк «Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. XX століття)» (2014) розкрито взаємозв'язки між державними стратегіями соціально-економічного розвитку українського села та суспільним замовленням на підготовку учнів до праці, вплив освітніх парадигм на функціонування сільської школи, місце педагогічної науки та новаторства в удосконаленні її діяльності. Автором проаналізовані тенденції розвитку сільської школи та виявлено основні суперечності, які були характерні для трансформації завдань, змістовно-методичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності сільської школи, динаміки її мережі, фахової підготовки вчителя, реалізації новаторських педагогічних ідей у авторських школах України. Серед шляхів модернізації сільської школи науковець виділяє посилення ролі місцевого самоуправління при прийнятті рішень щодо відкриття чи закриття шкіл різних типів і структур, затвердження норм створення шкіл I ступеня [107].

Науковець О. Фізеші досліджує процес становлення і розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття як наслідково-залежних змін в її організації, управлінні, структурі, змісті освіти, детермінованих державно-територіальним підпорядкуванням регіону (соціально-економічними, суспільно-політичними умовами, системними освітніми трансформаціями). Суттєвими вважаємо розроблену авторську історико-системну модель формування початкової школи, виявлений та активізований конструктивний ретродосвід, персоніфіковані ідеї. Серед провідних тенденцій розвитку початкової школи Закарпатського краю О. Фізеші визначає такі: залучення громадських організацій до управління освітніми процесами, інтегрований характер навчальних програм із опертям на європейський досвід, активізацію методичної та наукової роботи вчителів тощо [262].

Динаміку розвитку початкових шкіл сільської місцевості 90-х років XX – початку XXI століття засвідчують статистичні збірники: «Розвиток загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості у 1995 – 1999 рр.»; статистичні матеріали [218], «Інформаційний збірник Міністерства освіти України (1996)» [108], «Статистичний щорічник України за 2013 рік» [242], Офіційний

сайт Міністерства освіти і науки України [189] та ін., відображаючи звітність щодо кількості шкіл сільської місцевості, учительського та учнівського контингентів тощо.

Отже, другий період історіографічного аналізу позначився появою праць, у яких із позицій сучасної парадигми висвітлюються проблеми розвитку, оптимізації, оновлення, реорганізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості, трансформації початкових шкіл сільської місцевості різних типів і структур, підготовки майбутніх фахівців до багатофункціональної професійної діяльності в умовах євроінтеграції. Зазначені праці цікаві для нас із позиції теоретичних узагальнень, наявного фактологічного матеріалу, висвітлення освітнього процесу у загальноосвітніх школах сільської місцевості, модернізації підготовки фахівця до роботи в сучасних сільських загальноосвітніх закладах I ступеня.

Різноманітність відбору джерельної та історіографічної бази зумовлена предметом нашого наукового пошуку, що уможливорює достовірний аналіз педагогічних процесів і явищ; отримання нових знань і висновків щодо педагогічних явищ, внеску педагогічної теорії в обґрунтування тенденцій і суперечностей, які були характерні для трансформації початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах.

Важливою умовою для висвітлення теми наукового дослідження є обґрунтування понятійно-термінологічного апарату, ключовими поняттями якого є: «початкова школа сільської місцевості», «малокомплектна початкова школа», «малочисельна школа».

Звертаємо увагу на те, що в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» поняття *«початкова школа»* тлумачиться як «загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу й суспільство); перший ступінь загальної середньої освіти. ...Організовується як самостійна школа, а також у складі основної або середньої загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею» [65, с. 266]. У Законі України «Про загальну середню

освіту» (1999) початкова школа визначається як I-ий ступінь загальноосвітньої школи [92].

На підставі аналізу довідникової та нормативної літератури О. Фізеші формулює узагальнене визначення поняття «початкова школа», а саме: початкова школа – навчально-виховний заклад (відокремлений, або в складі іншого навчально-виховного закладу), що забезпечує здобуття початкової освіти як першого освітнього рівня, передбачає формування ключових, предметних та міжпредметних компетентностей, засвоєння загальнолюдських та національних цінностей, формування активної та творчої особистості [262, с. 74].

Початкова освіта розглядається як перший ступінь загальної середньої освіти, метою якого у більшості країн світу є одержання дітьми базових умінь і навичок загальнокультурного, загальнорозвивального характеру [87, с. 266]. Початкові школи в освітньому просторі України різняться місцем знаходження (міські, сільські, гірські, школи степової зони); школи нового типу (початкова школа-дитячий садок, школа-родина, авторська школа та ін.); тривалістю навчального дня (школа повного дня; школа, в якій немає груп подовженого дня); чисельністю учнів (малочисельні (з малою наповнюваністю класів, але учні однієї вікової групи не об'єднуються в класи-комплекти), малокомплектні (з наявністю класів-комплектів), з організацією індивідуального навчання, однокласні школи).

Оскільки в рамках нашого дослідження категорія *«початкова школа сільської місцевості»* є домінантною, розглянемо сутність цього поняття, тлумачення змісту якого як сільської школи наведено у довідкових виданнях, наукових дослідженнях, посібниках та підручниках. Так, в *«Енциклопедії освіти»* поняття *«сільська школа»* трактується не тільки як «приналежність до місця розташування», але і як «загальноосвітній навчальний заклад, де, крім навчання, створюються сприятливі умови для різнобічного розвитку дитини, національно-культурного збагачення особистості, духовних взаємозв'язків та взаємовпливів із соціокультурним середовищем» [87, с. 824].

Провідний науковець із проблем сільської школи М. Гур'янова розглядає сільську школу як «сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів,

розміщених у сільській місцевості, різних за наповнюваністю, територіальним розміщенням, соціальним оточенням, національним складом, діяльність яких спрямована на задоволення освітніх потреб сільських дітей і для вирішення завдань базової загальної середньої освіти, сільськогосподарської підготовки школярів, а також виконання соціокультурної і соціально-педагогічної функції» [72].

Професор Г. Іванюк термін «сільська школа» трактує як сукупність різних типів і видів загальноосвітніх закладів, розташованих у сільській місцевості, різноманітних щодо наповнюваності класів, територіального розташування, соціального оточення, національного складу, що забезпечують освітні потреби сільських школярів і використовують специфічні освітні, розвивальні та соціальні функції [107, с. 12].

У педагогічній літературі другої половини ХХ ст. (О. Біда, В. Кузь, Л. Присяжнюк, О. Савченко, Г. Суворова, Г. Трішневська та ін.) вживається термін «*малокомплектна школа*». В основу визначення цього поняття було покладено комплектування учнівського контингенту школи. Цей тип шкіл функціонує в тих населених пунктах, де немає достатньої кількості учнів, тобто в основному в сільській місцевості. «Малокомплектна школа» означає школу з малим (меншим за норму) комплектом (контингентом) учнів. Під комплектом розуміли клас (у сучасному його розумінні) як основну одиницю контингенту учнів. У малокомплектній школі загальний склад учнів школи, наповнюваність класів, кількість учнів на одного вчителя нижчі за встановлену Міністерством освіти і науки України норму.

За визначенням, наведеним в Українському педагогічному енциклопедичному словнику (2011) [65], «Енциклопедії освіти» (2008) [87] малокомплектна школа є школою початковою. Такою вона була і з часу утворення, хоча цей термін і не використовувався. Однак в основних і середніх школах теж можуть бути класи-комплекти. У таких класах один учитель, в одному приміщенні веде заняття з двома або трьома класами. Це зумовлює специфічну структуру малокомплектної школи, яка може бути одно-, дво-, три-, чотирикомплектною [87, с. 284-285].

В Українському педагогічному енциклопедичному словнику за редакцією С. Гончаренка (2011) читаємо: «Сільська малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами. Буває одно-, дво- і три-комплектною. В однокompлектній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів; у двокомплектній навчання ведуть два вчителі, кожен у двох класах одночасно; у трикомплектній школі робота розподіляється між трьома вчителями: два ведуть по одному класу, а третій – два класи» [65, с.199 – 200].

Аналогічної думки дотримуються науковці О. Біда, М. Картель та ін., уточнюючи змістову сутність поняття малокомплектна початкова школа: «це школа, в якій початкові класи об'єднані у класи-комплекти. У ній не тільки відсутній якийсь клас, а й функціонують всі класи, наповнюваність яких становить 4–7–12 учнів тощо» [32, с. 48].

У дослідженнях із проблеми сільської школи останніх років (В. Мелешко, Л. Присяжнюк, О. Савченко та ін.) вживається термін «*сільська малочисельна школа*». Так, зокрема, Л. Присяжнюк розглядає малокомплектну школу як загальноосвітній навчальний заклад I ступеня з малою кількістю учнів, у якому навчання дітей здійснюється в різновікових класах – класах-комплектах. Малочисельна школа – це школа з кількістю до 40 учнів, у якій діти навчаються в окремих класах або індивідуально. При цьому допускається ситуативне об'єднання школярів у різновікові групи (класи) в початковій її ланці. Науковець розглядає сільську малочисельну початкову школу як різновікове об'єднання дітей 1-4-х класів, у якому виховний і частково навчальний процес організовується спільно для всього учнівського колективу. Відтак, наголошує, що вчитель такого закладу повинен урахувати цю його специфіку й здійснювати освітній процес, орієнтуючись на можливості різновікової взаємодії учнів. За визначенням Л. Присяжнюк, малочисельна школа – це школа з малою кількістю учнів, у якій діти навчаються в окремих класах або індивідуально. При цьому допускається ситуативне об'єднання школярів у різновікові групи (класи) в початковій її ланці [207].

О. Савченко дає таке тлумачення: «Малочисельна початкова школа – це навчально-виховний заклад з малим контингентом учнів, малою наповнюваністю класів, обмеженим освітнім середовищем. Цей тип школи існує, як правило, у сільській місцевості» [222, с. 394].

Саме поняття *«малокомплектна школа»*, як зауважує В. Мелешко, трансформуватиметься в окрему соціально-педагогічну категорію й відображатиме всі можливі види й форми освіти порівняно невеликої кількості учнів, пропонуючи ввести в теорію педагогіки поняття «малочисельна школа», яке б повніше розкривало сутність такого навчального закладу в невеличкому сільському населеному пункті, характеризувало б школу з малою чисельністю дітей (наприклад, до 50 учнів), незалежно від наявності класів чи класів-комплектів [151, с. 50-51].

Демографічна ситуація, міграція населення суттєво впливають на зменшення наповнюваності класів у сільських школах. Як уже зазначалося, Законом України «Про загальну середню освіту» за наявності у класі менше 5 осіб правомірно організовувати для цих учнів індивідуальне навчання. Утворення класів-комплектів цим Законом не передбачено [92].

У монографії «Підготовка студентів до роботи в початковій школі сільської місцевості» З. Онишків дефініцію «початкова школа сільської місцевості» розглядає як комплексне поняття, яке стосується різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, розміщених у сільській місцевості, що різняться наповнюваністю, соціальним оточенням, національним складом, територіальною віддаленістю від великих культурних центрів [180, с. 62].

Наведені визначення, на наш погляд, ілюструють генезу ключового поняття від малокомплектної – малочисельної – до сучасної початкової школи сільської місцевості. Аналіз змісту поданих нами визначень засвідчує, що більшість авторів звертають основну увагу на специфіку структури та організації занять в означеному типі шкіл, вочевидь, ототожнюючи функції і завдання малокомплектної початкової школи з іншими загальноосвітніми закладами. Однак, освітня діяльність таких шкіл не обмежується тільки навчально-виховним процесом. Їх мета – значно ширша – це створення виховного середовища,

культурно-освітнього центру села.

У контексті дослідження нам видається правомірним розуміння суті поняття «початкова школа сільської місцевості» з позиції її соціальної ролі, завдань, функцій, структури та специфіки організації педагогічного процесу в окреслених хронологічних межах. Відтак, це дозволяє нам трактувати досліджуваний феномен як самодостатній загальноосвітній заклад із специфічною структурою (за кількістю класів і наповнюваністю учнів), своєрідною організацією занять (один учитель в одному класному приміщенні може працювати з одним або кількома класами, проводити індивідуальні заняття з учнями при наявності менше п'яти осіб); системоутворююче ядро освітнього середовища села, домінанта у системі взаємодії школи – родини – сільської громади, інтеграція зусиль яких спрямована на забезпечення конституційного права учнів на отримання якісної освіти, виховання гідного громадянина України, спроможного жити і працювати в умовах сьогодення і майбутнього.

Умови функціонування початкових шкіл сільської місцевості, відмінності їхньої структури, режимів навчання зумовлюють особливості таких навчальних закладів, без урахування яких не можна ефективно забезпечити їх оптимальний розвиток, зреалізувати повною мірою освітні послуги. Зазначене вище дозволяє виокремити суттєві відмінності початкової школи сільської місцевості від інших типів загальноосвітніх навчальних закладів:

- нестандартність навчального процесу: школа без паралельних класів, із малим контингентом учнів; в одному навчальному приміщенні під керівництвом одного вчителя одночасно можуть займаються учні двох класів, що зумовлює її специфічну структуру;
- відсутність дошкільних, позашкільних і культурно-освітніх закладів як складових системи освіти; звужене середовище щоденного спілкування учнів;
- багатофункціональність професійної діяльності вчителя (керівника);
- мізерне матеріально-технічне та методичне забезпечення навчально-виховного процесу; обмеженість інформаційного зв'язку.

Крім цього, штатним розписом таких навчальних закладів не передбачено посад заступників із навчально-виховної роботи, педагога-організатора,

бібліотекаря тощо. Функційні обов'язки директора виконує один із учителів, якого наділено повноваженнями керівника школи.

З огляду на те, що існуюча система освіти в сільських населених пунктах не відповідає рівневі розвитку економічних відносин, новим формам господарювання (виникнення та розвиток фермерства, орендного підряду, приватної власності на землю), потрібні інші підходи до організації освітнього процесу. В одних випадках варто зберегти школу в її традиційній формі, в інших – організувати індивідуальне навчання або ж створити комплекс «ЗНЗ – ДНЗ «школа-сад»», «школа-родина», «освітній округ» тощо.

Наявні відмінні ознаки початкових шкіл сільської місцевості визначають їхні особливості, впливають на специфіку та умови функціонування. До названих соціально-педагогічних проблем долучаються і низький рівень оснащення матеріальної бази, мізерні фінансові надходження, неможливість у сільській місцевості знайти спонсорів і меценатів. Не створено належних умов для творчого розвитку дітей, зокрема, у більшості навчальних закладів не функціонують гуртки за інтересами, групи подовженого дня, в сільському населеному пункті здебільшого немає закладів культури, існують проблеми транспортного зв'язку з районним центром та базовими сільськими школами (шкільним округом).

Зіставлення очевидних труднощів у діяльності початкових шкіл сільської місцевості та специфічних умов життєдіяльності у порівнянні з іншими типами закладів загальної середньої освіти, а також виявлення окремих переваг та деяких загальних тенденцій їх функціонування і розвитку обумовлене намаганням сконцентрувати увагу на тенденціях розвитку початкової школи сільської місцевості з метою їх осмислення, дослідження, аналізу, визначення пріоритетів у реформуванні та модернізації у контексті дослідження. Ми виходимо з того, що розкриття особливостей функціонування початкової школи сільської місцевості як феномену в освітньому просторі України другої половини ХХ – початку ХХІ століття детерміноване суспільно-економічними та соціокультурними запитами села з його соціальною інфраструктурою, що актуалізує необхідність висвітлення цієї проблеми.

1.3. Початкова школа сільської місцевості в соціальній інфраструктурі села

Передусім, відзначимо, що в ракурсі окресленого питання значну цінність становлять праці науковців, присвячені проблемам соціальної сфери, соціальної інфраструктури українського села та соціальної ролі сільської школи і перспектив її розвитку (Г. Євсєєва, Т. Заславська, Г. Кривчик, С. Тимченко та ін.) [96; 130; 131; 257]. У ґрунтовних роботах із філософії освіти (В. Андрущенко [3], С. Гончаренко [64], М. Леонов [139], В. Лутай [141], Ю. Мальований [59] та ін.) висвітлено генезис, тенденції та перспективи розвитку освіти, її соціальної функції, визначений їх вплив на соціальну структуру суспільства. Розроблення вченими (Л. Борисова [45], О. Дерев'янка [175], Т. Заславська [96] та ін.) моделі соціальної структури сільського населення дозволяє побачити роль і місце школи в її динаміці та інтеграції.

Зауважимо, реформаторські процеси українського суспільства характеризуються складними перетвореннями у всіх сферах його діяльності, які викликані необхідністю оновлення соціуму та розбудови України, радикальних соціальних, економічних і політичних реформ. Закономірно, що у період трансформації поступ розвитку суспільства значною мірою залежить саме від ефективного функціонування освіти. «Тим часом, система освіти як соціальний інститут має виступати тією сферою життя, в якій відображаються форми випередження соціальної практики, джерелом соціальної мобільності, критерієм прогресивних змін у соціальній структурі суспільства. Не слід забувати, що освіта виступає загальнолюдською цінністю лише тоді, коли її розглядають як механізм суспільного розвитку» [64, с. 53].

Очевидним є те, що суспільство може бути життєздатним за умов, якщо воно буде освітньо орієнтованим, а освітні системи зможуть адекватно функціонувати при їх орієнтації на людину. Соціальні підвалини розвитку національної освіти, всіх її ланок є важливим показником рівня духовного розвитку суспільства, його культури. При цьому початкова освіта є базовою для наступних ступенів навчання і виховання підростаючих поколінь, їх подальшого розвитку. У будь-яких формах і різновидах освіта зумовлена практичними

потребами суспільства. Соціальні перетворення вносять суттєві зміни в систему цінностей і пріоритетів сільського населення, що уможлиблює переосмислення підходів до визначення завдань шкіл сільської місцевості, які мають забезпечити створення соціального і культурного середовища для всебічного розвитку особистості.

Вочевидь, початкова школа сільської місцевості не може розвиватися ізольовано від реального соціального довкілля. Її оновлення в невеликому українському селі безпосередньо залежатиме від аналізу і врахування освітніх та економічних процесів, демографічних змін в історичній ретроспективі.

Особливу увагу звертаємо на характерну ознаку післяреволюційної історії українського села – перманентну аграрну кризу. Протягом усього радянського періоду у селі панував тоталітарний режим. Особливо він проявився у здійсненні аграрної й продовольчої політики, за основу якої у 1919-1920 рр. були взяті колективні господарства у вигляді комун, радгоспів тощо, які створювалися без урахування конкретних умов і переважно з порушенням принципу добровільності [11].

Наслідком політики 30-х років став геноцид українського селянства, «соціальне закріпачення» селян України, поява нового соціально-психологічного типу трудівника на селі – радянського колгоспника. Нові підходи в осмисленні суспільних процесів дозволяють виявити особливості соціальної інфраструктури сіл, культурно-освітніх проблем, що формувалися в умовах тоталітарної системи, відзначити прорахунки, істотні недоліки, серед яких – виховання у колгоспного селянства такої соціально-психологічної риси, як однодумність; вплив ідеологізації, стандартизації й уніфікації культурного життя на формування структури моральних і духовних цінностей; критичний аналіз питань русифікації культурних процесів на селі та її негативний вплив на деформацію соціального обличчя селянства в аспекті національної самосвідомості [11; 67; 84].

Соціальні зміни, що відбулися в умовах адміністративно-тоталітарного режиму (ліквідація заможної частини селянства, яка не вписувалася в концепцію соціалістичного перетворення села, жорстока репресивна політика – знищення тієї його частини, яка була важливим виробником сільськогосподарської продукції і

носієм кращих господарсько-трудових традицій українського селянства, гоніння, депортації національно свідомої сільської інтелігенції (особливо вчителів) – усе це мало визначальний вплив на формування своєрідного соціально-культурного феномену на селі.

Ідеологізація культурно-освітнього процесу на практиці означала пріоритет кількості над якістю: цей процес обмежувався, з одного боку, недостатнім рівнем культурних запитів колгоспників, а з іншого – надмірною стандартизацією та ідеалізацією культурного життя суспільства. Таким чином, здійснювалося свого роду «коректування» духовних запитів сільських жителів, що було стримуючим чинником у справі розвитку освіти і культури на демократичній основі – головній умові їх збагачення загальнолюдськими цінностями.

У 50-60 роки XX ст. матеріально-технічна база сільських шкіл помітно поліпшувалася, особливо це стосувалося будівництва шкільних приміщень. При цьому масштаби будівництва колгоспними господарствами були значно більшими, ніж за рахунок держави. Приміром, як зауважує П. Миргородський, у 1959 році колгоспами було збудовано 556 нових шкіл [156, с. 3]. Для порівняння, згідно досліджень І. Харченко, у 1959 році в Житомирській області за рахунок держави будувалося 5 шкіл, за колгоспні кошти – 91 [264, с. 60]

Проте, наголошує Г. Щука, для господарств при виборі типу споруджуваної школи основним критерієм були фінансові можливості. При цьому питання мережі шкіл, відповідності приміщень потребам освітнього процесу не завжди враховувалися. «Якщо заможні колгоспи будували навчальні заклади переважно за державними типовими проектами, то більшість господарств зводили школи без технічної документації, за власними проектами, які не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам до освітлення, вентиляції, каналізації, водогону тощо. Ряд колгоспів за відсутності коштів відкривали школи у пристосованих приміщеннях, добудовуючи необхідну кількість класних кімнат» [235, с. 100-101].

Значною мірою це стосувалося саме початкових шкіл. Незважаючи на постійне поліпшення, матеріально-технічна база більшості загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня у сільській місцевості не задовольняла потреби освітнього процесу. Оскільки фінансування шкіл здійснювалося здебільшого за

рахунок сільських колективних господарств, це ставило школу в пряму залежність від рівня економічного розвитку місцевого господарства.

Здійснення ретроспективного аналізу реформаційних процесів у освітній сфері упродовж їхнього становлення та генезису дозволяє констатувати, що саме ініціативна участь у них органів самоврядування спільно з передовою громадськістю села виступала їх провідним рушієм. Активно пропагувався передовий досвід раціонального господарювання, розвиток підприємливості. Свідченням ефективності такої політики в галузі позашкільної освіти був розквіт діяльності селянських споживчих, кредитних та інших товариств [257].

Із 50-тих до кінця 80-тих років XX століття початкова школа сільської місцевості України пройшла суперечливий шлях розвитку: були визначені критерії формування освітньої мережі в сільській місцевості, закладені принципи матеріально-технічного й кадрового забезпечення. Однак, при постійному декларуванні уваги з боку держави, сільська початкова школа залишалася осторонь освітніх процесів.

Укрупнення сільських населених пунктів, ліквідація неперспективних сіл, яка проводилася у 60-80-ті роки XX століття, призвела до їх скорочення. Упродовж 1959-1970 рр. кількість населених пунктів у сільській місцевості скоротилася з 42,2 тис. до 31,3 тис., тобто на 10,4 тис. (майже на 25%). Кожне четверте село зникло з карти України. Як наслідок – відбулося закриття частини загальноосвітніх шкіл, серед яких 2182 початкових (32,8% від їх загальної кількості) [180, с. 97].

Залишкове ставлення до землі, до села перенеслося і на сільську школу. Через прогнози теоретиків щодо «неперспективності» початкові школи сільської місцевості не мали науково обґрунтованої стратегії розвитку. Без урахування соціальної структури невеликого села школі насаджувалися зразки масової міської, нехтувалася її своєрідність, освітні і культурні традиції. З іншого боку, орієнтація лише на «специфіку» села виражалася в тому, що у соціокультурному аспекті цей тип школи виявився обмеженим, а його роль зводилася до підготовки найманого робітника у малоефективне сільське господарство.

Аналіз матеріалів із фондів ЦДАВО України засвідчує факти перекинування та надмірної заподаткованості органів місцевої виконавчої влади, випадки необґрунтованих зселень та укрупнення сіл, що негативно вплинули на динаміку мережі шкільних освітніх закладів. Документи Міністерства освіти УРСР – «Доповідні, направлені до ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР (02.01.80– 30.06.80) «Про хід виконання Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 14 листопада 1978 р. №536 «Про передчасне віднесення багатьох сіл республіки до неперспективних і дальше поліпшення населених пунктів УРСР» дають підстави стверджувати, що у 80-х роках ХХ ст. після втручання державних інституцій на вищому рівні простежується уповільнення скорочення мережі малочисельних шкіл: на кінець 1980 р. відбулося скорочення початкових шкіл на 148 одиниць, а восьмирічних – на 109 при одночасному зростанні на 29 одиниць середніх шкіл [267, арк. 2].

Процес концентрації учнів у великих школах продовжувався у 80-ті роки, а в сільській місцевості натомість знижується наповнюваність класів, збільшується кількість малокомплектних шкіл. Таке становище пояснюється складністю і протиріччями процесу розбудови освіти. Загальновідомо, що на формування сітки шкіл впливають у комплексі економічні, соціальні, демографічні, організаційно-педагогічні, географічні та інші чинники. Однак, у цей відтинок часу домінуючими виявилися внутрігалузові: педагогічна недоцільність і неекономічність їхнього функціонування, що згодом привело до закриття шкіл.

Розширення сітки пришкільних інтернатів, проживання дітей без батьківської опіки і виховання наносило двоякі матеріальні збитки родині: діти перестали брати участь у веденні підсобного господарства, крім того, сім'я несла додаткові витрати на їх проживання і харчування. Залишкове ставлення до землі, до села перенеслося і на початкову сільську школу.

Ми солідарні з твердженням науковців (А. Кузьмінський, З. Онишків, О. Савченко, Г. Щука та ін.) про хибність політики, спрямованої на згортання так званих «неперспективних» сіл, яка посилила міграційні процеси і закриття шкіл. Нині у багатьох населених пунктах відсутні навіть початкові школи. Так, за період від 70-х років ХХ століття до 2013 року кількість початкових шкіл

сільської місцевості скоротилася із 10730 до 1624 (у тому числі 456 навчально-виховних комплексів) [88].

Кількість загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості за даними Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України станом на 01.09.2012 р. становила 12799 закладів (1 319 573 учнів); протягом 2008-2012 р. їхня мережа скоротилася на 1053 школи. Зменшення чисельності дітей шкільного віку на селі призвела до недозаповнення шкіл та неможливості утримувати їх належним чином місцевою владою, і тому було запроваджено державну програму «Шкільний автобус», в межах якої забезпечується доставка дітей до базових шкіл. Проте 14 208 школярів не були охоплені цією програмою внаслідок постійного недофінансування, високої частки несправних та застарілих машин, нерозвиненістю дорожньо-транспортної мережі, відсутності доріг із твердим покриттям. Проблемою залишається нестача кваліфікованих учителів і технічного обладнання сільських закладів загальної середньої освіти: у 2012 р. лише 57,39 % сільських шкіл були підключені до мережі Інтернет; хоча доведено, що комп'ютеризація та інформатизація шкіл знижують вплив чинника «географічної віддаленості», скорочують «цифрову нерівність», долаючи відставання в навчанні школярів із сільських (гірських) районів і малих міст [285].

Таке становище вимагало кардинального перегляду ставлення до проблем початкових шкіл сільської місцевості державних і господарських органів. Заходи щодо «пріоритетного» розвитку сільської школи, що здійснювалися у минулому, були декларативними і безрезультатними. Назріла необхідність об'єднати зусилля держави і громадськості, щоб розглядати справи шкільництва як такі, від яких залежить соціокультурний розвиток села, а часто і його існування.

Звісно, що суттєва різниця між містом і селом (за соціально-економічним характером) буде долатися в процесі подальшого розвитку суспільства. Однак, сільське господарство не може не зберегти своїх особливостей і відмінних рис, обумовлених природними чинниками (відтворення живих організмів – рослин і тварин). Соціальна роль школи сільської місцевості, виходячи із такої закономірності, буде і в подальшому зростати. Окреме, особливе, специфічне у її діяльності збережеться і надалі, оскільки початкова школа сільської місцевості –

елемент складної системи соціального організму села. Ліквідація школи спричиняє ліквідацію важливих виробничих ділянок господарства і навіть сіл.

Отже, розвиток школи і села органічно взаємозв'язаний: змінюється школа – змінюється село. Тому розвиток початкової сільської школи – не лише педагогічна, але й соціальна проблема. Пошук оптимальних шляхів оновлення сільської школи – одне з важливих завдань державної освітянської політики, сучасної педагогічної науки і практики.

Як відомо, сільська школа за устроєм і характером функціонування відрізняється від міської, оскільки більш повно враховує місцеві особливості і потреби. Однак, сьогодні завдання полягає не тільки в тому, щоб школа органічно вписувалася у соціальне середовище, а й щоб господарювання, управління відповідали вимогам соціального розвитку, діяли з педагогами узгоджено, в одному напрямі. При цьому школа повинна трохи раніше, ніж все соціальне довкілля, проникнутися новим духом, діяти з певним випередженням. Ще С.Шацький наголошував, що «...діяльність народної освіти – це завершальна ланка тих змін, які вносилися в життя суспільства, вважаючи першою галузь економіки, другою – галузь соціального устрою і третьою – галузь культурного способу життя... Ясність, конкретна життєвість педагогічних ідей і організаційна їх можливість указують у кінцевому рахунку на міцність фундаменту, бо ні економіка, яка хитається і не намітила свого шляху, ні нестійкі соціальні форми співжиття не можуть дати глибокої фундаментальної педагогічної роботи» [283, с. 173].

Проблема розвитку мережі початкових шкіл сільської місцевості впродовж тривалого часу була пов'язана з екстенсивним характером сільського господарства. Внаслідок укрупнення сільських населених пунктів з метою концентрації сільськогосподарського виробництва спостерігалася тенденція наближення шкіл до центральних садиб сільськогосподарського виробництва, де функціонували середні школи та школи-інтернати, що, в свою чергу, викликало закриття малокомплектних початкових шкіл.

Загальновідомо, що сільський соціум певною мірою був замкнутою системою, яка займалася самообслуговуванням, давала промисловості і міській

сфері сільськогосподарську сировину та трудові ресурси. Така незбалансованість розвитку міського і сільського середовища зумовила відставання останнього, особливо його соціальної інфраструктури.

Зауважимо, інфраструктура [від латинської – нижче, під; під і *структура*] – сукупність галузей господарства та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.) [256, с. 270].

Соціальна інфраструктура малого села – це стійка сукупність матеріально-речових елементів, які створюють умови раціональної організації основних видів діяльності жителів сільської місцевості (трудової, суспільно-політичної, культурно-освітньої і т.ін.). Функції інфраструктури: забезпечення житлово-побутових, соціально-культурних і матеріальних умов життєдіяльності. Формування поняття «соціальна інфраструктура» пов'язано з розвитком суспільної практики і науки, з її проникненням у закономірності розвитку суспільства.

Таким чином, соціальна інфраструктура є своєрідним компонентом між засобами виробництва і людьми, з одного боку, і між людьми – з іншого, характеризуючи ступінь і рівень забезпеченості людей необхідними умовами для трудової, суспільно-політичної, культурно-освітньої і побутової діяльності. Заходи, що застосовувалися десятиліттями з метою виходу сільського господарства з кризового стану, посилили відчуження селянина від результатів праці, збільшили розрив між містом та селом у розвитку інфраструктури і рівня життя, що значно погіршило демографічну ситуацію.

Безсумнівно, село є важливим елементом соціально-економічної структури суспільства і потребує постійного вивчення динаміки соціально-демографічних, виробничих, територіальних, культурно-побутових та інших процесів, явищ і сфер життя. До них відноситься і система освіти як чинник соціально-економічного перетворення, подальшого вдосконалення виробничих сил і способу життя населення, оскільки рівень освіти населення – один із важливих показників духовного потенціалу суспільства. Вочевидь, школа – важлива складова частина соціальної інфраструктури села. Науковий підхід до розробки шляхів оновлення

діяльності початкових шкіл сільської місцевості передбачає врахування взаємозв'язку загального, властивого всій системі освіти, і особливого, пов'язаного зі специфічними умовами її функціонування.

Початкова школа сільської місцевості – об'єктивна реальність сучасних невеликих населених пунктів, стан та умови функціонування якої в контексті соціальної інфраструктури села засвідчують, що життєздатні школи там, де вони органічно вплітаються в економічне і духовне життя села, де питання освіти пріоритетні, знаходяться в полі підвищеної уваги керівників господарств, сільських рад, довілля, сільської громади. Цей тип школи, будучи одним із важливих чинників розвитку села, певною мірою є наслідком досягнутого ним рівня виробничих сил, матеріально-технічної бази, соціальної інфраструктури села загалом. У процесі закономірного поділу праці склалася унікальність функцій села і всіх його соціально-економічних інститутів, включаючи школу, в розвитку суспільства.

Розвиток соціальної інфраструктури села – складний і багатогранний процес залучення сільського населення до матеріальних, культурних і духовних надбань, діяльної участі у їх творенні і збагаченні змісту. Цей процес, активізуючи особу, формує розумні потреби, вміння застосовувати отримані знання, набуту культуру за конкретних життєвих обставин для розв'язання суспільно значущих завдань.

На розвиток мережі початкових шкіл сільської місцевості України значною мірою впливає демографічна ситуація. Починаючи з 70-х років XX століття йде постійне зменшення кількості початкових шкіл у сільській місцевості. У 70-і роки XX століття в Україні їх функціонувало 10730, у 1986 р. – 4500, у 1993 р. – 3030, у 1998 р. – 2772 [88]. Так, станом на 1.09.1998 року в Україні було понад 3 тисячі сіл, де впродовж останніх п'яти років не народилося жодної дитини. За 1991–2012 роки з карти України зник 641 сільський населений пункт [265].

У 2012/2013 навчальному році відсоток загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня сільської місцевості чисельністю до 10 учнів становив 27,2%. Найбільше початкових шкіл з такою наповнюваністю було у Черкаській (50%), Житомирській (40,6%), Кіровоградській (40%), Сумській (40%), Чернігівській

(38,2%), Тернопільській (35,6%), Волинській (35,5%), Одеській (34,8%) областях [88].

Приведення нормативно-правової бази розвитку освіти до вимог суспільства, розвиток економіки здійснювався в суперечливих умовах становлення, розвитку приватної власності та елементів ринкової економіки в сільськогосподарському секторі України, що зумовило руйнування традиційної (колгоспної) соціальної, виробничої інфраструктури села. У цей період розвиток закладів загальної середньої освіти сільської місцевості в першу чергу гальмувався розривом усталених зв'язків із колективними господарствами, оскільки фермерські господарства не мали суттєвого впливу на розвиток матеріально-технічної бази шкіл.

Вивчення проблем розвитку початкової школи сільської місцевості потребує інтеграції наукової інформації з різних галузей наук. Насамперед важливими є дослідження з історії, соціології, економіки. Так, значний внесок у вивчення демографічної картини села, виявлення тенденцій динаміки сільського населення, його залежності від інфраструктури зробила соціолог Т. Заславська [96]. Науковець виділяє шість функцій села: *економічну* – забезпечення потреб суспільства в дешевих і якісних продуктах харчування та сільськогосподарській сировині для промисловості; *соціальну* – задоволення матеріальних і духовних потреб сільських жителів; *екологічну* – підтримка рівноваги між суспільством і природою шляхом охорони, ефективного використання та відтворення водних і повітряних басейнів, подарованих суспільству природою; *рекреаційну* – забезпечення членів суспільства в лікуванні і відпочинку на лоні природи; *адаптаційну* – (функція соціально-психологічного сховища) – забезпечення місцем проживання людей, для яких ритми і спосіб життя сучасного міста непосильні й неприйнятні; *просторову* – заселення і первинне освоєння нових територій, обслуговування й експлуатація транспортних комунікацій, здійснення соціального контролю і забезпечення порядку на великих просторах, які знаходяться за межами міст [96].

Таким чином, можна узагальнити, що село є важливим елементом соціально-економічної структури суспільства і потребує постійного вивчення

динаміки демографічних, виробничих, територіальних, культурно-побутових та інших процесів, явищ і сфер життя. До них відноситься і система освіти як чинник соціально-економічного перетворення, соціальної мобільності, подальшого вдосконалення виробничих сил і способу життя населення, оскільки рівень освіти населення – один із важливих показників духовного потенціалу суспільства.

Науково вартісними в аспекті досліджуваної проблеми є ідеї про значущість освіти в цивілізаційному вимірі, викладені в праці Г. Балихіна «Управління розвитком освіти: організаційно-економічний аспект» [9], де автор аргументовано стверджує, що ознакою сучасності є залежність економічного процвітання країн від здатності людей здобувати нові знання та застосовувати їх у житті: «На сучасному етапі освіта є визначальним фактором розвитку людства, стрімко зростає роль знань в економічному розвитку країн світу, випереджуючи значущість засобів виробництва і природних ресурсів» [9, с. 13]. Сучасна система середньої освіти реалізує нові освітні функції суспільства [9], і, як наголошує вчений, суспільні потреби в освіті конкретизуються в процесі виконання таких головних функцій: 1) «культурно-відтворювальна (передача культурних цінностей) – опосередковано стабілізує соціум і забезпечує стабільність суспільного життя»; 2) «функція формування людського потенціалу»; 3) «функція соціалізації, включення людини в соціум і діяльність»; 4) «функція підтримки соціальної стратифікації і забезпечення соціальної мобільності»; 5) «функція соціального контролю»; 6) «функція забезпечення професійної стратифікації» (для деяких шкіл) – спеціальна освітня підготовка, що відповідає суспільним потребам у різних видах діяльності [9, с. 17].

Оскільки школа на селі тісно пов'язана із соціальним середовищем, для нас важливою є думка науковця про соціальну роль освіти, виконання ключових функцій, а саме: «...функції стабілізації суспільства на основі соціокультурного відтворення поколінь: здійснення цілеспрямованої соціалізації, формування у суб'єктів механізмів соціальних цінностей та використання для цього всіх форм діяльності, виховання навиків, адекватного пристосування до існуючих соціальних умов» [9, с. 18].

Наведені вище ідеї, як слушно відзначає Г. Іванюк (ми солідарні з цією думкою), є важливими щодо сутності специфіки сільської школи; вона є продуктом соціально-культурного середовища села і водночас впливає на його «окультурення»; а в майбутньому – сама може слугувати чинником його розвитку [107, с. 32].

Процеси реформування аграрного сектора економіки у 90-х роках ХХ століття призвели до інтенсивного формування цілої низки соціальних груп із різним соціально-економічним статусом – власники та директори приватних сільськогосподарських підприємств; фермери й селяни-одноосібники; селяни, які здали свої земельні паї в оренду й фактично стали найманими робітниками; селяни, які не мають земельного паю, сільська інтелігенція та інші. Зрозуміло, що різні соціуми мають різні освітні потреби. Саме тому суперечність між необхідністю забезпечити освітні послуги різноманітної якості та неможливістю це зробити на рівні кожної школи сільської місцевості – основне протиріччя національної системи освіти.

Сьогодення українського суспільства характеризується докорінними та складними перетвореннями у всіх сферах його діяльності. Ці реформаторські процеси закономірні, оскільки вони викликані необхідністю оновлення соціуму та розбудови України на етапі ствердження національної незалежності, радикальних реформ соціальних, економічних і політичних інститутів, позаяк розвиток суспільства чи окремої особи значною мірою залежить саме від ефективного функціонування освіти.

Зауважимо, проблеми освіти в нашій державі значно ускладнені болісними процесами, пов'язаними з наслідками тоталітаризму. Серед них – поглиблення економічної, політичної та культурної кризи в суспільстві, довгострокової деформації у соціальній політиці, що призвело до зниження престижу освіти та інтелектуальної діяльності людини.

Стан освіти загалом і початкової, зокрема, є важливим показником рівня духовного розвитку суспільства, його культури. Адже закономірно, що початкова освіта є базовою для наступних ступенів навчання і виховання підростаючих поколінь, їх дальшого розвитку. У нових суспільно-економічних умовах розвитку

України зростає роль початкової школи сільської місцевості, де інтегруються як науково-методичні засади формування особистості, так і етнопедагогічні. Це обумовило зміну мети виховання у відповідності з ідеями демократизації і гуманізації суспільства, створення національної системи виховання, яка поєднувала б органічний взаємозв'язок школи і соціального довкілля, перспективи змін соціальної інфраструктури села.

Соціальні перетворення вносять суттєві зміни в систему цінностей і пріоритетів населення сільської місцевості, що уможлиблює переосмислення підходів до визначення завдань закладів загальної середньої освіти, які мають забезпечити створення соціального і культурного середовища для всебічного розвитку особистості.

Сучасна початкова школа сільської місцевості не може розвиватися ізольовано від реального соціального довкілля, позаяк успіх створення національної школи в невеликому українському селі безпосередньо залежить від аналізу і врахування економічних процесів, демографічних змін, розвитку соціальної інфраструктури. Довгий час сільське середовище було певною мірою замкнутою системою, яка займалася самообслуговуванням, давала промисловості і міській сфері сільськогосподарську сировину та трудові ресурси. Така незбалансованість розвитку міського і сільського середовища зумовила відставання останнього, особливо його соціальної інфраструктури.

Цілком правомірно стверджувати, що соціальна інфраструктура є своєрідним компонентом між засобами виробництва і людьми, з одного боку, і між людьми – з іншого, що характеризує ступінь і рівень забезпеченості людей необхідними умовами для трудової, суспільно-політичної, культурно-освітньої і побутової діяльності. Важливість досліджуваної проблеми пов'язана з розвитком соціальної інфраструктури і визначається необхідністю ґрунтовного, об'єктивного вивчення та всебічного усвідомлення закономірностей суспільного розвитку українського села (як позитивного, так і негативного досвіду), оскільки аналіз соціальних змін сприяє посиленню уваги до проблем села, в тому числі і до проблем освіти, що належить до пріоритетних.

Соціальні процеси, які відбувалися на селі, знайшли своє віддзеркалення в освіті, школі як важливих складових соціальної інфраструктури села. Відтак, науковий підхід до розробки шляхів оновлення діяльності початкових шкіл сільської місцевості передбачає врахування взаємозв'язку загального, властивого всій системі освіти, і особливого, пов'язаного із специфічними умовами її функціонування у різних регіонах України.

Початкова школа сільської місцевості – частина загальнодержавної системи освіти, функціонування якої визначається цією системою. Цей тип школи як один із важливих чинників розвитку села, певною мірою, є наслідком досягнутого ним рівня виробничих сил, матеріально-технічної бази, соціальної інфраструктури села. У процесі закономірного поділу праці склалася унікальність функцій села і всіх його соціально-економічних інститутів, включаючи школу, в розвитку суспільства.

Зіставлення стану та умов функціонування початкових шкіл сільської місцевості України в контексті соціальної інфраструктури села переконує, що життєздатні школи там, де вони органічно вплітаються в економічне і духовне життя села, де питання освіти пріоритетні, знаходяться в полі підвищеної уваги сільської громади. «Школу в селі можна розглядати як обличчя села, важливий індикатор його благополуччя, – резюмують Г. Кривчик, Г. Євсєєва. – Якість роботи школи і навіть її зовнішній вигляд свідчать про соціальне здоров'я сільської громади. Якщо в селі люди піклуються про майбутнє села, сільська влада тут виконує свою роль. Якщо школа в запущеному стані, а зараз це стало звичним явищем, то це означає, що при владі знаходяться тимчасові, випадкові люди, тимчасові виконавці» [131]. Науковці переконують, «що свої іманентні функції школа в змозі виконати лише за умови розумної державної політики, передусім, її підтримки з боку держави. За інших умов діяльність школи може дати негативний і навіть зворотний результат... Відсутність державної соціально-культурної політики на селі, по суті, знищує сільську школу, а разом із нею – національну культуру. Бо українське село – її животворяще джерело. Село не може і не повинне на рівних конкурувати з містом. На рівних умовах воно

програє. Нерозуміння цього тільки посилює і без того значну соціальну несправедливість по відношенню до села» [131].

Розробка і створення відповідних об'єктів соціальної інфраструктури у малонаселеній сільській місцевості є однією з настійних потреб сучасного соціального розвитку. Однак розвиток соціальної інфраструктури села – процес складний і багатогранний. Він виявляється у широкому залученні сільського населення до матеріальних, культурних і духовних надбань, діяльній участі в їхньому творенні і збагаченні змісту. Цей процес, активізуючи особу, формує розумні потреби, вміння застосовувати отримані знання, набуту культуру за конкретних життєвих обставин для розв'язання суспільно значущих завдань.

Важливим чинником соціокультурного розвитку села є підвищення освітнього рівня сільського населення. Саме завдяки освіті, що займає центральне місце в системі соціокультури, формуються суб'єкти суспільного життя, а духовні цінності трансформуються в особистісні, збагачуючи внутрішній світ людини. Проте, очевидним залишається значне відставання села в якісному рівні загальноосвітньої підготовки, що зумовлено, насамперед, слабкою матеріальною базою сільської школи. Хибна політика, спрямована на згортання так званих «неперспективних» сіл, посилила міграційні процеси і закриття шкіл. Таке становище вимагає кардинального перегляду ставлення до проблем сільських початкових шкіл державних і господарських органів. Заходи щодо «пріоритетного» розвитку сільської школи, що здійснювалися у минулому були значною мірою декларативними. Необхідно об'єднати зусилля держави і громадянськості, розглядаючи школу, освіту як такі, від яких залежить соціокультурний розвиток села, а часто і його існування.

Системний аналіз і розробка вченими (Л. Борисова [45], Т. Заславська [96] та ін.) моделі соціальної структури сільського населення дозволяє глибше і всебічно побачити роль і місце школи в її динаміці та інтеграції, простежити яким чином долається різниця між компонентами системи «соціальна структура сільського населення» за освітнім рівнем, з'ясувати роль освіти у зближенні цих компонентів у сферах праці, суспільної і культурної діяльності, реалізації соціально-професійної орієнтації учнів.

Перехід до ринкової економіки в Україні супроводжується значними економічними й соціальними змінами. На процес становлення та розвитку соціально-економічної політики в агропромисловому секторі держави впливають особливості умов, у яких знаходиться сільське господарство, а саме: негативні демографічні зрушення, занепад соціальної сфери, винятково великий диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і промислові вироби, що використовуються в сільському господарстві, падіння рівня доходів, складнощі реформування земельних і майнових відносин.

Сільське господарство в умовах формування ринкових відносин і обмеженості доходів знаходиться на досить низькому рівні соціального захисту, незадовільного стану соціальної інфраструктури як складової частини соціального рівня життя з усіма її функціональними підсистемами: охорони здоров'я, освітньої, культурної, побутового обслуговування, дорожньо-транспортної, торгівельної мережі, спортивної, благоустрою житла, зв'язку та ін.

Комплекс питань сільськогосподарського виробництва може ефективно вирішуватися тільки у тісному взаємозв'язку із розв'язанням проблем пріоритетності соціального розвитку села. Реалії часу констатують скорочення фінансових відрахувань у соціальну сферу і збільшення попиту на послуги з боку усіх категорій сільських жителів.

Ступінь доступності об'єктів соціальної інфраструктури визначає соціальну захищеність сільських жителів й умови їх праці та проживання (реалізацію соціальних гарантій, зняття соціальної напруженості в аграрній сфері). Для цього на етапі ринкової трансформації економіки України необхідна наукова розробка і чітке впровадження законодавчої, фінансової та управлінської частин, вільний, рівноправний розвиток усіх форм власності, визнання права на безперешкодну реалізацію потенційних можливостей кожної людини в праці та об'єктивне визначення рівня оплати як головної гарантії дотримання права людини розпоряджатись належною йому власністю.

Посилення впливу школи на соціальну інфраструктуру села, на освітній рівень населення підвищує вимогливість особи до всього соціального і культурного довкілля села та діяльності кожного. Таким чином, створюється

вагомий стимул особистої причетності до трудової активності, освіти, культури сільських жителів.

Малочисельність, постійне спілкування односельчан допомагає вчителю ближче познайомитися з сім'єю учня, спостерігати за ним не лише в школі, але й у повсякденному житті, що сприятиме своєчасному здійсненню на учня (інколи і на сім'ю) необхідного педагогічного впливу. Обізнаність про діяльність дітей і дорослих створює громадську думку жителів села, яка стає регулятором їхньої поведінки. Водночас наявність постійного соціального контролю вимагає особливої уваги з боку школи до виховання молодших школярів, уміння критично оцінювати свої вчинки і дії.

Однак, вплив освіти на соціальну структуру сільського населення має дещо суперечливий характер. Позитивні зрушення у соціальній структурі сільського населення тісно пов'язані зі збільшенням кількості освічених селян і спеціалістів сільського господарства. З іншого боку, освіченість породжує підвищені запити, такі, які село поки що не може задовольнити. Це протиріччя буде вирішуватись поступово, в єдності з продуктивністю праці, реалізацією потенційних можливостей кожної людини при рівноправному розвитку всіх форм власності та рівнем освіти сільського населення.

Звертаємо увагу на те, що на відміну від західної практики, планування освіти в Україні (до 1991р.) було зорієнтоване лише на забезпечення кваліфікованими кадрами, передусім, галузей економіки. Такий підхід виходив із пріоритету загальнодержавних інтересів над особистими, де практично не враховувались освітні потреби особи. Переорієнтація системи освіти на задоволення потреб ринку праці, який постійно змінюється і залежить насамперед від економічної, політичної та соціокультурної ситуації в країні, робить її планування більш гнучким, оперативним, набуває рис соціального прогнозу, сприяючи тим самим формуванню в особистості відповідного просвітницького інтересу.

Прогресивною тенденцією економічного розвитку України в сучасних умовах є утвердження в ньому нових принципів господарювання. Конституція України гарантує громадянам не тільки право на працю, яку кожен «...вільно

обирає або на яку вільно погоджується», але й «...на підприємницьку діяльність» [121, с. 13-14]. Це істотно змінює зміст і характер господарської діяльності людини, підвищує вимоги до суб'єкта господарювання. У вихованні означених якостей важливу роль покликана відігравати школа. За таких умов складається новий тип селянина – не найманого робітника, а цивілізованого господаря, для виховання якого потрібна національна школа, яка б максимально враховувала реальність сільської місцевості, виховувала дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього середовища, продуктів людської праці, психологічну готовність і здатність оберігати та примножувати матеріальні й духовні цінності.

Аналіз педагогічних джерел [45; 96; 130; 139], вивчення та узагальнення педагогічного досвіду засвідчує, що функції початкової школи сільської місцевості в соціальній інфраструктурі малого села надзвичайно важливі. Саме школа, за результатами дослідження, при створенні відповідних умов, зможе забезпечити підвищення рівня освітнього процесу, охопити суспільним вихованням не лише учнів початкових класів школи, а й усього села, ефективно здійснювати процес соціалізації молодших школярів, створити різновіковий колектив учнів і педагогізований колектив соціального довкілля, конструювати оптимальні умови для взаємодії з родинами учнів, розвивати національно-культурні традиції і підтверджувати свою належність до них активною участю у життєдіяльності сільської громади.

За результатами опрацювання наукових джерел із окресленої проблеми [130; 133; 158; 159] виявлено, що у невеликих селах школа – центр духовного життя і відродження національної культури народу. Наявність тісних контактів між дітьми різного віку, взаємин учнів і вчителів відкриває великі можливості для особистісного підходу в навчанні і вихованні, максимальне врахування індивідуальності кожного школяра, утвердження такого підходу, відповідно до якого школа пристосовується до учня, а не навпаки. Тобто на заміну особистісно нівелюючої системи освіти, орієнтованої на середнього учня, приходять індивідуально орієнтована, яка дає змогу кожному школяреві реально обрати

найоптимальніший для себе зміст і режим навчання, розвинути свої здібності [28; 50].

Встановлено, що в Україні на державному рівні розроблено чимало законотворчих проектів. Зокрема, проект «Концепції гуманітарного розвитку на період до 2020 року» передбачає розвиток головних секторів гуманітарної сфери, у тому числі звертається увага на розвиток інфраструктури села. Стратегічним напрямом розвитку школи на селі є забезпечення її якості, яка «нарівні з добробутом і здоров'ям людини стає обов'язковим чинником і показником успішності країн, благополуччя громадян. ...Якісна освіта повинна відповідати і суспільним потребам, і різноманітним запитам особистості, якомога точніше враховувати нахили, здібності, інтереси, формувати здатність до співпраці, подальшого навчання впродовж життя, виховувати гуманність, толерантність, відповідальність у ставленні до людей, природи, суспільства, держави» [123, с. 160].

Поза сумнівом, для вирішення соціально-педагогічних проблем потрібна міцна економічна основа, право школи, села, сільської ради, виробничих структур регулювати економічні проблеми, активізувати діяльність докільля, трудових колективів, посилити виховний вплив на соціокультурний розвиток села. Все це дозволить зблизити людину і соціум, забезпечити їм педагогічно доцільний взаємовплив і гуманістичну спрямованість, сприятиме подоланню вузько професійного підходу до формування особистості лише з боку школи.

Крізь призму викладеного вище цілком правомірно стверджувати, що початкова школа сільської місцевості – стабілізатор розвитку соціальної інфраструктури села: наявність школи у невеликому населеному пункті – один із важливих чинників, що стримує міграцію сільського населення; школа – активний учасник соціально-економічних процесів, здійснює профорієнтаційну роботу для підготовки спеціалістів у сільськогосподарському виробництві, виконує головне соціальне завдання – психологічно і практично з дитинства готує справжніх господарів землі разом із родиною, соціальним докільлям. На всіх етапах свого існування школа виконувала також роль стабілізатора певних елементів соціальної інфраструктури (зберігала кращі традиції національної культури,

народні звичаї краю, села, родини, була джерелом насаги до пізнання духовних надбань, багатовікового народного досвіду).

Таким чином, резюмуючи, можна виділити низку чинників виробничої, економічної, соціальної і культурної сфер діяльності, у вирішенні яких активна роль належить саме школі, і зокрема початковій. Наголосимо, специфіка цієї діяльності зумовлена особливістю невеликого села як територіально-виробничої і соціально-економічної спільності людей та особливою місією школи як компонента соціальної інфраструктури:

1. Спрямування освітнього процесу на формування духовного світу особистості, зосередження зусиль на її всебічному розвитку, вияві здібностей і реалізації потенційних можливостей.

2. Діяльність закладу загальної середньої освіти спрямована на піднесення культурного рівня села, здійснення загальної початкової освіти за місцем проживання дітей, активну участь у культурному житті села, стабілізацію соціально-демографічної ситуації, омолодження села.

3. Поширення виховного впливу школи на позашкільне середовище, сільську громаду, об'єднання виховних впливів довкілля, соціальне партнерство.

4. Формування у школярів психологічної готовності працювати в різних галузях сільськогосподарського виробництва; орієнтації на професії для села, виховання цивілізованого господаря тощо.

Отже, початкову школу сільської місцевості в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття цілком правомірно розглядати як освітній феномен, одне з основних джерел національного і духовного відродження та збереження культурно-історичних традицій українського народу.

Вирішення нагальної потреби доступності та варіативності сучасних початкових шкіл сільської місцевості різних типів і структур спонукало до реформування, реорганізації та модернізації, що значною мірою залежить від використання позитивного історико-педагогічного досвіду, закономірностей, рушійних сил їх розвитку в минулому. Відтак, актуалізується необхідність дослідження історико-педагогічної періодизації, визначення основних періодів розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні.

Висновки до першого розділу

Аналіз науково-теоретичних засад розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) уможливив розширення історико-педагогічних уявлень про сутність даного типу шкіл: здійснено цілісний аналіз генези, окреслено тенденції розвитку та з'ясовано особливості їх функціонування на сучасному етапі, узагальнено теоретико-практичний досвід, вивчено нормативно-правову базу; систематизовано науково-педагогічну літературу та архівні джерела, історіографічні праці, які увиразнюють загальні підходи до аналізу теорії та практики шкільної освіти, важливі аспекти освітніх проблем, тенденції та суперечності розвитку початкової школи сільської місцевості, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти, що є важливим і науково вартісним у моделюванні діяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості в контексті розбудови національної системи освіти.

З'ясовано, що генеза початкової школи сільської місцевості пов'язується з багатовіковим шляхом її становлення, довготривалим історичним досвідом, критичним опануванням ідей минулого, економічними і просвітницькими реформами 60-х років XIX ст.; особливостями сільського способу життя; просвітницькою місією українських громадських діячів, із посиленням уваги до проблем національної освіти, підвалини якої збережені в ментальних особливостях сільської громади, з глибокими реформаторськими перетвореннями в соціально-економічній сфері. За результатами теоретичних пошуків уточнено і конкретизовано понятійно-категоріальний апарат, а саме: «початкова школа сільської місцевості», «малокомплектна початкова школа», «малочисельна школа», що становлять теоретичний каркас дослідження розвитку початкової школи сільської місцевості. Поняття «початкова школа сільської місцевості» потрактовано у дослідженні як самодостатній заклад загальної середньої освіти із специфічною структурою (за кількістю класів і наповнюваністю учнів), своєрідною організацією занять (один учитель в одному класному приміщенні може працювати з одним або кількома класами, проводити індивідуальні заняття з учнями при наявності менше п'яти осіб); системоутворююче ядро освітнього

середовища села, домінанта у системі взаємодії школи – родини – сільської громади, інтеграція зусиль яких спрямована на забезпечення конституційного права учнів на отримання якісної освіти, виховання гідного громадянина України, спроможного жити і працювати в умовах сьогодення і майбутнього. Малокомплектна школа – це початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами. Малочисельна початкова школа – це навчально-виховний заклад з малим контингентом учнів, малою наповнюваністю класів, обмеженим освітнім середовищем.

Розкрито роль початкової школи сільської місцевості як стабілізатора розвитку соціальної інфраструктури села: наявність школи у невеликому населеному пункті – один із важливих чинників, що стримує міграцію сільського населення; школа – активний учасник усіх соціально-економічних процесів, здійснює профорієнтаційну роботу для підготовки спеціалістів у сільськогосподарському виробництві, виконує головне соціальне завдання – психологічно і практично готує справжніх господарів землі. Закцентовано увагу на соціокультурному розвитку села, необхідності вирішення проблеми сучасного стану початкової школи сільської місцевості за допомогою комплексу врегульованих державою заходів соціально-економічного та освітнього характеру, здатних радикально оптимізувати культурно-освітній потенціал, забезпечити рівний доступ до якісної освіти сільським школярам. Підтверджено необхідність виваженої державної політики, активної участі сільської громади у забезпеченні стабільних освітніх і життєвих перспектив для молодого покоління українських громадян.

Наголошено на необхідності дослідження історико-педагогічної періодизації, визначення основних періодів та послідовних етапів розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні.

Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях автора [22; 25; 26].

РОЗДІЛ 2

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

2.1. Перший період розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні: 1950 – 1990 рр.

Вагомими у контексті дослідження є наукові розвідки періодизації педагогічної думки, запропоновані О. Сухомлинською [249], Н. Гупаном [69; 70], Г. Іванюк [106], З. Онишківом [180]. Основоположними щодо періодизації розвитку української педагогічної думки є підходи, обґрунтовані О. Сухомлинською [248; 249]. На засадах культурно-антропологічного та цивілізаційного підходів науковець аргументувала періоди розвитку української педагогічної думки [248, с. 49-65]: «Проблема періодизації розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів, – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання. Вона потребує досконалого знання про об'єкт дослідження, про суміжні з ним науки... Від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [248, с. 47].

Для обґрунтування підходів до періодизації та уточнення періодів розвитку початкової школи сільської місцевості у визначених хронологічних межах значущими є умовиводи науковців (Л. Березівська [11], Н. Гупан [69], Г. Корнетов [127], О. Сухомлинська [249] та ін.). Так, зокрема, Н. Гупан у монографії «Українська історіографія історії педагогіки» відзначає: «Під періодизацією ми розуміємо логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. Така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так і специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [69, с. 19].

Аналіз історіографічних джерел [69; 70; 248; 249] та історико-педагогічних праць із окресленої проблеми [13; 35; 72; 106; 286] дає змогу виділити два періоди цього процесу. При цьому ми виходимо з того, що дослідження проблем розвитку початкової школи сільської місцевості (друга половина XX століття) та особливостей її модернізації в системі освіти України (1991-2015 роки) перебуває у двох площинах і стосується як радянської доби (друга половина XX століття – до 1991-го року), так і становлення системи освіти в незалежній Україні (1991–2015 рр.). Це уможливлює виокремлення сукупності показників, що відображають внутрішню логіку поступу початкової школи сільської місцевості в другій половині XX століття – початку XXI століття. На думку Н. Гупана (ми погоджуємося з цим твердженням), «...періодизація історико-педагогічної науки має зважати на своєрідність процесів розвитку школи, освіти в цілому, педагогічної думки (етапи її розвитку не завжди збігаються) та політичної історії країни» [69, с. 20].

Періодизація розвитку початкової школи сільської місцевості в другій половині XX ст. – до 1991р. знаходиться в межах нормативно-знаннєвої парадигми радянської системи освіти (школи); з 1991 – початок XXI століття – в межах особистісно орієнтованої парадигми державного суверенітету України. Ми цілком солідарні з Г. Іванюк, що «концептуальною ідеєю періодизації розвитку сільської школи є розуміння того, що радянська доба не є абсолютним протиставленням періоду розвитку сільської школи в контексті розбудови системи освіти в незалежній Україні, а тому й не розділяємо сільську школу на суто радянську та пострадянську, часів незалежності. Попри негативні тенденції, що були притаманні розвитку сільської школи радянської доби, вона мала значні здобутки, втрата яких болісно позначилася на її стані у пострадянську добу» [107, с. 69].

Виокремленню періодів розвитку початкової школи сільської місцевості слугували методологічні підходи, що визначають періодизацію педагогічної думки в Україні [12], [142], [248], періодизацію соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи України (20 – 90-ті роки XX ст.) [107], основні етапи

розвитку початкової освіти та професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні [180].

Так, зроблені науковцем Г.Іванюк умовиводи послугували основою при аналізі нами проблем розвитку початкової школи сільської місцевості в зазначених хронологічних межах [107]. Суттєвою нам видається періодизація вченого З. Онишківа, де автор, посилаючись на результати досліджень щодо історії розвитку народної освіти та підготовки вчительських кадрів в Україні, виділяє такі основні етапи цього процесу:

- *I етап.* Утвердження початкової освіти і пошуки шляхів підготовки вчителів для початкової школи (друга половина XIX ст. – 20 роки XX ст.);
- *II етап.* Реформування початкової освіти і системи підготовки майбутніх учителів початкової школи (20-і роки XX ст. – 50-і роки XX ст.);
- *III етап.* Розвиток початкової освіти та підготовка педагогічних кадрів для її функціонування в період будівництва соціалістичного суспільства (1950 – 1990 роки);
- *IV етап.* Розвиток початкової освіти та професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах національного відродження України (1990 – 2014) [180].

Грунтуючись на парадигмальному підході до періодизації проблем розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні в окреслених хронологічних межах дослідження ми беремо до уваги те, що вихідною і верхньою межею доби (у сенсі історико-педагогічного дослідження) є домінуюча освітня парадигма. В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» (заред. С. Гончаренка) поняття «парадигма» подано як «теорія (або модель постановки проблем), прийнята за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством» [65, с. 341].

Таким чином, виходячи з принципів парадигмального підходу до вивчення історико-педагогічних процесів, нами виявлено характерологічні особливості, що є визначальними щодо розвитку початкової школи сільської місцевості кожного періоду. Перший період (II половина XX ст. – до 1991 р.) характеризується загостренням суперечностей розвитку освіти загалом і початкової школи сільської

місцевості зокрема. Ці суперечності спостерігалися між існуючою системою шкільної освіти та вимогами суспільства до загальноосвітньої підготовки учнів; між вимогами суспільства щодо підготовки учнів до праці в сільському господарстві, відставанням сільської школи від міської; між потребами соціально-економічних, політичних перетворень, що формували суспільну думку про соціально-економічну, культурну значущість сільської школи та відривом її діяльності від соціально-культурного середовища.

При виділенні і характеристиці періодів ураховано соціальні, економічні, демографічні, культурні чинники впливу на розвиток початкової школи сільської місцевості; механізми державного регулювання розвитку шкільної освіти на селі, що скеровувалися постановами партійних пленумів, з'їздів, Законами про освіту та закріплювалися у документах керівних органів освіти (Міністерства освіти УРСР, Міністерства народної освіти УРСР, Міністерства освіти і науки України); історико-педагогічні джерела.

Виокремленню кожного з періодів та етапів передував аналіз його основних ознак «як окремого відтинку часу в історико-педагогічному процесі, що має свій початок і завершеність, характеризується спільними особливостями, ознаками й має відмінності, порівняно з попередніми або наступними періодами» [112, с. 36].

У хронологічних межах дослідження тенденцій розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина XX ст. – початок XXI ст.), солідаризуючись із узагальненнями Г. Іванюк [107, с. 69] щодо періодизації соціально-педагогічних засад сільської школи, нами виокремлено такі періоди:

перший період – друга половина XX століття – до 1991 р.: характеризувався пошуком шляхів подолання відриву сільської школи від життя, що виявлялося в удосконаленні сільськогосподарської спрямованості змісту освіти, зміцненні зв'язків сільської школи з соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти, виконання школою просвітницької місії, лібералізацією партійно-державної політики щодо села, урівняння селян у конституційних правах (паспортизація), послаблення економічного тиску (відповідно до рішень Червневого Пленуму ЦК КПРС 1958 р. було скасовано продуктовий податок із селянських господарств та колгоспів,

зміна його державними закупівлями) стимулювало виробництво сільськогосподарської продукції, зацікавленість селян у праці та зростання власного економічного інтересу, водночас зумовлюючи сприятливі умови для розвитку початкової школи сільської місцевості, подальший доступ випускників сільських шкіл до середньої освіти.

У реформуванні школи сільської місцевості політика партії та держави мала достатньо системний характер, що проявлявся у взаємозв'язку економічного, соціального та ідейно-політичного чинників. В означеному контексті розвиток сільського господарства відбувався у взаємозв'язку з оновленням соціальної та культурної сфери села, школи [273, арк. 23, 24].

У межах **першого періоду** виокремлюємо п'ять етапів:

перший етап (1950 – 1958) – характерологічною ознакою якого була провідна роль початкових шкіл сільської місцевості у структурі загальної середньої освіти на селі (53, 4%). До того ж аналіз динаміки мережі початкових шкіл сільської місцевості 1950 – 1953 рр. засвідчує тенденції до збільшення їхньої кількості та зростання учнівського контингенту (див. Додаток А). Для забезпечення освітніх потреб початкові школи відкривалися у малих селах, тоді як семирічні зосереджувалися у великих сільських населених пунктах. Витрати на освіту у 1950 році порівняно з 1940 роком зросли утричі і складали 5,7 млрд. крб., [149, с. 226].

До позитивних тенденцій цього періоду також варто віднести налагодження навчального процесу, дієву допомогу колгоспів, батьків учнів, сільської громади, керівників шкіл та вчителів, які вишукували додаткові засоби для функціонування школи. Спостерігається також тенденція до становлення контингенту класів (вечірніх) селянської молоді при початкових і семирічних школах, позаяк школи сільської молоді як самостійні не мали поширення на теренах України післявоєнного періоду.

У подальших поступках суспільних стратегій держави початкова школа сільської місцевості розглядалася в контексті реформування сільськогосподарського сектора економіки, оскільки знаходилася в прямій залежності від суспільно-політичних явищ і процесів, які загалом визначали її

зміст і функціонування. Залишковий підхід до фінансування був перешкодою у її своєчасній відбудові і розвитку, спричинив відставання матеріально-технічної бази від реальних потреб, що негативно відбилося на якості навчання учнів.

Початок п'ятдесятих років XX століття також активізував завдання виконання Закону «Про загальнообов'язкове (семирічне) навчання» [275, арк. 6]: організаційно-контрольна функція щодо виконання Закону про всеобуч покладалася на сільські ради, розвиток колгоспного господарства здійснювався у тісному взаємозв'язку з розвитком школи, позаяк школи сільської місцевості із державного бюджету мали мізерне фінансування. Така соціально-економічна нерівноправність села і міста позначилося на відставанні подальшого розвитку сільської школи.

Другий етап (1959–1964 рр.) – розвиток початкової школи сільської місцевості в умовах лібералізації суспільного життя, зміцнення її зв'язків із сільськогосподарськими підприємствами і соціокультурним середовищем села в умовах послаблення економічного та правового тиску держави на селян. Роль початкової школи сільської місцевості як частини єдиної загальноосвітньої школи, її першого ступеня, збереглася надалі під час усіх перетворень системи освіти.

На етапі диференціації завдань і шляхів розвитку сільської школи в умовах лібералізації суспільного життя (1959 – 1964 рр.) сільські школи розвивалися в контексті радянської системи загальної середньої освіти. Основні напрями державного регулювання перебудови сільської школи Верховна Рада УРСР прийняла 17 квітня 1959 р. Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» на законодавчому рівні в УРСР було затверджено нову структуру загальної середньої освіти, загальну обов'язкову восьмирічну освіту для дітей від 7 до 15-16 років [89]. Законом дозволялося у сільській місцевості зберігати самостійні школи у складі 1-4 класів, після закінчення яких учні переходили до восьмирічних шкіл [184, с.6-7].

На цьому етапі спостерігаємо зміни у формуванні мережі шкіл сільської місцевості: зниження загальної кількості власне початкових шкіл та зростання кількості семирічних та середніх шкіл за рахунок укрупнення загальноосвітніх

навчальних закладів сільської місцевості у відповідності до освітніх реформ (див. Додаток А).

Отже, ключовими тенденціями цього етапу розвитку початкової школи сільської місцевості було оновлення її структури з урахуванням специфіки, розроблення нового змісту освіти, посилення зв'язку науки з практикою реформування школи сільської місцевості, зміцнення змісту навчання і виховання з життям та практикою сільськогосподарського виробництва (у навчальних планах на 1959-1960 н. р. окремим пунктом прописувалася навчально-виробнича практика в I – VIII класах [272, арк. 1, 2].

1965 – 1972 рр. – третій етап, пов'язаний із намаганням подолати відставання сільської школи від науково-технічного прогресу. З 1971 року навчання в початковій школі скоротилося з 4-х до 3-х років. Відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про розвиток сільської школи» (1972 р.) розроблялися заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази, але це стосувалося, насамперед, середніх шкіл. Витрати на сільську школу, з розрахунку на 1 клас, були в 1–3 рази вищі, ніж на клас у міській школі, оскільки в класах сільських шкіл було менше учнів [104]. Основними тенденціями реформування змісту початкової освіти на цьому етапі було прискорення темпів навчання, підвищення теоретичного рівня засвоєння знань.

Четвертий етап (1973–1983 рр.) – характеризується трансформацією сільської школи в умовах стандартизації шкільної освіти та пошуком шляхів наближення її до міської, реструктуризацією мережі шкіл у сільській місцевості, спробою інтеграції матеріальних ресурсів сільських (малочисельних шкіл) та закладів культури й побутового обслуговування населення.

Реструктуризація мережі сільських шкіл у 1973 – 1983 рр. визначала основні шляхи оптимізації та територіальної доступності учнів до школи (районування шкіл, розвиток шкіл-інтернатів, безоплатний проїзд учнів сільської місцевості в школу і зі школи) [188, с.17] та спричинила зменшення кількості шкіл у малих селах і збільшення великих середніх загальноосвітніх шкіл. Відтак, школа віддалялася від учня: вже в середині 70-х років XX ст. спостерігаються «перекоси», поспішливість щодо закриття багатьох шкіл, через що проблема

оптимізації розміщення шкіл у сільській місцевості набула ще більшої актуальності [269, арк. 29–30].

Як засвідчують результати вивчення архівних джерел [273, арк. 34], наслідком політики щодо зростання соціально-економічного статусу великих сіл і селищ у 70-х роках ХХ ст. було зменшення значної частини малих сіл, що вплинуло на розвиток мережі навчальних закладів сільської місцевості, цілеспрямоване скорочення малочисельних початкових і восьмирічних: «За чотири роки десятої п'ятирічки число таких шкіл скоротилося на 673 одиниці».

В інформації Міністерства освіти УРСР «Про хід виконання Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 28 серпня 1973 р. №395», «Про хід виконання рішення Президії Ради Міністрів УРСР від 23 грудня 1976 р.», «Про заходи по дальшому поліпшенню умов роботи сільської загальноосвітньої школи» подано статистичні дані, які констатують, що процеси перекручень були характерні для багатьох областей.

Реструктуризація шкільної мережі, збільшення віддаленості шкіл від місць проживання учнів загострили проблему підвозу та організації гарячого харчування школярів, а також збільшення кількості шкіл-інтернатів і середніх шкіл. «У 1977 р. (порівняно з 1973 р.) початкових шкіл зменшилося на 2,6 тис., восьмирічних – на 0,8 тис.» [272, арк. 99].

Суперечливі тенденції у розвитку матеріальної бази початкових шкіл сільської місцевості на початку 80-х років ХХ століття загострилися. Відтік мешканців сіл у міста, політика держави на згортання «неперспективних» сіл спричинили внутрішню міграцію населення. При цьому на державному рівні фінансували в основному будівництво великих середніх шкіл, а початкові та восьмирічні школи часто закривалися.

Наведені у табл. 2.1. дані засвідчують стійкість тенденції до зменшення кількості початкових шкіл у сільській місцевості. (1981 р.) [268, арк. 29–30].

Таблиця 2.1

**Чисельність початкових шкіл сільської місцевості
та кількість учнів у них (1981р.)**

Кількість учнів	Чисельність початкових шкіл
10 і менше	676
10–15	678
16–20	758
21–30	655
31–40	324
41–60	159
61–120	74
121–160	1
161–240	0
241–280	1
Всього початкових шкіл сільської місцевості	3326

Прискорений розвиток виробничої галузі, будівництва, перехід промислового виробництва на нові технології зумовили відтік сільського населення до промислових центрів, що призвело до закриття шкіл у так званих «неперспективних» селах та «підтягування» сільської школи до міської за кількісними показниками, спричинивши перекручення і гонитву за виконанням і перевиконанням планів щодо закриття сільських шкіл. Регулювання розвитку мережі сільських шкіл здійснювалося згори; інтереси мешканців сіл, учнів в основному не враховувалися [107, с. 157] .

Вивчення документів Міністерства освіти УРСР, направлених у ЦК Компартії України, Раду Міністрів УРСР «Про розвиток мережі і роботу сільських загальноосвітніх шкіл в УРСР» засвідчує суспільне замовлення стосовно зменшення мережі сільських шкіл у 80-х роках ХХ ст., а також тенденцію до зменшення кількості сільських шкіл загалом. Швидкими темпами скорочувалася чисельність початкових шкіл. Значна кількість скорочень початкових і восьмирічних шкіл припадала на Закарпатську (35%), Волинську

(33%), Тернопільську (32%), Полтавську і Рівенську (по 29%) області [269, арк. 95].

Реорганізація мережі сільських шкіл позначилася на збільшенні територіальної доступності учнів до них. За даними 1983 року 403,4 тис. учнів проживали на віддалі 3 км від шкіл; 59,5 тис. із них проживали в приміських інтернатах; для 341,3 тис. місцевими колгоспами було організовано підвіз; 2,6 тис. учнів до шкіл не підвозили, не було для них і місць в інтернатах. Це негативне явище мало місце в Рівенській (587 учнів), Івано-Франківській (483 учні), Закарпатській (353 учні), Вінницькій (324 учні), Харківській (287 учнів), Чернігівській (180 учнів) областях [269, арк. 99].

Зауважимо, розвиток мережі шкіл у цей період відбувався досить суперечливо і характеризувався зменшенням кількості початкових шкіл сільської місцевості та збільшенням територіальної доступності учнів до школи. Під час переходу до загальної середньої освіти малокомплектні початкові сільські школи вважалися малоефективними з економічної позиції і сприймалися як такі, що не забезпечували якості знань. Дійсно, вони мали слабку матеріальну базу, затрати на навчання у них були значно більші від норми, кількість учителів – непропорційна кількості учнів, багато шкіл побудовано не за спеціальними проектами, що гальмувало модернізацію технічного оснащення освітнього процесу в початкових школах сільської місцевості.

1984–1990 рр. – п'ятий етап – відновлення в сільській школі етнокультурних тенденцій за умов часткової демократизації суспільного життя, які, на наше переконання, були пріоритетними і для розвитку початкової школи сільської місцевості. Прийнята Верховною Радою СРСР Постанова «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи» від 12 квітня 1984 року [186] ініціювала перехід початкової школи на чотирирічний термін навчання. Відбулося реформування змісту освіти: у 1989-1990 н.р. завершився перехід 4-річної початкової школи на новий зміст освіти, втілений у нових навчально-методичних комплексах, було започатковане дослідне навчання учнів із шестирічного віку. Перевірка рівня сформованості найважливіших умінь із провідної діяльності учнів на тому чи іншому уроці дозволила зробити висновки,

що у 4-річній початковій школі, порівняно з 3-річною, освітній процес відбувався на якісно новому рівні.

Складнощі, спричинені перехідним періодом трансформації суспільства, утруднювали і реформування початкових шкіл сільської місцевості, а саме: недостатнє фінансування, необхідність структурної перебудови та змін в освітніх пріоритетах. Важливою проблемою функціонування зазначеного типу шкіл протягом досліджуваного періоду була тенденція до скорочення їх мережі. Цей процес у 80-ті роки пояснювався погіршенням демографічної ситуації, незадовільним становищем місцевих господарств, які вже не могли надавати допомогу закладам освіти, та обмеженими можливостями працевлаштування, що спонукало молоді сім'ї шукати кращі умови життя. Школи в умовах обмеженого бюджетного фінансування були позбавлені можливості здійснювати передплату педагогічних видань, поповнювати бібліотечні фонди. Вкрай необхідна була ґрунтовна програма розвитку сільської школи, яка виважено узгодила б існуючі потреби з наявними економічними можливостями.

Проблеми розвитку початкової школи сільської місцевості на початку 90-х років XX ст. полягали в невідповідності задекларованих завдань рівневі економічного, фінансового стану держави та спроможності органів місцевого самоврядування на належному рівні забезпечити розвиток матеріально-технічної бази навчальних закладів, оскільки руйнування старої господарської інфраструктури та неналагодженість нових ринкових виробничих відносин ще більше віддалили сільську школу від джерел фінансування. Перенесення функцій фінансування більшості сільських шкіл на місцевий бюджет спричинило погіршення фінансового стану та матеріальної бази навчальних закладів: розвиток сільської школи залежав від економічних можливостей села, району, області. Пошуки шляхів модернізації сільської школи відбувалися в доволі суперечливій економічній ситуації, що пов'язана з формуванням ринкових відносин на селі та існуючою радянською системою зв'язків школи з сільськогосподарськими підприємствами. Руйнування усталених економічних зв'язків у соціокультурному середовищі села, фінансова слабкість господарств, заснованих на приватній власності, переведення фінансування початкових шкіл сільської місцевості з

державного на місцевий бюджет зумовило гальмування будівництва, затримки у проведенні капітальних ремонтів, зниження рівня матеріально-технічного забезпечення сільських шкіл.

Акцентуємо увагу на тому, що з другої половини XX століття до проголошення державою Україна незалежності у 1991 році початкова школа сільської місцевості пройшла суперечливий шлях розвитку: були визначені критерії формування освітньої мережі в сільській місцевості, закладені принципи матеріально-технічного й кадрового забезпечення сільських шкіл. Однак попри постійне декларування уваги з боку держави сільська початкова школа залишалася здебільшого осторонь освітніх процесів.

2.2. Другий період розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні: 1991 – 2015рр.

До основних показників, що відображають логіку змін освітньої системи закладів загальної середньої освіти, у тому числі і початкової школи сільської місцевості другого періоду, – від часу державного суверенітету України (1991 р.) – початок XXI століття (2015р.) відносяться:

- зміни освітніх парадигм у контексті політико-економічної моделі суспільства; рівний доступ до якісної освіти;
- модернізація цілей і змісту шкільної освіти на селі (структури її мережі), фахової підготовки та подальшого професійного розвитку вчителя до багатофункціональної діяльності в зазначеному типі шкіл, освіта впродовж життя;
- наукові дослідження відповідно до запитів держави щодо розвитку початкової школи сільської місцевості.

Загально цивілізаційні тенденції викликали появу нової парадигми освіти, її переорієнтацію на фундаментальні людські цінності, на послідовну демократизацію освітнього процесу. Сучасні заклади загальної середньої освіти першого ступеня сільської місцевості перебувають в зоні неперервних змін (реформування, модернізації, реорганізації), зумовлених ідеологічними, соціально-економічними чинниками, потребами суспільства, дітей, батьків, пріоритетами перспективного розвитку країни з урахуванням провідних

міжнародних тенденцій освітніх трансформацій.

Зазначене вище дозволяє нам, ґрунтуючись на оновленому законодавстві, системній державній політиці, визначених найближчих та довгострокових пріоритетах, науковому обґрунтуванні змін виділити в умовно виокремленому нами другому періоді розвитку початкових шкіл сільської місцевості два етапи: I-й (1991 – 2002 рр.); II-й (2003 – 2015 рр.)

Перший етап (1991 – 2002 рр.) – розвиток початкової школи сільської місцевості в умовах становлення ринкових відносин, зміна освітніх парадигм, реформування, модернізація мети, змісту шкільної освіти; врегулювання нормативно-правової бази.

У період із 1991 по 2002 рр. в основному було створено національну систему освіти, що зберегла прогресивні традиції минулого, водночас стала краще відповідати новим суспільним відносинам і накопичила інноваційний потенціал подальшого розвитку. За цей період було створено національне освітнє законодавство, прийнято Національну доктрину розвитку освіти в Україні.

1991-2002 рр. – період національної самоідентифікації в освіті. У 1996 р. ухвалено Закон Української РСР «Про освіту» [93]. На I Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (1992 р.) схвалено Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») [75]. На парламентських слуханнях (1995 р.) значну увагу було приділено розвитку змісту шкільної освіти, передусім, її гуманітарної, українознавчої складової, зокрема оптимізації мережі шкіл.

Прийняття низки нормативно-правових документів утвердили основні стратегії оновлення початкової школи сільської місцевості. Так, зокрема, у рішенні Колегії Міністерства освіти України від 23.09.1992 р., протокол №4/12 «Про початок нового 1992–1993 навчального року в навчальних закладах України», Постанові Кабінету Міністрів України від 20 липня 1999 року №1305 «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи» та «Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості в 1999-2005 роках» актуалізується питання вдосконалення мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості [269, арк. 48; 205].

Колегія Міністерства освіти України виокремила проблему низького матеріально-технічного забезпечення сільських шкіл за рахунок колгоспів у Волинській, Сумській, Чернігівській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській та Черкаській областях [269, арк. 49].

Із прийняттям Закону України «Про загальну середню освіту» було змінено підходи до комплектування малокомплектних шкіл, що зумовило їх реструктуризацію. Так, у ст. 14 Закону зазначається, що в загальноосвітніх закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше п'яти осіб. При меншій кількості учнів у класі проводяться заняття за індивідуальною формою навчання [92, с. 67].

Розбудова початкової школи сільської місцевості в незалежній Українській державі потребувала серйозної фінансової та організаційної підтримки. Так, зокрема, у п. 4 статті 36 Закону України «Про освіту» (від 23 березня 1996 року №100 95 – ВР) відзначено, що школи I ступеня у сільській місцевості мають організовуватися місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування незалежно від кількості учнів. «За рішенням місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування можуть створюватися навчально-виховні об'єднання «школа – дитячий садок», «школа та групи подовженого дня» [93].

Стратегією розвитку сільської школи в Україні, окресленою в Указі Президента України «Про заходи щодо поліпшення функціонування та розвитку загальної середньої освіти» від 2 червня 1998 року №580/98, передбачалося «...забезпечити за наявності контингенту дітей шкільного віку та пішохідної доступності шкіл збереження мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості для учнів 1–9 класів» [214, с. 95-96].

На виконання Комплексного плану заходів Міністерством освіти України розроблено і затверджено «Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» (20 грудня 2002 р.), в якому сказано, що учні, які проживають у селах і селищах, де їх кількість у класі становить менше 5 осіб, мають право на індивідуальне навчання, яке організовується за

індивідуальним навчальним планом, затвердженим місцевим органом управління освіти. Це положення було суттєвим кроком на шляху розв'язання проблем сільської школи, зокрема комплектування класів [199].

Зміни торкнулися й класів-комплектів у закладах освіти сільської місцевості. Зокрема, зацентовано, що чинним законодавством в галузі освіти існування класів-комплектів або комбінованих чи з'єднаних класів не передбачається. Проте відповідно до Положення про індивідуальну форму навчання, затвердженого наказом МОН України від 20.12.2002 р. № 732, вказується, що в разі здійснення індивідуального навчання за однотипними індивідуальними навчальними програмами дозволяється об'єднувати в групи учнів одного класу або на окремих заняттях – учнів різних класів, чисельністю не більше 5 осіб у групі, і це стосується тільки початкової школи [199].

Потужною тенденцією стало поширення, починаючи з 2002 р., мережі навчально-виховних комплексів «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад». Такі навчально-виховні комплекси, як відзначалося у попередньому розділі, були започатковані в Україні ще у 70-х роках минулого століття, передусім, із метою збереження «неперспективних сіл». Водночас це мало розв'язати не тільки соціальну проблему, але й педагогічну, адже у такому закладі створюються можливості для інтеграції педагогічного процесу в дошкільній і початковій ланках освіти. В оновлених навчально-виховних комплексах «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа» освітній процес у дошкільному підрозділі здійснюється на основі програм розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного закладу, затверджених МОН України, у шкільному – на основі навчального плану, складеного за типовими навчальними планами для початкової школи.

Однак, як зазначається у «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», «реального стратегічного реформування освіти в ці роки не сталося з багатьох причин: відсутності необхідного і достатнього правового поля її функціонування, соціально-економічних труднощів, суперечливості і надмірної політизації реформаторських кроків» [168, с. 53].

Другий етап (2003 – 2015 рр.) – реорганізація типів шкіл, їх структур;

мораторій на закриття початкових шкіл у сільській місцевості (2008); виконання завдань державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» на 2011-2015 рр. Знаковим став 2013 р. – затвердження Національної стратегії (до 2021 р.), якою передбачається здійснення оптимізації, урізноманітнення моделей, створення освітніх округів, філій базових шкіл, ресурсних центрів дистанційного навчання, охоплення обов'язковою дошкільною освітою всіх дітей 5-річного віку через урізноманітнення форм її здобуття; прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24.12. 2015 р № 911 - VII передбачено реструктуризацію освітніх закладів сільської місцевості. Звертаємо увагу на те, що 28 грудня 2015 р. урядом розглянуто питання про створення опорних шкіл; проанонсовано (у 2016 р.) запуск пілотного проекту «Опорні школи».

Активізації уваги до проблем початкової школи сільської місцевості, потреб та умов її функціонування сприяла Постанова Верховної Ради України від 19 грудня 2008 р. № 778 – VI «Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості», відповідно до якої компетентним органам було доручено здійснювати прогноз демографічних змін із метою призупинення необґрунтованої ліквідації загальноосвітніх навчальних закладів на селі. Значущість розгляду такого соціально-освітнього формату відносять до пріоритетних напрямів розбудови національної системи освіти. Однак, тогочасні соціально-економічні умови не сприяли його повноцінному втіленню, реалізації оптимальних педагогічних можливостей модернізації розвитку початкової школи сільської місцевості.

Ми виходимо з того, що соціальна та економічна нестабільність у суспільстві та в освіті зокрема, дефіцит фінансових ресурсів спричинили невиконання вказаної постанови та чинного законодавства в аспекті реформування закладів загальної освіти сільської місцевості, і водночас, унеможливили якісні зрушення у закладах освіти I ступеня сільської місцевості.

Стан шкільної освіти в сільській місцевості став об'єктом уваги держави. Так, зокрема, на парламентських слуханнях у Верховній Раді України на тему «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання»

(14 березня 2012 року) обговорювалися питання щодо зростання кількості малокомплектних шкіл у сільській місцевості та зменшення учнівського контингенту (станом на 2012 р. в Україні було 605 шкіл, в яких навчалося до 10 учнів, майже 1,5 тис. шкіл, де навчалося від 10 до 40 учнів); зменшення показника наповнюваності класів у сільській місцевості; зростання кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах у сільській місцевості, які навчаються за індивідуальною формою навчання; оптимізації шкільної мережі в сільській місцевості; підвищення якості освіти (впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з метою забезпечення рівного доступу школярів до якісних знань); завершення започаткованої у 2003 році програми «Шкільний автобус» (у сільській місцевості понад 276 тис. учнів проживає за межею пішохідної доступності і потребує підвезення, проте забезпеченість транспортом становить лише 67,4% від потреби); забезпечення навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, якісними педагогічними кадрами; соціальний захист молодих спеціалістів тощо [183].

До проблем, які вимагають розв'язання на законодавчо-нормативному рівні, належить децентралізація управління загальною середньою освітою, яка найбільшою мірою відбивається на функціонуванні шкіл у сільській місцевості, яких у 2015 році було 372 початкових із загальною кількістю до 10 учнів; 1460 – I-II ступеня, в яких навчалося до 40 учнів; 2527 шкіл I-III ступенів із контингентом до 100 учнів (2016) [168, с. 56]. Динаміка мережі закладів загальної середньої освіти сільської місцевості з 1991 по 2015 рр. відображена в гістограмі (Додаток Б).

У прикінцевих положеннях Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 911-УІІ від 25 грудня 2015 р. наголошено, що з 1 вересня 2016 року не буде здійснюватися фінансування загальноосвітніх навчальних закладів (крім закладів початкової школи) за рахунок освітньої субвенції, якщо кількість учнів у них становить менше 25 осіб [91]. Цим Законом також передбачені невідкладні дії, спрямовані до державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування щодо створення освітніх та культурних округів, об'єднання навчальних закладів, закладів культури, інших бюджетних

установ (із збереженням фінансової самостійності) для раціональної концентрації та ефективного використання матеріальних, фінансових, кадрових ресурсів регіону, забезпечуючи при цьому продовження роботи з оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти, інших галузей бюджетної сфери, насамперед оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти зі скороченням їх кількості (орієнтовно на 5 відсотків за рахунок об'єднання малокомплектних шкіл, зміни їх типу та/або ступеня, реорганізації тощо), підвищення наповнюваності класів, груп [91].

«До питання закриття шкіл, – наголошується у «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», – місцеві органи державної виконавчої влади повинні підходити виважено, враховувати демографічний прогноз, соціально-економічні умови, думку громади. Важливо забезпечити функціонування у кожному сільському населеному пункті, де є діти шкільного віку, принаймні початкової школи» [168, с. 58].

Розв'язання проблеми доступу до якісної освіти в сільській місцевості Міністерством освіти і науки, компетентними вченими та багатьма неурядовими експертами бачиться у створенні освітніх округів, які, відповідно до задуму, мають дозволити залучати додаткові ресурси до розвитку освітньої інфраструктури шляхом економії непродуктивних витрат, посилення кооперації між закладами освіти, керівниками шкіл і сільською громадою, всіма зацікавленими у справі шкільництва. При цьому громадянське суспільство повноцінно братиме участь в управлінні освітою, застосування соціального партнерства відкриває додаткові можливості для залучення інвестицій у розвиток освіти, мобілізації людських ресурсів, зміцнення соціальної стабільності та реалізації інтересів усіх соціальних суб'єктів.

Як реформаторський крок, спрямований на оптимізацію мережі сучасних закладів загальної середньої освіти сільської місцевості, підвищення якості шкільної освіти і більш ефективного використання коштів місцевих бюджетів, урядом (28 грудня 2015р.) розглянуто питання про створення опорних шкіл та перетворення початкових шкіл сільської місцевості із малими контингентами учнів на філії. З 2016 р. запускається пілотний проект «Опорні школи», яким, на

нашу думку, започатковано новий етап у розвитку сучасних закладів загальної середньої освіти I ступеня у сільській місцевості.

Водночас зазначимо, що у «Положенні про освітній округ» (затвердженому Постановою Верховної Ради України (20 січня 2016 р. №79) [200] вказується, що опорний заклад є юридичною особою, має рахунки в органах казначейства, самостійний баланс, штамп, печатку і в своєму складі філії або здійснює організоване підвезення учнів з інвалідністю (не менше ніж із 3 селищ, сіл, у яких ліквідовано заклади загальної освіти або припинено (зупинено) їх діяльність. Кількість учнів опорного закладу без урахування учнів філій, як правило, становить не менше 200 осіб. Опорні заклади визначаються на конкурсній основі. Філії опорних закладів не є юридичною особою (діють на основі положення про філію) і організовуються з метою створення єдиного освітнього простору; забезпечення рівного доступу учнів до якісної освіти; раціонального й ефективного використання наявних ресурсів суб'єктів округу, їх модернізації. За погодженням з директором опорного закладу філії можуть створювати у своєму складі з'єднані класи (класи-комплекти) початкової школи [200].

«Однак, – наголошується у «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні», – ця проблема не локальна, а системна, адже питання мережі тісно пов'язане із забезпеченням шкіл кадрами належної кваліфікації, їх навантаженням, можливостями підвозу дітей, обладнанням тощо» [169, с. 58], тому потребує скоординованих дій освітян, сільської громади, батьків учнів, цільової соціально-педагогічної програми, науково-методичного супроводу тощо. «При цьому головним у всіх цих перетвореннях мають бути доля дитини, її освітні потреби, життєві інтереси, здоров'я і безпека, доступ до якісної та конкурентоспроможної освіти» [169, с. 58].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, періодизацію розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) подаємо в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Періодизація розвитку початкової школи сільської місцевості в
Україні (друга половина XX – початок XXI століття)**

Період	Етапи	Змістова характеристика
I-й (1950 – 1990)	<i>I-й (1950 – 1958)</i>	Провідна роль початкової школи сільської місцевості в структурі закладів загальної середньої освіти в сільській місцевості (53,4 %).
	<i>II-й (1959 – 1964)</i>	Втрата початковою школою сільської місцевості своєї функційної самостійності; введення у 1959 р. обов'язкової 8-річної освіти. Зміцнення зв'язків початкової школи сільської місцевості із соціокультурним середовищем, диференціація завдань і шляхів розвитку школи в умовах реформування освіти та ліберального суспільного життя.
	<i>III-й (1965 – 1972)</i>	Намагання подолати відставання діяльності початкової школи сільської місцевості від науково-технічного прогресу. Проблеми переходу початкової школи від чотирирічного до трирічного навчання; забезпечення наступності початкової (трирічної) та обов'язкової (восьмирічної) школи.
	<i>IV-й (1973 -1983)</i>	Уніфікація діяльності початкової школи сільської місцевості, скорочення мережі початкових шкіл, політика ліквідації неперспективних сіл, укрупнення шкіл, закриття малокомплектних початкових шкіл; утворення навчально-виховних комплексів «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад».
	<i>V-й (1984 – 1990)</i>	Відновлення етнокультурних тенденцій в освітньому процесі початкової школи сільської місцевості за умов часткової демократизації суспільного життя; руйнування усталених економічних зв'язків у соціокультурному середовищі села, фінансова слабкість господарств, заснованих на приватній власності, зниження рівня матеріально-технічного забезпечення шкіл.

Продовження таблиці 2.2

II-й (1991 – 2015)	<i>I-й (1991 – 2002)</i>	Розвиток початкової школи сільської місцевості в умовах становлення ринкових відносин, зміна освітніх парадигм, реформування, модернізація мети, змісту шкільної освіти; врегулювання нормативно-правової бази.
	<i>II-й (2003- 2015)</i>	Реорганізація типів шкіл, їх структур; розвиток НВК «школа-сад», «школа-родина»; упровадження індивідуальної форми навчання при наявності менше п'яти учнів; виконання цільової соціальної програми «Шкільний автобус»; розгляд урядом питання про створення опорних шкіл та перетворення початкових шкіл сільської місцевості із малими контингентами учнів на філії опорних шкіл; проанонсовано запуск пілотного проекту «Опорні школи»; модернізація фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості.

Однак, хронологічні межі визначених нами періодів розвитку початкової школи сільської місцевості в окресленому часовому полі є приблизними, оскільки, як слушно зауважує Г. Іванюк, «початок і кінець кожного періоду не завжди чітко окреслений державними документами; часто-густо початок кожного періоду зароджується в історико-педагогічній ситуації попереднього, збігається з формуванням причин і передумов трансформації кожного періоду в наступний» [107, с. 67].

Періодизація розвитку початкової школи сільської місцевості у заявлених хронологічних межах ґрунтується на адекватних часові освітніх парадигмах. Для першого (радянського) періоду 50-роки XX століття до часу проголошення незалежності України (1991 р.) особливості розвитку початкових шкіл сільської місцевості, їх змістово-методичне та матеріально-технічне забезпечення, багатофункціональна професійна діяльність учителя, ґрунтуючись на класово-ідеологічних пріоритетах, спрямовувалася на здійснення освітнього процесу і

зумовлювалася суспільною потребою підготовки учнів до трудової діяльності в сільському господарстві, соціально-культурній сфері села.

Другий, умовно визначений нами період, із 1991 по 2015 рр., позначився змінами в національній освіті: мети, завдань, змістово-методичного забезпечення її розвитку, професійних вимог до вчителя в умовах європейської інтеграції, характеристики новаторського досвіду, трансформації конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних закладів освіти I ступеня сільської місцевості, що дало змогу виявити позитивні ідеї поступу початкової школи сільської місцевості у цьому історичному часі.

Історичну послідовність розвитку початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах визначених нами періодів можемо відобразити у форматі схематичної моделі, послуговувались ідеєю О.Фізеші [262], забезпечуючи тим самим наукову структуру розкриття досліджуваного процесу, взаємозв'язку чинників, тенденцій, показників розвитку.

Передусім відзначимо, що у ракурсі досліджуваної проблеми значну цінність становлять праці науковців, присвячені науковим положенням теорії і практики моделювання (І. Колеснікова [117], Г. Селевко [232], В. Штофф [284] та ін.), теоретичним засадам моделювання розвитку сільських початкових шкіл (В. Мелешко [153], О. Савченко [224] та ін.). Моделювання педагогічних систем загальноосвітніх навчальних закладів науковцями розглядається як науково обґрунтований вибір структури, що забезпечує раціональне використання ресурсної бази, інноваційних технологій, специфіки діяльності закладу загальної середньої освіти, що корелюється з потребами та вимогами суспільства. Зауважимо, «модель» від французької – зразок – це умовне зображення будь-якого об'єкта чи системи об'єктів; зразок конструкції; зменшене або збільшене відтворення чого-небудь; схема для пояснення якогось предмета, явища або процесу в природі і суспільстві [241, с. 649].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови читаємо: модель – зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для

одержання нових знань про об'єкт; уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його «представник» [52, с. 535].

Теоретичні основи методу моделювання обґрунтовані у працях С. Архангельського, В. Афанасьєва, Б. Глинського, С. Селевко, В. Штоффа та ін. Так, зокрема, Г. Селевко, аналізуючи інноваційні підходи до моделювання розвитку сучасної школи, акцентує увагу на таких варіантах трактування означеного поняття:

- модель як спосіб організації життєдіяльності шкільного співавторства;
- модель – зразок досвіду, в якому переосмислюється педагогічна діяльність і досвід навчання;
- модель як тип альтернативної шкільної освіти, архітектура її конструкцій і нових форм;
- модель як систематична форма інноваційного експерименту;
- модель як організаційна система розвитку [232].

У теорії пізнання під моделюванням розуміється мислительний, або розумовий експеримент – деякі мислительні операції над уявним об'єктом, котрі замінюють реальний об'єкт із метою його вивчення і допомагають побачити сутність предмета через спостереження і вивчення його суттєвих зв'язків і відносин. Під моделлю в широкому значенні розуміють уявну або практично створену структуру, яка відтворює дійсність у спрощеній, схематизованій і наочній формі.

За визначенням В. Штоффа, під моделлю розуміється така уявно представлена або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінювати його, вивчення якої дає нам інформацію про досліджуваний об'єкт [284, с. 22-23].

Моделювання в педагогічних дослідженнях пояснюється різноманітністю його гносеологічних функцій, що зумовлює вивчення педагогічних явищ і процесів на спеціальному об'єкті – моделі, яка є проміжною ланкою між

суб'єктом – педагогом, дослідником і предметом дослідження, тобто певними властивостями і відношеннями між елементами навчально-виховного процесу».

У сучасних педагогічних дослідженнях (І. Богданова, Л. Коваль, О. Комар, З. Онишків, Р. Пріма, О. Савченко та ін.) активно реалізується метод моделювання [41; 114; 118; 177 109; 224]. Зокрема, О. Савченко під моделюванням розуміє: «1) Метод дослідження об'єктів на їх моделях-аналогах. 2) Побудова й вивчення моделей реально існуючих предметів і явищ, а також тих, що спеціально сконструйовані. 3) У навчанні моделі розуміють як зміст, що треба засвоїти, як засіб засвоєння» [222, с. 490].

Відтак, можна стверджувати, що метод моделювання дозволяє більш глибоко проникати в суть об'єкта дослідження, відтворювати характеристики одного об'єкта на іншому, спеціально створеному для їх вивчення; тобто моделювання зумовлено попередньо визначеною метою дослідження [191]. Суттєвими ознаками моделі є наочність, абстрактність, елемент наукової фантазії і уяви, гіпотетичності, тобто модель є своєрідною гіпотезою, вираженою в наочній формі.

У контексті моделювання розвитку початкової школи сільської місцевості вартісними видається низка вимог, на яких зацентровує увагу А. Новіков, – це простота, що забезпечується вибором істотних якостей чи характеристик моделі шляхом відкидання менш важливих і суттєвих; інгерентність – достатній ступінь узгодженості моделі з освітнім середовищем; адекватність, тобто точність, повнота, істинність [174]. При цьому ми виходимо з того, що однією із основних властивостей будь-якої моделі є її системність.

Так, Б. Пятніцин, розглядаючи модель як систему, виділяє три аспекти: 1) субстанційний – погляд на систему з точки зору дослідника, який вивчає поелементний склад системи, абстрагуючись від зв'язків цих елементів і функцій, які виконує певна система; 2) структурний аспект аналізує співвідношення, зв'язки, що існують між елементами системи; 3) функціональний аспект досліджує існування цієї системи в цілому, не розчленовано [217, с. 121-150].

Як засвідчує історико-педагогічний екскурс, осмислити й об'єктивно оцінити сучасний стан і особливості модернізації початкової школи сільської місцевості в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору можна лише в контексті її історичного розвитку.

Запропонована нами модель історико-педагогічного розвитку початкової школи сільської місцевості України (друга половина XX – початок XXI століття), з одного боку, є цілісною, позаяк сама форма моделі зорвово сприймається цілісно; з іншого боку її зміст, маючи ієрархічну структуру зв'язків, сприймається дискретно, поетапно, у відповідності з послідовністю рівнів модельних зв'язків. Оскільки ці зв'язки в моделі показані стрілками, це дає можливість сприймати модель та аналізувати її поетапно (рис. 2.1).

Як видно з рис. 2.1 авторська модель історико-педагогічного розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (другої половини XX – початку XXI століття) віддзеркалює глибину аналізу досліджуваного процесу, включаючи такі складники:

- процес розвитку початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах (генеза, сутність, основні періоди та етапи (I-й період – 1950 – 1990 рр.; II-й період – 1991 – 2015 рр.);
- аналіз поступу початкової школи сільської місцевості: мети, завдань, змістово-методичного та матеріально-технічного забезпечення, особливостей, тенденцій та суперечностей розвитку;
- трансформацію конструктивного історико-педагогічного досвіду;
- чинники розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, прогностичне моделювання їх розвитку;
- вимоги до педагогів початкових шкіл сільської місцевості, модернізацію фахової підготовки та професійного розвитку (освіта впродовж життя);
- тенденції та показники розвитку початкових шкіл сільської місцевості в умовно окреслених періодах; трансформацію історико-педагогічних надбань та європейського досвіду в умовах модернізації (реформування, реорганізації) початкових шкіл сільської місцевості.

Відтак, визначені тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості України в хронологічних межах умовно виокремлених періодів потребують ретельного аналізу, трансформації конструктивного історико-педагогічного досвіду у контексті освітніх реформ, моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, забезпечення механізмів модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя.

Висновки до другого розділу

У хронологічних межах дослідження окреслено періодизацію розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні, що перебуває у двох площинах:

I – радянський період (1950-1990 рр.) – розвиток початкової школи сільської місцевості в умовах реформування радянської системи освіти;

II – модернізація початкової школи сільської місцевості в умовах державного суверенітету України, становлення ринкових відносин (1991-2015 рр.).

Для характеристики виокремлених періодів враховано суспільно-політичні, соціальні, економічні, демографічні, культурні, педагогічні чинники впливу на розвиток початкової школи сільської місцевості, механізми державного регулювання розвитку досліджуваних освітніх закладів.

З'ясовано, що поступ початкової школи сільської місцевості в часових межах виокремленого першого періоду (1950-1990 рр.) характеризувався пошуком шляхів подолання відриву її від життя, що виявлялося в удосконаленні сільськогосподарської спрямованості змісту шкільної освіти, відновленням традиційних та урізноманітненням зв'язків школи із соціальним середовищем села, зумовлене виконанням завдань сільської школи щодо підготовки спеціалістів для роботи в аграрному й соціокультурному секторах села.

До основних тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості першого періоду можна віднести: пошук шляхів подолання відриву школи від потреб суспільства, зміцнення зв'язків із сільськогосподарським та соціально-культурним середовищем в умовах послаблення правового й економічного тиску

держави на селян та реформування освіти, зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку за рахунок демографічної та соціально-економічної кризи, реструктуризацію закладів освіти (об'єднання в більші структури), створення навчально-виховних комплексів «школа-дитячий садок».

Встановлено, що початкова школа сільської місцевості з 1950 по 1991 рр. пройшла суперечливий шлях розвитку і реформування: були визначені критерії формування освітньої мережі в сільській місцевості, закладені принципи матеріально-технічного й кадрового забезпечення. Однак, попри постійне декларування уваги з боку держави, через недостатнє фінансування, погіршення демографічної ситуації, тенденцію до скорочення шкіл, реформування утруднювалося незадовільним становищем місцевих господарств, які не могли надавати необхідну допомогу закладам освіти, відсутністю ґрунтовної програми розвитку початкової школи сільської місцевості, яка б виважено узгодила існуючі потреби з наявними економічними можливостями.

Підтверджено, що з набуттям державного суверенітету України започатковано формування власної державної політики в освіті, визначено її засади і основні механізми, прийняття низки нормативно-правових документів, які утвердили основні стратегії оновлення початкової школи сільської місцевості.

Доведено, що розвиток початкової школи сільської місцевості в межах визначеного нами другого періоду (1991 – 2015 рр.) супроводжувався як певними здобутками і позитивними тенденціями (законодавче забезпечення, розвиток моделей сучасних закладів загальної освіти сільської місцевості (початкові школи, НВК «школа-сад»). Школа-родина, освітній округ та його філії), впровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію освітніх процесів; забезпечення можливості здобувати початкову освіту за місцем проживання учнів), так і упущеннями та прорахунками (не врахування демографічного прогнозу, соціально-економічних умов, думки сільської громади і, насамперед, інтересів учнів, особливостей кожного регіону при реорганізації (закритті) шкіл, не створенні системи геолокації шкіл; не налагодженні стовідсоткового забезпечення учнів автотранспортом у межах державної цільової

програми «Шкільний автобус»; відносно слабку динаміку матеріально-технічного забезпечення, комп'ютеризації шкіл, не забезпечення навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, якісними педагогічними кадрами; соціальний захист молодих спеціалістів), які стримували оптимальний розвиток досліджуваних освітніх закладів у контексті сучасних модернізаційних процесів.

Обґрунтовано модель історико-педагогічного розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), яка включає періодизацію, чинники, тенденції та показники розвитку досліджуваних освітніх закладів, що уможливило з'ясування сутнісних перетворень діяльності загальноосвітнього навчального закладу, детермінованих вимогами суспільства щодо забезпечення якісної освіти учнів, впливом освітніх парадигм радянського періоду (1950 -1990 рр.) та (1991 -2015 рр.) – державного суверенітету України на функціонування закладу загальної середньої освіти першого ступеня сільської місцевості й взаємозв'язками між суспільними запитами на освіту учнів та впливом економічних, демографічних, соціально-культурних, педагогічних чинників, а також педагогічної науки й новаторства, конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях автора [17; 297].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості

Реформи українського суспільства характеризуються складними перетвореннями, активним включенням до євроінтеграційних процесів і вимагають докорінних змін у всіх сферах життя – соціально-економічній, суспільно-політичній, культурній [123]. Означені сфери є детермінантою та складовою частиною трансформаційних змін, які характерні і для освіти [122; 125; 170; 220; 244; 290; 296; 299].

Одним із пріоритетних напрямів реформування освітньої сфери є оптимізація мережі закладів загальної середньої освіти сільської місцевості, в тому числі і шкіл першого ступеня, оскільки в переважній більшості вони є малочисельними, що потребує значних витрат для забезпечення їх ефективної діяльності. Інтерес науковців і педагогів-практиків до теоретико-практичних аспектів реформування і модернізації сучасної початкової школи сільської місцевості зумовлений її варіативним характером, специфікою різноманітних типів, впливом на розвиток освітніх закладів соціальної інфраструктури, сільськогосподарського виробництва, соціального партнерства тощо.

В умовах реформування початкових шкіл сільської місцевості значущим суб'єктом у контексті сучасних інноваційних освітніх технологій є цінний історико-педагогічний матеріал, зокрема освітні системи С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка, подальше дослідження національного та зарубіжного освітнього досвіду, творче осмислення й трансформація прогресивних персоніфікованих ідей у педагогічну та соціокультурну практику, позаяк поступальний процес розвитку освітньої системи завжди забезпечувався саме завдяки ідеям і досвіду новаторської

діяльності, яка є необхідною умовою руху вперед усіх сфер людського життя.

У ракурсі досліджуваної проблеми значну цінність становлять праці науковців, присвячені аналізу авторських педагогічних систем (А. Бойко, Л. Березівська, Г. Іванюк, А. Кокерілл, О. Сухомлинська та ін.) [43; 12; 107; 293; 249], трансформаційних суспільних та освітніх процесів (В. Андрущенко, А. Бойко, А. Василюк, Ю. Шайгородський, Д. Харгрівс та ін.) [3; 44; 48; 281; 298], що дозволяє сприймати їх як чинник, який зумовлює освітні реформи.

Процес інтеграції України у світовий культурний простір викликає необхідність здійснення змін в освітній сфері. Адже «... освіта у ХХІ столітті – це далеко не лише надання знань і виховання особистості. Освіта в добу глобалізації та високих технологій – це фактор соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки. Тому освіту не можна і надалі стереотипно відносити до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціональної, стратегічно важливої проблеми» [129, с. 14-15].

Закономірно, що у період трансформації поступ розвитку суспільства значною мірою залежить саме від ефективного функціонування освіти. «Освіта може бути реформована завдяки досягненню й використанню досвіду трансформаційних процесів, яким сама підлягає... Неминучість трансформаційних процесів, пов'язаних із життям і діяльністю людини, становить чинник, який зумовлює освітні реформи. Основа трансформації освітньої системи впливає з потреби певної «рівноваги» між усіма сферами, охопленими її процесами» [48, с. 19-20].

Зауважимо, у «Новому тлумачному словнику української мови» термін «трансформація» трактується як «зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь» [173, с. 561]. «З точки зору філософії, – переконує В. Андрущенко, – освіта (і виховання) є трансформацією «духу епохи» в структуру свідомості, світогляд, духовний світ, культуру і загальне єство особистості» [3, с. 19].

Категорію «трансформація» науковці відносять до одного із зовнішніх

чинників освітніх реформ: «Школа, будучи одним із основних сегментів освіти, є закоренілою на минулому та власних традиціях і тому надзвичайно повільно, навіть із певним опором піддається або підлягає трансформаційним процесам, які значно активніше відбиваються в багатьох інших галузях життя», – зазначає А. Василюк [48, с.19]. Поняття «трансформація» як теоретичний інструмент доцільно застосовувати й тоді, – резюмує Ю. Шайгородський, – коли характер та спрямування процесу соціальних змін ще не набувають достатньої визначеності, коли суспільство перебуває «на переломі», у стані переходу від одного суспільно-політичного устрою до іншого» [281, с.51]. При розгляді сутності поняття «трансформація» у контексті історико-педагогічних досліджень Д. Харгрівс (D. Hargreaves, 2004) називає трансформацію «великим словом», що означає «глибокі ґрунтовні зміни, зумовлені радикальними, а не частковими інноваціями» [298, с. 27].

Відзначимо, соціально зорієнтований характер освітніх реформ визначив ключові напрями розбудови національної системи освіти та її орієнтацію на задоволення потреб народу України, дотримання національно-культурних та національно-освітніх прав і запитів усіх громадян, пошук шляхів модернізації сільської школи в умовах ринкових відносин. Відтак, у контексті дослідження важливою є трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей досліджуваного періоду в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості. При цьому аналіз цілісного досвіду педагогічних систем С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка дозволить збагатити практику новими ідеями і на цій основі, виокремлюючи діалектичну єдність загального (спільного) і особливого, типового і часткового (окремого), обґрунтувати прогностичну модель початкової школи сільської місцевості, яка б відповідала конкретним умовам досліджуваного об'єкту і водночас відображала перспективне соціальне замовлення суспільства.

Поза сумнівом, найважливішою умовою життєдіяльності авторських шкіл є особистість її творців. Прикладом цьому слугують авторські школи (системи)

О. Захаренка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького; .[97-102; 143-144; 250-255] зарубіжні – Ш. Амонашвілі, С. Френе, Р. Штайнера та ін.[2; 109].

Конструктивною в цьому плані вважаємо думку Т. Франчук, що лише активно діюча особистість педагога (попри малосприятливі для педагогічного новаторства обставини зовнішнього середовища) здатна викликати зрушення у соціокультурному полі, які сприятимуть трансформаціям світоглядних орієнтирів [263].

У руслі дослідження значне зацікавлення викликає спектр педагогічних пошуків С. Шацького, спрямований на виявлення особливостей дитячого віку, їхніх потреб, інтересів, визначення видів діяльності як складових змісту життя дитячого колективу. Як відомо, вченим було створено об'єднання «Сетлемент», пізніше – Першу дослідну станцію Наркомосу як цілісні виховні системи-комплекси, внаслідок педагогічної діяльності яких виникла і сформувалася система поглядів на школу як центр виховної роботи в районі її діяльності. Життя дитячого колективу Першої дослідної станції «Бадьоре життя» було сповнене трудовою діяльністю, самоуправлінням, святами, виставами, імпровізаціями, грою, духом колективізму.

Педагог визначає такі елементи діяльності, які забезпечують розумову та фізичну працю («матеріальну», «виробничу»), гру, діяльність, спрямовану на фізичний розвиток і оздоровлення, мистецтво, соціальну діяльність [281].

Особливу цінність у педагогічній спадщині С.Шацького становить розробка ідеї нової, трудової школи як центру, що організовує життя дитячого колективу – різноманітну діяльність, конкретні шляхи залучення школярів до активної участі у «будівництві життя», виокремлюючи три головні види такої участі:

- перший – *емоційний* (робить школу учасницею громадських виступів, свят, урочистостей і маніфестацій – створює соціальне піднесення у педагогічній діяльності);
- другий вид – *вивчаючий* (школа спостерігає, обстежує, орієнтується у життєвих явищах і оцінює їх);
- третій вид – *виробничий* (школа як безпосередній співробітник життя

в міру тих сил і засобів, якими вона оперує) [281].

Загальну мету – всебічний розвиток особистості нової людини – вчений обґрунтовував через найближчі цілі школи: життєвість виховання, проблему обліку, аналізу, організації, економії сил, доцільності витрачання і продуктивності прояву сил, зв'язок виховання з соціумом. При цьому проблему середовища у формуванні особистості педагог відносив до першочергових.

С. Шацький переконливо доводив, що школа повинна вносити в навколишнє життя свою частку роботи, вникати у нього, зміцнювати його, вправлятися в реальному будівництві, створювати фундамент, на якому краще зрозуміти життя, його радощі і прикрощі. Цілком очевидно, що ці питання вирішуються при вмінні знаходити життєву справу для школи в тому середовищі, яке її оточує [281]. Для Першої дослідної станції характерні тісні зв'язки і взаємодія з оточуючим довкіллям. Така діяльність забезпечувала досягнення значних педагогічних результатів, єдність теорії й практики, тому, на наш погляд, не втратила актуальності і для сьогодення, зокрема, для оновлення життєдіяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості як культурно-освітніх центрів села.

Практичне втілення ідеї всебічного гармонійного розвитку дітей яскраво вирізьблюється у педагогічній системі А. Макаренка, який не лише першим в Україні ввів поняття «педагогічна технологія», «технологія організації виховного колективу», а й обґрунтував принципи, зміст і методiku організації цілісного виховного процесу, наголошував на важливості для свідомого та відповідального виховання таких процесів, як прогнозування, моделювання, планування, проектування, організація взаємин, розробив теоретичну концепцію, з якої виріс досвід його виховних закладів. «У його творах, – як зазначає М. Богомолва, – глибоко і всебічно показана теорія і практика виховання нової людини, охарактеризована цілісна система науково-педагогічного знання, системотворчим елементом якої є принципи доцільності й єдності розвитку особистості в колективі» [42, с. 65] .

Спираючись на наукові праці А. Макаренка, відзначаємо, що у новаторській

системі педагога знайшла втілення ідея всебічного гармонійного розвитку дітей, обґрунтовані принципи, зміст і методика організації цілісного виховного процесу, новаторська теоретична концепція, суть основних положень якої зводиться до наступного: об'єктом дослідження з боку наукової педагогіки повинен бути педагогічний факт (явище); дитячий колектив має становити органічну цілісність; відмова від думки, що для хорошої школи потрібні перш за все хороші методи у стінах класу. Для хорошої школи насамперед потрібна науково організована система всіх упливів; системоутворюючою діяльністю, важливою умовою і засобом всебічного розвитку дітей, позитивним елементом виховання має бути праця, яка створює цінності [144].

Науково-педагогічна спадщина А. Макаренка, хоча й обмежена часовими рамками 20-30-х років ХХ століття, є науково вартісною для вітчизняної і зарубіжної педагогіки сьогодення, стрижнем якої, на наше переконання, є вчення про дитячий колектив як необхідну умову найбільш повного розвитку особистості. Під колективом педагог розуміє об'єднане спільною суспільно цілісною метою, спільною діяльністю зібрання дітей задля досягнення цієї мети, де наявні органи самоуправління і координації, відносини відповідальної залежності [144].

Суттєвим для нас є той факт, що міцність внутрішніх зв'язків у виховній системі А. Макаренка підтримувалася вдало віднайденою структурною одиницею, яка об'єднувала в собі виховну взаємодію, – різновіковим колективом. Саме за такої організації створювалися осередки, де об'єднувалися і шкільні, і виробничі інтереси дітей різного віку. Педагог обґрунтовував доцільність створення різновікових дитячих колективів, де б поєднувалися інтереси всіх сфер життя і діяльності вихованців. Колектив створювався навколо ядра – попередніх вихованців, які були згуртованими переконаними носіями системи педагога, її кращих традицій. У різновікових загонах забезпечувалася тісна взаємодія дітей різного віку, наступність, взаємодопомога, взаємоконтроль, створювалися умови для прояву дружніх стосунків. Молодші відчували психологічний захист з боку старших. А.Макаренко переконливо довів, що успішному руху вперед основного

технологічного елемента виховної системи – різновікового колективу – будуть сприяти правильно обрані мета, чітка організація спільної діяльності, розвиток ініціативи і самодіяльності його членів, формування громадської думки, уміле керівництво вихователів [143].

Зіставлення педагогічної технології А. Макаренка з моделлю сучасної початкової школи сільської місцевості дає нам можливість виділити спільні особливості життєдіяльності цих різновікових колективів: безперервність процесу виховання, постійне нагромадження традицій, реалізація соціального досвіду старших і молодших, формування організаційних навичок, спілкування, досвід колективістських стосунків, розвиток взаємин відповідальної залежності.

Орієнтиром у моделюванні розвитку сучасної початкової сільської школи може слугувати розроблена свого часу В. Сухомлинським цільова концепція виховання – чітка система діяльності, засобів, яка виводить учнів на систему відносин, що формують обов'язок, совість, відповідальність, людяність. «Педагогічна система В. Сухомлинського, – як слушно відзначає Г. Іванюк, – є сплавом педагогічної практики, теоретичного аналізу та педагогічного таланту. Педагог уважав, що соціальний і моральний прогрес суспільства вирішальною мірою залежить від того, як люди, які складають це суспільство, ставляться до праці, оскільки вона є джерелом не лише матеріальних і духовних благ, а й цікавої повноцінної діяльності» [107, с. 317].

Основні положення, на яких ґрунтується освітній процес школи – організація життєдіяльності колективу школи; вимоги до професійної компетентності педагогів, роль традицій у житті школи, села – полягають у моделюванні таких педагогічних ситуацій, які зреалізують умови для прояву добра для оточуючих (виховання добротою).

Головна ідея В. Сухомлинського, яка, на наш погляд, є актуальною для розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, полягає в тому, що весь процес шкільного життя повинен протікати в тісній єдності з життям села, тими соціальними й культурними процесами, що є основою сільського соціуму [251]. Педагог-гуманіст, досліджуючи проблему впливу середовища (просторового,

родинного, соціального), на практиці довів, що школа як соціальний інститут, відкрита виховна система може ефективно функціонувати за умови тісної співпраці з соціальним довкіллям [254]. Школа В. Сухомлинського, розвиваючи різноманітні форми взаємодії і співпраці з середовищем, поза сумнівом, була освітньо-культурним виховним центром села, а гуманізм його педагогіки, концепція педагогічного оптимізму органічно вплітаються в сучасний освітній процес загалом, і зокрема початкової школи сільської місцевості.

Система виховних впливів на особистість дитини, втілена в освітній процес сільської школи, будувалася за психолого-педагогічною і організаційно-управлінською концепцією, розробленою В. Сухомлинським. Вона є авторською, новаторською, спирається на принципи гуманізму, визнання особистості дитини найвищою цінністю у процесі виховання і навчання. На переконання Н. Дічек, «лише та школа, творчий потенціал педагогічного колективу якої згуртований на основі деякої ідеї-стрижня, на основі прагнення творити нове, впроваджувати освітні і виховні новації, здатна перебудувати зовнішню офіційну (а часом і суспільну) агресію» [80, с. 66].

Школа сільської місцевості, яка здебільшого і сьогодні залишається єдиним осередком культури на селі, повинна виконувати функцію культурно-освітнього розвитку учнів, батьків, жителів села, тому що, як наголошував В. Сухомлинський, «вона задає тон усьому інтелектуальному і духовному життю села» [251, с. 419].

Вагомі педагогічні знахідки педагога, присвячені проблемам сільської школи, потребують глибокого аналізу й осмислення в моделюванні розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості. На особливу увагу заслуговує досвід організації педагогом різновікової взаємодії учнів у Павлиській школі, її розвивальне значення, навчальне співробітництво дітей різного віку, піклування про молодших, повага до старших, товариські взаємини відповідальної залежності. Різновікова взаємодія учнів у школі В. Сухомлинського була побудована на розподілі соціальних ролей і позицій, що забезпечували виявлення

ініціативи старших і молодших та їх позитивну емоційну спрямованість один на одного.

До новаційних здобутків В. Сухомлинського на рівні наукових педагогічних ідей відносимо тлумачення ним освіти як важливої життєвої цінності особистості, що спричинило розробку унікальної педагогічної концепції «школи радості», актуалізувало реалізацію ідей батьківської педагогіки [255]. Зупинимось детальніше на тих аспектах педагогічної системи В. Сухомлинського, які мають безпосередній стосунок до проблеми нашого дослідження і характеризують новаторський підхід вченого до створення моделі національної школи.

Ми цілком солідарні з науковцем Т.Франчук у тому, що ключова позиція освітньої системи В. Сухомлинського була зафіксована в назві школи – «Школа радості». «Школа отримала фундаментальне теоретичне підґрунтя. Практично не залишилось аспектів освітньої діяльності, які не були б осмислені в контексті «школи радості». Діапазон надзвичайно широкий: від загальної методології та технології управління освітньою системою – до техніки організації навчальної діяльності, педагогічної інтерпретації та вирішення конкретних навчально-виховних ситуацій» [263, с. 257].

Особливістю сільської школи є більш тісний зв'язок її з батьками учнів. Педагоги Павліської школи розуміли, що без участі батьків у різноманітній діяльності школи досягти бажаних результатів годі сподіватися. Для здійснення системної підготовки батьків була створена спеціальна педагогічна школа з відділами для батьків дошкільнят, початкових, середніх і старших класів із чітким планом роботи, різними формами співпраці (бесіди, лекції, індивідуальні заняття тощо).

Батьківська педагогіка за В. Сухомлинським – це сув'язь «праці, науки, майстерності і творчості» [254, с.154]. Педагог наголошував, що у співробітництві між педагогами і батьками не може бути трафарету: «...передача досвіду – це передача ідей, запозичення досвіду – це індивідуальна творчість на основі ідей» [254, с. 294].

Гуманістичне новаторство В. Сухомлинського в аспекті встановлення і

підтримання родинно-шкільних традицій виховання, створення за ініціативою педагога при Павлиській «батьківській школі» була покликана допомогти родині у вихованні дітей, створенні позитивної атмосфери в сім'ї, нести педагогічну культуру в родину, координувати разом із батьками взаємні впливи на дитину.

Положення батьківської педагогіки, її поціновування, широке впровадження, фундаментальність теорії виховання в сім'ї – не лише новаторський здобуток педагога, а й важливий внесок у розвиток соціокультури загалом. Так, австралійський учений А. Кокерілл (A. Cockerill, 1994), досліджуючи педагогічну спадщину В. Сухомлинського, зокрема «Батьківську педагогіку», зробив висновок про доцільність запровадження подібних добровільних організацій батьків і при навчальних закладах Австралії [293].

Чільне місце в педагогічній спадщині В. Сухомлинського займає особа вчителя: «Головна виховуюча сила в сільській школі – духовне багатство, знання, ерудиція, кругозір педагога... Головне – чим приваблює до себе допитливе юнацтво сільський учитель. Чи є у нього самого неугасима жадоба знань, пристрасне прагнення до книжки, науки, культури» [251, с.418-422]. Його особистість, педагогічна і громадська діяльність, на переконання педагога, повинні відповідати духові часу і вимогам соціуму. Громадянська позиція розширює можливості впливу педагога на довкілля, в якому виховуються його учні, посилює його авторитет, а педагогічний вплив стає більш дієвим. Педагог на селі – це і організатор, і координатор роботи щодо педагогізації довкілля. Від його діяльності залежить духовний та інтелектуальний компонент не лише школи, а й села. Завдання педагога – розширити коло спілкування сільських дітей, подолати їхню замкнутість, природну сором'язливість, організувати соціальну практику спілкування у різновіковому гурті школи та зі школярами-односельцями, які навчаються у базовій школі, розвивати самостійність, особисту причетність до справ школи і села.

Доробок В. Сухомлинського, гуманізм його педагогіки, концепція педагогічного оптимізму органічно вплітаються в сучасний освітній процес, є

співзвучними меті і пріоритетам розвитку нової української школи. Суть їх зводиться до наступного:

- школа має працювати в розрахунку на майбутнє, враховуючи тенденції суспільного, морального, інтелектуального, технічного розвитку; певним чином прогнозувати майбутнє, проектувати риси особистості в усіх аспектах, взаємозв'язках і взаємозалежностях;
- єдність діяльності школи і сім'ї – необхідна умова всебічного розвитку дітей. Школа і сім'я покликані забезпечити гармонію праці і духовного життя дітей та молодих людей, гармонію життя особистості в усьому розмаїтті її проявів у праці;
- гарантія суспільного розвитку неможлива без розквіту сил, здібностей, обдарувань кожної людини;
- необхідна гармонія шкільного виховання, в якій поєднуються моральне, розумове, естетичне, емоційне становлення особистості;
- підготовка учнів до життя і праці – благодатне поле для постійного самовиховання і самовдосконалення;
- процес виховання всебічно розвинутої особистості визначається багатством взаємин у шкільному колективі за умови, що ці вчинки, поведінка, відносини підпорядковані високим суспільним ідеалам [250; 251; 252; 253; 254; 255].

Відтак, «навчити дитину вчитися, дати їй уміння, з допомогою яких буде самостійно підіймати із сходинки на сходинку довгого шляху пізнання – одне з найскладніших завдань учителя. Саме у його здійсненні – ключ до тієї педагогічної мудрості, оволодіння якою робить нашу працю творчою», – стверджував великий педагог-гуманіст. В. Сухомлинський, розглядаючи сільську школу як осередок культури, наголошував, що вона виконує покладену на неї просвітницьку місію за умови плекання в її стінах культів Батьківщини, Людини, Матері і рідного Слова. Особливу увагу педагог зосереджував на сільській початковій школі, наголошуючи, що «навчання в початкових класах – цілий період морального, емоційного, фізичного, естетичного розвитку, який буде

реальною справою, а не пустою розмовою лише за умови, що дитина живе багатим життям сьогодні, а не тільки готується до оволодіння знаннями завтра» [252, с. 100]. Система уроків мислення стала школою думки, де проходить «постійне і невинне застосування знань» [252, с. 430].

Ми погоджуємося з твердженням Т. Франчук, яка, аналізуючи педагогічну систему В.Сухомлинського в аспекті оптимізації сучасної освіти, приходить до висновку, що «унікальність, а значить і непересічна цінність педагогіки В. Сухомлинського полягає в тому, що він на її основі створив освітню систему (модель школи нестандартного типу), яка формувалась не стільки з орієнтацією на тогочасну соціально-економічну ситуацію, а радше всупереч їй» [263].

У руслі зазначеного вище, професор Н.Дічек аргументовано підтверджує, що «виокремлені в спадщині В. Сухомлинського комплекси ідей мали не лише новаторський характер, а й спричинили макрозміни у вітчизняній освітній системі. Дослідження історичного досвіду педагогічного новаторства засвідчує, що часто «нове» з'являлося, так би мовити, передчасно (наприклад, етика суспільної відповідальності А.Макаренка, національний компонент виховної системи В. Сухомлинського або ж його концепція особистісно орієнтованого навчання і виховання) і не було затребуваним суспільною думкою і поцінованим за життя його творців. Однак поступальний процес розвитку педагогіки забезпечувався саме завдяки ідеям і досвіду новаторської діяльності, яка в її загальному значенні є необхідною умовою руху вперед усіх сфер життя людей» [80, с.74].

Відзначимо, ідею самореалізації особистості школяра, досліджену і розроблену В. Сухомлинським, продовжив педагог-новатор, академік академії АПН України О. Захаренко. Парадигма самореалізації особистості в авторській школі вченого глибоко демократична, гуманістична за суттю, в центрі якої освічена особистість, що розвиває свої здібності і в школі, і в родині [1].

У контексті дослідження вважаємо за необхідне виокремити основні параметри технології «школи-самореалізації»:

- 1) зміна домінанти парадигми з соціально орієнтованої на гуманістично

орієнтовану, особистість у якій є самоцінністю; головна мета виховної діяльності – розвиток особистості при неперервному зростанні згодом її соціальних функцій – громадянських, сімейних, виробничих;

2) виховання у педагогічно керованій діяльності та спілкуванні;

3) формування в школяра вміння входити в колектив, виходити з нього, перебувати в стані самотності; 4) провідна роль учителя в освітньому процесі, партнерство [97].

Заслуга О. Захаренка полягає в тому, що він об'єднав для шкільної справи вчителів, батьків, громадськість, переконав керівників, що «школа майбутнього» потрібна селу сьогодні для того, щоб із нинішніх учнів вирости всебічно розвинені особистості, з високим розумінням соціальної ролі в демократичному суспільстві. Головна установка школи – створення своїми силами зразкової матеріально-технічної бази виховання. Системоутворюючою діяльністю тут стала колективна праця вчителів, учнів, батьків, усього дорослого населення села у створенні виховних центрів. Модель школи О. Захаренка враховує тип школи, особливості довкілля, поєднуючи п'ять основних центрів: освітній, центр здоров'я, культурно-виховний, навчально-виховний, центр трудового навчання й виховання (приміщення початкових, середніх і старших класів, шкільного музею, центру трудового виховання (майстерні, кабінети, гараж), комплексу спортивно-оздоровчих і військово-прикладних споруд). Названі центри – компоненти системи, кожен із яких виконує визначені функції при спільній спрямованості роботи. Система передбачає реалізацію одного напрямку в іншому, їх взаємозв'язок [97].

Побудова педагогічної системи школи стає реальною лише тоді, – на глибоке переконання педагога-академіка, – коли всі – вчителі й учні, господарники і батьки, сільське довкілля – всі, від кого залежать результати освіти і виховання, переконані в правильності вибраного шляху, зацікавлені у ньому, психологічно готові до нього. Досвід Сахнівської школи – це створення нових прогресивних педагогічних технологій, ефективних аналогів госпрозрахунку у вихованні [97; 102].

Педагог підкреслював, що сільських дітей об'єднують спільні чинники впливу на їхній розвиток, що відрізняє їх від міських однолітків. Передусім, – це умови сільського соціокультурного середовища, вплив родини, традицій на виховання, залучення дітей до сільськогосподарської праці в ранньому віці. Сільські діти більш схильні до чуттєвого сприйняття навколишнього, тому в освітньому процесі більше уваги варто приділяти їхньому культурно-освітньому розвитку, підготовці до життя за сучасних умов технологічного суспільства [100].

Невіддільними від соціально-економічних, політичних проблем у педагогічних роздумах О. Захаренка кінця ХХ ст. є проблема історичної пам'яті поколінь, патріотизму, їх значущість для розбудови незалежної держави. Це – можливість для всіх пригадати, якого ми роду, де наше коріння, а для нащадків – пам'ять про наших предків. Поняття «родинне гніздо» – ширше, ніж поняття «сім'я», – вважав педагог [102].

Традиція Сахнівської середньої школи – це зв'язок минулого та сучасного, творення одвічних цінностей, розуміння зв'язку генерації та особистого місця людини у ній. Суспільну значущість учителя у формуванні в учнів, батьків, односельців позитивних якостей національної ментальності О. Захаренко вбачав у менталітеті нації: «Це завдання посилює лише школі, лише вчителю, який з дитинства почне міняти і дитину, і сім'ю. І сім'я, і засоби масової інформації, і школа повинні мати лише одну святу мету і ціль» [98, с. 3].

Із турботою про наймолодших школярів О. Захаренко писав: «... у молодші класи потрібен особливий підбір кадрів, починаючи від педагогічних класів училищ, педагогічних інститутів, університетів. Це мають бути особливі люди, знаючі, творчі, з розвинутим почуттям відповідальності. Адже практично в їх руках доля і майбутнє нашої України» [99, с. 26].

На наше переконання, технологія «Школа самореалізації особистості», розроблена й апробована на практиці сільської школи В. Сухомлинським, творчо продовжена педагогом-новатором О. Захаренком, слугує джерельною базою для розбудови нової національної школи, у тому числі і початкової школи сільської місцевості. Основні ідеї школи самореалізації (надання школі перетворюючої ролі

до самореалізації особистості школяра, педагогізація та втілення в життя національно-регіональної традиції, «зрушити з місця» традиційну школу в напрямку «Школи самореалізації особистості») були втілені в практику діяльності сільської школи над Россю [97; 98; 99; 100; 101; 102].

Соціально зорієнтований характер освітніх реформ визначив ключові напрями розбудови національної системи освіти та її орієнтацію на задоволення потреб народу України, дотримання національно-культурних та національно-освітніх прав і запитів усіх громадян, пошук шляхів модернізації сільської школи в умовах ринкових відносин. Трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості сприятиме створенню прогностичних моделей їх розвитку, з метою рівного доступу школярів сільської місцевості до якісної освіти.

Таким чином, дослідження педагогічних систем С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка, системний аналіз цілісного досвіду створених ними освітніх закладів, виокремлення загального і особливого, основних компонентів, їх взаємозв'язків та основних показників ефективності, а також вивчення соціально-економічних, демографічних особливостей сіл, у яких знаходяться сучасні початкові школи сільської місцевості, особливостей їх функціонування як компонентів соціальної інфраструктури села є джерельною базою та орієнтиром в оновленні досліджуваного типу шкіл. Подальше дослідження конструктивного історико-педагогічного національного та зарубіжного освітнього досвіду, творче осмислення й трансформація прогресивних персоніфікованих ідей у сучасних умовах початкових шкіл сільської місцевості сприятиме їх реформуванню, модернізації, реорганізації, моделюванню розвитку загальноосвітніх закладів сільської місцевості різних типів і структур.

Життєдіяльність охарактеризованих нами і перевірених часом авторських шкіл у педагогічній спадщині С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка становить осердя прогностичної моделі розвитку сучасного

освітнього закладу в сільській місцевості.

3.2. Моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості

У директивних документах із розвитку освіти в Україні, які водночас є і методологічним підґрунтям, «Білій книзі національної освіти України» [39], «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011, 2016) [168; 169], «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» [170] серед першочергових завдань для забезпечення стабільного розвитку й якісного прориву в національній системі освіти, зокрема в сільській місцевості, визначено здійснення оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, потреб громадян і суспільства; урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для дітей сільської місцевості; створення в сільських регіонах освітніх округів, ресурсних центрів дистанційного навчання, філій базових шкіл, домашніх шкіл типу «школа-родина»; вдосконалення мережі навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» [170].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 911-VIII від 25 грудня 2015р. передбачається «продовження роботи з оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів зі скороченням їх кількості (орієнтовно на 5% за рахунок об'єднання малокомплектних шкіл, зміни їх типу та / або ступеня, реорганізації тощо), підвищення наповнюваності класів, груп» [91], пошук нової стратегії розвитку системи освіти, суттєві зміни її пріоритетів у напрямку поєднання традицій, досвіду та інновацій.

У директивних урядових документах перед ученими ставляться у цьому напрямку завдання «підготувати узгоджені пропозиції з розробки моделі функціонування загальноосвітньої школи як освітньо-культурного центру села» [215, с. 8]. Наукові переваги вбачаються у моделюванні розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, перспективі їхньої модернізації [56; 153;

158; 159]. У теорії і практиці розвитку початкової школи сільської місцевості України важливою є поява інноваційних моделей, і водночас, збереження традиційних закладів загальної середньої освіти сільської місцевості. Потреба теоретичних напрацювань і практичних дій щодо модернізації та моделювання початкових шкіл у сільській місцевості є очевидною, оскільки спроби вдосконалення педагогічної системи за допомогою внесення локальних змін не приносять якісного оновлення. Для їх модернізації, створення нових типів початкової школи сільської місцевості України потрібен власний шлях.

Звертаємо увагу на те, що дефініція «модернізація» трактується як удосконалення, покращення, оновлення об'єкта, приведення його у відповідність з новими вимогами і нормами, технічними умовами, показниками якості [241, с. 323]. Модернізацію початкових шкіл сільської місцевості розуміємо як дію за значенням – модернізувати – змінювати, вдосконалювати відповідно до сучасних вимог; реформувати – змінювати шляхом реформ (перетворення, зміна, нововведення, яке не змінює основ існуючої структури), перебудови. Реорганізація (від лат. ге – префікс, що означає зворотну або повторну дію, і організація) – перебудова, перетворення, зміна структури, форм організації, управління тощо [241, с. 724].

У процесі пошуково-дослідницької роботи нами встановлено, що науково вартісним і педагогічно вивіреном орієнтиром у модернізації сучасних загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості можуть стати оновлена модель закладу загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості, навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад I ступеня», «школа-родина», «модель гуцульської школи».

На думку І. Колеснікової, взаємодія педагога й учнів, залежить від конкретної педагогічної ситуації, звідси правомірним є аналіз освітніх моделей: 1) модель, у якій інтегратором є сім'я або інша соціальна група; 2) держава-інтегратор у соціокультурній ситуації, що є основною державно-політичною моделлю школи, характерною особливістю якої є жорстка регламентація цілей,

завдань і засобів навчання та виховання учнів. У функціонально-рольовій моделі інтегратором є конкретний заклад освіти (наприклад, педагогічна модель, створена А. Макаренком, – авторська модель (теоретична) характеризується тим, що інтегруючий чинник – педагог (керівник школи), який реалізує власну концепцію навчання та виховання учнів [117, с.52-54].

У моделюванні розвитку різних типів сучасних початкових шкіл сільської місцевості важливе чітке визначення мети, діагностика середовища, врахування специфіки закладу освіти, різноманітних чинників соціального характеру, усієї соціальної інфраструктури села, взаємодії з родинами учнів, соціальним довкіллям. При цьому кожна зі сторін є активним суб'єктом взаємодії, вкладаючи свої специфічні можливості та створюючи умови для взаємовпливу, доповнення, зростання потенціалу іншого. Така взаємодія передбачає формування стратегії і тактики спільної діяльності, створення та забезпечення умов для її організації, змістовного наповнення, врахування при плануванні роботи інтересів і реальних можливостей усіх суб'єктів.

На наше переконання, обґрунтування теоретичних основ та технології варіативного моделювання різних типів початкових шкіл сільської місцевості, відмова від шаблонності в педагогічній діяльності, перехід на варіативність змісту й способів організації освітнього процесу сприятиме реалізації інтелектуальних і творчих здібностей, самореалізації сільського школяра.

Розвиток початкових шкіл сільської місцевості як феномену в освітньому просторі України обумовлені, як уже зазначалося в попередньому розділі, з одного боку, специфікою села як виробничо-територіальної і соціально-економічної спільності людей, а з іншого – місією школи як важливого соціального інституту життя села, на зміст, організацію, форми і методи якої впливає низка чинників. До них, зокрема, належить малочисельність і пов'язана з нею вузькість матеріально-технічного оснащення освітнього процесу, територіальне розміщення населених пунктів, віддаленість шкіл від навчально-методичних і культурних центрів, місць позакласної роботи, мізерне

фінансування, малий контингент учнів, багатофункціональність професійної діяльності вчителя (поєднання різних адміністративних функцій) тощо.

Цілеспрямований аналіз наукових досліджень із проблеми діяльності закладів загальної середньої освіти сільської місцевості (О. Біда, М. Гурянова, Г. Іванюк, В. Кузь, А. Кузьмінський, В. Мелешко З. Онишків, Л. Присяжнюк, Н. Присяжнюк, О. Савченко, Г. Суворова, Г. Щука та ін.), засвідчує, що аналізована проблема виходять далеко за межі власне школи, а тісно переплітається із соціальними проблемами села. Особливості життєдіяльності початкових шкіл як компонента соціальної інфраструктури села, взаємодія школи, родини і сільського довкілля, зміцнення зв'язків із соціокультурним середовищем, модернізація професійної готовності вчителя до діяльності в умовах досліджуваного типу шкіл, виокремлення завдань і технологій навчання у поєднанні з метою застосування продукту освітньої діяльності, спрямованість освіти на потреби особистості, що зумовлені вибором життєдіяльності, самореалізації, саморозвитку – це ті чинники, які визначають сутність функціонування та розвитку закладу загальної середньої освіти, конструктивний аналіз яких сприятиме моделюванню діяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

Правомірно, що найважливішим показником ефективності освітньої політики в державі є якість шкільної освіти [285]. Щодо освітніх процесів у сільській місцевості варто зауважити, що їх мережа формується відповідно до освітніх, соціально-культурних потреб населення, однак далека від оптимальної. Управління процесами створення, збереження, оптимізації й реорганізації мережі закладів загальної середньої освіти сільської місцевості має відбуватися з урахуванням як наявної ситуації, так і прогнозованих змін [235]. Для забезпечення поступального руху початкові школи потребують оновлення педагогічного процесу на наукових засадах, що досягається шляхом упровадження у їхню діяльність нових напрацювань педагогічної науки, освітніх технологій,

передового педагогічного досвіду, цілеспрямованого моделювання прогностичної діяльності.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства провідними ідеями функціонування закладів освіти є пошук нових моделей життєдіяльності початкової школи сільської місцевості. Розробка стратегічних напрямів, пошук інноваційних підходів привертає особливу увагу науковців, учителів-практиків. Адже суспільство висуває нові вимоги до якості освіти, забезпечення конкурентоспроможності школярів, їхньої адаптації до умов динамічного поступу від суспільства індустріального до знаннєвого, де знання стають визначальними у будь-якій діяльності. Необхідність докорінних змін у закладах загальної середньої освіти сільської місцевості загалом та, зокрема, у початковій школі, зумовлюється її невідповідністю сучасним перетворенням у сільській місцевості та неспроможністю задовольнити освітні потреби громади. Збільшенням державного фінансування освітньої галузі ця проблема не вичерпується. Відсутність системного підходу до професійної підготовки учителів для такого типу шкіл, невизначеність критеріїв оцінювання ефективності діяльності початкових шкіл сільської місцевості, нестача науково обґрунтованих технологій не дозволяє оптимально модернізувати освітній процес.

Усе це спричиняє необхідність розроблення науково обґрунтованих, перевірених педагогічною практикою моделей діяльності початкових шкіл сільської місцевості, які б відповідали новим соціокультурним реаліям. Конструктивному вирішенню заявленої проблеми, на наше переконання, сприятиме аналіз ґрунтовних педагогічних досліджень, авторських моделей педагогів-новаторів, передового педагогічного досвіду, які дозволять оцінити стан початкової школи сільської місцевості на основних етапах її становлення, проаналізувати інноваційні технології, прогностичні моделі та визначити перспективні тенденції її подальшого розвитку.

Поза сумнівом, орієнтиром у моделюванні сучасних початкових шкіл у сільській місцевості можуть бути, як наголошувалося у попередньому підрозділі, перевірені часом і педагогічною практикою новаторські моделі закладів загальної

середньої освіти у педагогічній спадщині С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка, а також сучасні моделі – гуцульська школа П. Лосюка, школа – родина, навчально-виховний комплекс «дошкільний загальноосвітній навчальний заклад – загальноосвітня школа першого ступеня», школа I ступеня сільської місцевості.

Модернізація освітньої мережі шкіл у сільській місцевості здійснюється шляхом створення нових моделей загальноосвітніх навчальних закладів і передбачає підвищення їх конкурентоспроможності, якості підготовки учнів. Мережу (сукупність усіх закладів освіти, розташованих у межах відповідного адміністративно-територіального утворення [159, с. 32] закладів загальної середньої освіти I ступеня у сільській місцевості складають різні типи початкових шкіл, які відрізняються за такими показниками: а) кількістю учнів (заклад загальної середньої освіти I ступеня з окремими класами, малочисельні початкові школи); б) місцем розташування (приміські початкові школи, початкові школи, віддалені від великих населених пунктів); в) географічними особливостями (гірські початкові школи, школи степової зони, початкові школи сільської місцевості); г) національним складом; г) інноваційні (початкова школа – родина, початкова школа – дитячий садок); д) авторські школи [179, с. 44-48].

Поряд із проблемами початкова школа сільської місцевості має і певні переваги. Серед них – можливість створення інноваційних освітніх установ, закладів загальної середньої освіти I ступеня з малою кількістю учнів. Відтак, зупинимося на характеристиці інноваційних моделей закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості, які реалізуються в сучасній освітній практиці.

Навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий садок» – це навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на здобуття дошкільної та початкової освіти. Комплекс означає сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле [173, с. 305]. Діяльність закладу здійснюється за «Положенням про навчально-виховний комплекс «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній

навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» [213]. Цей навчальний заклад створюється за рішенням місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і складається з двох підрозділів: дошкільного і шкільного.

У контексті дослідження звертаємо увагу на те, що перші *навчально-виховні комплекси «початкова школа – дитячий садок»* почали відкриватися в Україні на початку 80-х років ХХ століття, передусім, із метою збереження «неперспективних сіл». Водночас це мало розв'язати не тільки соціальну проблему, але й педагогічну, адже у такому закладі мають створюватися можливості для інтеграції педагогічного процесу в дошкільній і початковій ланках освіти. Вихідними положеннями в організації навчально-виховного комплексу «школа – дитячий садок» вважаються такі: сучасне демократичне суспільство потребує високоосвічених, здорових людей; об'єктивною основою формування особистості є родинне виховання, правила, традиції, що діють у селі, та соціальне буття, спосіб життя суспільства; різновікові стосунки; врахування особливостей сільської школи (малокомплектність, контактність між усіма членами колективу) та сільського середовища (відкритий спосіб життя жителів села, органічна єдність із природою, гуманні стосунки жителів села); залучення до виховної діяльності, крім дітей, їхніх батьків, сільської громади; навчально-виховний комплекс «школа – дитячий садок» виступає як початковий підрозділ у системі неперервної освіти та виховання; розширення функцій комплексу «школа – дитячий садок» шляхом утворення нового у цьому напрямку навчального закладу «дитячий садок – школа – родина» [132, с. 6-23].

У сучасних реаліях «педагогічний ефект комплексу «школа – дитячий садок», – як відзначає В. Кузь, – полягає в тому, що:

1) навчально-виховний комплекс «школа – дитячий садок» інтегрує виховні можливості малого села (дошкільну підсистему, школу, батьків, сільську громаду) і стає його виховним, культурним, духовним центром;

2) об'єднання в досліджуваному комплексі двох підсистем (дошкільної, шкільної разом із дорослими жителями села) значно посилює його виховні

зусилля, розширює амплітуду можливостей дитячого колективу, збагачує стосунки, спілкування, діяльність (комунікативну, пізнавальну, ігрову, трудову, суспільно корисну) між вихованцями;

3) успішно вирішується проблема наступності між дошкільною та шкільною підсистемами» [132, с. 22].

Особливо цінним є те, що у різновіковому колективі комплексу «початкова школа – дитячий садок» докорінно змінюється статус учня початкових класів, який є не тільки об'єктом виховного впливу, але і суб'єктом виховання у ставленні до дошкільників.

Заклад загальної середньої освіти І ступеня «школа-родина» – це загальноосвітній навчальний заклад з малою наповнюваністю учнів, що створюється у сільській місцевості для надання якісних освітніх послуг учням молодшого шкільного віку, які перебувають на території зі складною демографічною ситуацією [206]. Метою діяльності «школи-родини» є створення умов, наближених до родинних, використання у вихованні учнів позитивного потенціалу народного календаря та родинної педагогіки.

Завданнями «школи-родини» є: «формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду; забезпечення отримання учнями відповідного віку якісної початкової загальної середньої освіти за місцем її проживання; дотримання вимог Державного стандарту початкової загальної середньої освіти, підготовка учнів до подальшого навчання та трудової діяльності; виховання поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, формування навичок взаємодопомоги та товариства; виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя» [206].

Суттєвим є те, що заклад загальної середньої освіти «школа-родина» дає можливість запровадити нову модель навчання, відмінну від класно-урочної, яка забезпечує індивідуалізацію освітнього процесу, розвиток творчих здібностей,

отримання учнями відповідного віку якісної початкової освіти за місцем їх проживання.

Прикладом становлення моделей закладів загальної середньої освіти сільської місцевості на етнокультурному ґрунті є *гуцульська школа*, що свідчить про зростання інтересів до вивчення народної культури в контексті цивілізаційних процесів, упровадження нових освітніх технологій. Модель гуцульської школи (Яворівська школа-комплекс Косівського району Івано-Франківської області) – носій автентичної культури гуцулів, оскільки виховання школярів на народних звичаях, обрядах, традиціях – першооснова у вивченні гуцульського фольклору і народного мистецтва [140].

Головним у процесі трудової, навчальної, виховної, громадської діяльності цієї школи є вироблення гуманних високоморальних взаємин між учнями. Виховання загальнолюдських цінностей школярів педагоги реалізують через систему принципів, норм, правил, оцінок, настанов, що регулюють їхню поведінку, ставлення до суспільства, держави, колективу, інших людей і до самого себе.

Із метою розвитку здібностей, обдарування, таланту і працездатності учнів упродовж 1997–2002 років на базі школи-комплексу було проведено експериментальне дослідження «Школа здібностей», яке уможливило виявити нахили та здібності учнів до різних видів діяльності. Життєдіяльність цієї гуцульської школи, як стверджує П. Лосюк, становить перспективну модель розвитку сучасного освітнього закладу в сільській місцевості [140].

У системі освіти сільського регіону впроваджується модель «освітній округ» – добровільне об'єднання навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, закладів культури, фізичної культури і спорту, підприємств, громадських організацій, що діють в межах адміністративно-територіальної одиниці [200].

На парламентських слуханнях «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання» (2012 р.) [183] було прийнято пропозицію про створення освітніх округів, завданнями яких є забезпечення єдиного освітнього

простору в межах визначеної адміністративної території та належних умов для забезпечення навчально-виховного процесу, розвитку творчих здібностей, нахилів, обдарувань дітей, реалізація профільного навчання, впровадження сучасних освітніх інноваційних технологій, координація навчально-виховної роботи в усіх закладах округу. Тобто, основним призначенням освітнього округу є зменшення негативних впливів, пов'язаних із відсутністю належних умов у малочисельних початкових школах сільської місцевості.

Створення освітнього округу передбачає забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти, ефективне використання творчого потенціалу педагогічних працівників навчального закладу, раціональне застосування навчально-методичної, матеріально-технічної бази закладів округу, зменшення негативних впливів, пов'язаних із відсутністю належних умов у сільських школах. Однак, оптимізація мережі навчальних закладів «не має права позбавляти можливості навчатися за місцем проживання, адже підвезення дітей до великої школи створює для дітей надто тривалий навчальний день» [200, с. 61].

У пошуках шляхів модернізації сучасної початкової школи сільської місцевості варто долучитися до вагомого досвіду еволюційних та інноваційних моделей на засадах інтеграції, кооперації освітніх, матеріальних, кадрових ресурсів, що продовжували освітні традиції попередніх десятиліть. Визначальними щодо розвитку структури мережі сільських шкіл були соціокультурні, демографічні, економічні, педагогічні чинники.

Зауважимо, дієвим засобом підвищення якості освіти у сільській місцевості є розроблення різних типів моделей, що характеризуються певною структурою, змістом, формами діяльності суб'єктів педагогічного процесу. У соціально-економічних умовах сьогодення початкова школа сільської місцевості не може розраховувати на належне державне фінансування, позабюджетні нарахування, вагому спонсорську допомогу, отже для моделювання оптимального розвитку має подбати про себе самотужки, генеруючи та впроваджуючи ефективні форми організації освітнього процесу, адаптовані до специфічних умов закладу освіти педагогічні технології, залучаючи до цієї важливої справи родини учнів, учителів

та учнів з базової школи, сільську територіальну громаду, забезпечуючи при цьому компетентний підхід до управління педагогічним процесом.

Орієнтири оновлення сільської школи визначені у цілеспрямованій освітній політиці держави [75; 79; 88; 92; 93; 95; 167; 169; 170; 169], вагомих наукових дослідженнях (О. Біда, Г. Іванюк, В. Кузь, З. Онишків, Л. Присяжнюк, О. Савченко та ін.), інноваційних програмах розвитку освітніх закладів [1; 2; 159; 160], матеріалах наукових конференцій із проблем загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості [152], фестивалів-конкурсів на кращу модель сучасної сільської загальноосвітньої школи [157]. Так, зокрема, у фестивалі-конкурсі на кращу модель сучасної сільської загальноосвітньої школи, який проводився у Волинській області, взяли участь 33 сільські загальноосвітні навчальні заклади зі 16 районів Волині. Конкурс був спрямований на підтримку інноваційних розробок і технологій, піднесення іміджу сільського вчителя. Представлені матеріали шкіл-учасниць засвідчили, що моделювання освітнього закладу – це значною мірою моделювання на майбутнє добробуту і процвітання українського села. Процес модернізації сільських закладів загальної середньої освіти, напрацьований досвід моделювання підтверджують місію сучасної сільської школи. Серед перспективних моделей – школа екологічного розвитку (ЗНЗ I – III ст. с. Боголюби Луцького району); школа – освітній центр становлення особистості (ЗОШ I – III ступенів с. Бужанка Іваничівського району); школа – родина (загальноосвітня школа I ступеня с. Верхів Іваничівського району); школа – освітній округ (ЗОШ I – II ступенів с. Угринів Горохівського району, НВК «ЗОШ I – II ступенів – дитячий садок с. Самари – Оріхові Ратнівського району та ін. [157]. А за підсумками роботи всеукраїнської науково-практичної конференції «Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку» (2000 р.) [148] були підготовлені рекомендації, які спрямовують на першочергові заходи щодо оптимізації функціонування і розвитку сільських шкіл. Серед них ключовими є розробка моделей розвитку сільської школи як центру соціально-культурного розвитку села, важливої ланки безперервної освіти [224].

Аналіз моделей розвитку сільських шкіл, представлених на Всеукраїнському (2007 р.) та Волинському обласному фестивалі-конкурсі (2008 р.), засвідчує, що в проектах відображені концептуальні напрями діяльності сільських освітніх закладів. Їх сукупність відтворює алгоритм побудови моделі діяльності закладу загальної середньої освіти сільської місцевості:

- 1) обґрунтування цілей шкільної освіти і мети розвитку конкретної школи;
- 2) організаційно-структурну побудову закладу;
- 3) педагогічну взаємодію учнів – учителів – батьків;
- 4) відкритість школи до соціуму;
- 5) інноваційні зміни у змісті, методиках, засобах навчання, виховання і розвитку учнів;
- 6) очікувані (або реальні) результати, їх зміст і спрямованість;
- 7) процедури, інструмент оцінювання якості освіти [224, с. 3-5].

Особливої уваги потребує початкова школа сільської місцевості щодо створення рівних можливостей для реалізації основних завдань – давати міцні знання, розвивати здібності і таланти кожної дитини, готувати конкурентоспроможну особистість до подальшого життєвого вибору. Безумовно, питання щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти має вирішуватися на державному рівні, однак шляхи подолання суперечностей, що виникають між освітніми потребами сільського соціуму та можливостями сільського закладу загальної середньої освіти I ступеня їх забезпечити в умовах нинішнього соціально-економічного стану держави, на наше глибоке переконання, лежать у площині прямої і опосередкованої взаємодії із соціальним довкіллям. Системоутворюючим компонентом у цій єдності є школа, від зусиль якої залежить цілеспрямоване використання гуманістичного освітнього потенціалу.

Провідний науковець із проблем управлінської діяльності керівників малокомплектних шкіл В. Мелешко виокремлює найхарактерніші ідеї, які закладені в моделюванні розвитку сучасного закладу загальної середньої освіти сільської місцевості: «сучасна сільська школа є відкритою освітньою системою і має розвиватися в тісному контакті зі зовнішнім середовищем; отримала визнання

проектна педагогічна діяльність і активно впроваджується у педагогічну практику; у змісті діяльності сільської школи, на відміну від міської, яскраво проявляється регіональний компонент, що відображає національні традиції, способи ведення господарства, характер виробництва тощо» [152, с. 51]

Зазначене вище спонукає нас до переконання, що в основу моделі розвитку сучасної початкової школи сільської місцевості на діагностично-прогностичних засадах має бути покладена педагогіка співпартнерства, співпраця закладу освіти, родини, сільської громади, цілеспрямована взаємодія яких передбачає створення сприятливих умов для забезпечення співпраці учнів різновікового колективу школи, їх родин, педагогів, учителів та учнів початкових класів базової школи (освітнього округу), усієї сільської громади як рівноправних суб'єктів освітнього процесу.

Розроблення, презентація, апробація експериментальних моделей розвитку закладів освіти сільської місцевості характеризується варіативністю освітнього простору, економічними, соціальними, демографічними умовами. Оцінювання тенденцій реформування освіти та перспектив її розвитку засвідчує очевидність суттєвих прорахунків, які віддзеркалюються і на діяльності початкової школи сільської місцевості, а саме: «1) у розвитку школи не відчувалося опори на досягнення дошкільного дитинства, оскільки довкілля перебувало у глибокій кризі; 2) у закладах нового типу помітним було перевищення реальних навчальних можливостей дітей на фоні об'єктивного погіршення стану їхнього здоров'я; 3) спостерігалось невмотивоване включення до навчальних планів нових навчальних предметів з метою посилення розвитку дітей, але з ризиком їх неякісного викладання; 4) застосування ранньої зовнішньої диференціації дітей за здібностями з використанням саморобних шкільних методик; 5) експансія шкільних методик у дитячі садки у зв'язку з поширенням комплексів «Школа – садок»; 6) невиправдане нарощування комерціалізації загальної шкільної освіти, яка повинна бути для всіх доступною й якісною; поступове згортання медико-психологічної і соціальної служби у школах, особливо у сільській місцевості» [224, с. 5].

При моделюванні розвитку сучасної початкової школи О.Савченко також наголошує на необхідності враховувати основні лінії змін, які сталися в українській національній школі за часи незалежності держави: це перехід від уніфікованої, позанаціональної до української національної і полікультурної школи; від школоцентризму – до дитиноцентризму, від адаптивно-авторитарної – до особистісно орієнтованої школи; від монополії єдиного підручника і універсальної методики – до варіативних підручників і гнучких діяльнісних методик; від облаштування окремого класу – до побудови системи мікро- і макронавчальних виховних і розвивальних середовищ; від державного управління – до партнерства держави, сім'ї, громади й учнів в управлінні навчальним закладом; від діагностики відбору і селекції у комплектуванні класів – до діагностики з метою корекції та розвитку особистості [224, с. 5].

У контексті зазначеного вище, конструктивними вважаємо рекомендації О.Савченко і щодо відображення у моделюванні розвитку шкіл двох взаємопов'язаних завдань: 1) функціонування загальноосвітнього закладу як системи, цілісного середовища, що створює умови для повноцінного досягнення соціального замовлення – вимог Державного стандарту, Національної програми виховання, особистісних запитів та потреб вихованців; 2) при проектуванні прогностичного розвитку школи необхідно узгоджувати освітньо-виховні завдання учнів із найповнішим урахуванням умов навколишнього середовища [224, с. 5].

Насамперед необхідне чітке визначення мети, глибина і характер якої залежить від реальних можливостей та наявних засобів: урахування специфіки освітнього процесу в означеному типі шкіл, різноманітних чинників соціального характеру, усієї соціальної інфраструктури, впливу родин учнів, соціального довкілля, де кожна із сторін є активним суб'єктом взаємодії, вкладаючи свої специфічні можливості та створюючи умови для взаємовпливу, доповнення, зростання потенціалу іншого. Така взаємодія передбачає формування стратегії і тактики спільної діяльності, створення та забезпечення умов для її організації,

змістовного наповнення, врахування при плануванні роботи інтересів і реальних можливостей усіх суб'єктів.

Моделювання розвитку початкової школи сільської місцевості як системи передбачає визначення її структури, елементного складу (взаємодію між елементами). При цьому елементами моделі виступають: сільська громада (потенційні та реальні учасники діяльності) з його кадровими, матеріально-технічними ресурсами; просторово-культурне середовище (майдани, озера, культурно-історичні пам'ятки, церква), які знаходяться в зоні дії (функціонування) моделі. Стрижневий елемент моделі – координуюча діяльність школи (вчителя) як суб'єкта внутрішнього керівництва і координаційних зовнішніх зв'язків між усіма елементами. Основна функція педагога у цій структурі полягає в забезпеченні внутрішньої стійкості та оптимального ступеня взаємодії всіх елементів, їх надійності і цілісності, оскільки брак стабільних зв'язків, координації роботи, епізодичність організаційних та творчих взаємозв'язків значно знижує педагогічні можливості впливу.

Закцентовуємо увагу на тому, що такі взаємовідносини мають здійснюватися зі взаємною інформованістю, діагностуванням мікросередовища, особливостей освітнього процесу школи, вивченням можливостей і потреб усіх суб'єктів взаємодії. Ускладнює цю справу несформованість механізму взаємодії в умовах запровадження ринкових відносин, погіршення матеріально-методичного оснащення шкіл, незадовільного стану установ культурно-дозвілєвої сфери (іноді й припинення їхнього існування).

Варіативність взаємодії початкової школи сільської місцевості з довкіллям багато в чому визначають умови регіону, села, його інфраструктури, спосіб життя і рівень загальної культури сільської громади тощо. У невеликому селі, віддаленому від адміністративно-культурних центрів, де особливо гостро відчувається потреба в залученні спеціалістів різних галузей сільськогосподарського виробництва, культурно-освітньої сфери для розвитку його соціальної інфраструктури, початкова школа сільської місцевості є тим осередком культурного життя, який об'єднує всіх односельчан у спільноту на

основі піклування про майбутнє дітей, школи, села, загалом і держави. Тісні соціальні та родинні зв'язки, постійна участь у сільськогосподарській праці, взаємодопомога, взаємовиручка створюють особливу менталетвірну єдність – сільську громаду, яка має спільні інтереси, традиції, досвід, власну історію.

Модернізація початкової школи сільської місцевості крізь призму ментальності дозволяє представити конструкт цієї категорії як необхідну основу моделювання розвитку закладу освіти. Ментальність завжди конкретна і виражає свої суттєві характеристики через визначений культурний код, який має часові, соціальні, національно-просторові характеристики. Це особливість світосприйняття, світорозуміння, що проявляється в культурі, частиною якої є система освіти. Особливий ритм життя, який властивий ментальності сільських жителів – суб'єктів культури, з одного боку, дозволяє зберегти її незмінні риси, забезпечуючи відтворення, а з іншого – змінює її, сприяючи подальшому розвитку.

Науковці (І. Бех, Г. Ващенко, О. Донченко, В. Дорошенко, О. Кульчицький, Є. Онацький, Б. Цимбалістий, В. Храмова, М. Шлемкевич, В. Ястребова та ін.) [28; 51; 81; 259; 289] різнобічно досліджують окреслену проблематику, спираючись на теоретичні засади світової та національної філософії, культурології, аналітичної психології, історії педагогіки, використовуючи методи історико-генетичного аналізу та соціально-культурної антропології, розглядаючи менталітет (українську душу) як у емоційно-почуттєвій, поетично-пісенній цілісності, так і в конкретних проявах на підставі певних світосприймальних настанов, наголошуючи на зумовленій культурно-історичними чинниками мінливості вдачі українця, студіюючи механізм передачі рис національного характеру тощо.

У руслі дослідження значне зацікавлення викликає запропонований Б. Цимбалістим власний метод – соціально-культурної антропології, суть якого зводиться до того, що культура визначає спосіб життя нації, а отже, і окремої особи, через набуту нею соціальну спадщину. Культурна структурованість людського буття прагне створити «людину культури» як ідеальну модель

людського типу, яка належить до певної національної культури. Кожна історична парадигма «фільтруючи етнос», залишає те традиційне, незмінне, що є регулятором поступального розвитку культури і національної освіти як її частини. Вчений припускає, що вплив культури на індивідуальний характер, на ментальність та вдачу людини відбувається у дитинстві через родину, що відтворює культурне середовище етногрупи. Те, що є спільним у способі родинного виховання, і формує певні риси національного характеру, які, головним чином, виявляються у традиціях і нормах даної культури, що їх персоніфікують батьки [259]. Щодо поняття «ментальність», то у Новому тлумачному словнику української мови воно трактується як «психічне обличчя, психічний склад народу, нації; психіка, інтелект, характер [173, с. 605]. .

Ментальність є складовою менталітету. Категорія «менталітет» має декілька різних визначень: «мислительні здібності», «світосприйняття», «соціальні установки» та ін. О. Донченко називає менталітет соціетальною психікою, під якою розуміється «субстанція життя соціуму, яка передається з покоління в покоління у вигляді продукту спадкоємності, що включає географічні, кліматичні та ландшафтні умови життя людей, які мешкали та мешкають на даній території», зауважуючи, що певні настанови соціальної психіки опредмечені в культурі, звичаях, традиціях, фольклорі, історичних нашаруваннях доль, віруваннях, стосунках між людьми, живописі, формах суспільного життя, спрямованості соціального інтелекту й ін. [81, с. 31-32].

У сучасних соціологічних та філософських дослідженнях при студіюванні соціального серед основних підходів ученими виділяється менталітетно-трансцендентальний підхід, де в основу соціальних явищ та процесів покладені абсолютні (вищі) цінності, нормативи, взірці тощо. «Саме менталітетом, – зазначає В. Ястребова, – розрізняються селянська та міська спільноти» [289, с. 28].

На спільні риси менталітету сільської місцевості вказують й інші автори наукових розвідок із зазначеної проблеми. Зокрема, Л. Байбородова, А. Чернявська відзначають, що «соціокультурне середовище села більш

консервативне, стає та традиційне. Внаслідок цього батьки, односельці здійснюють великий вплив на виховання дітей. На селі більшою мірою, ніж у місті, збереглася цілісність національної свідомості, внутрішнє духовне багатство, ставлення до Батьківщини та природи... У дітей значно раніше формується повага до сімейних традицій, до старших, до людей праці, прагнення до здійснення взаємодопомоги. Досвід старших поколінь передається за допомогою конкретного прикладу. Природне піклування про старих, літніх та молодих односельців. Сільське природне середовище наближене до людей. Воно включене до життя і побуту людей. Сільський школяр сприймає природу як природне середовище перебування» [8, с. 4-5].

На нашу думку, саме з цих позицій заклад освіти сільської місцевості науковці вважають універсальним інститутом впливу на менталітет: «За всіх руйнівних тенденцій в її розвитку саме школа зберігає здатність світорозуміння людини, можливість виховання юного покоління в дусі спільності, соціальної відповідальності, селянської моралі... І ось цей бік її життя – здатність до збереження духовної спадкоємності стосунків, духовної спадковості поколінь, передачі цінностей селянського світу – слід цінувати вище за все. У цьому й є її менталетвірна функція» [242, с. 9].

Крізь призму викладеного специфіка сільського соціуму потребує від початкової школи сільської місцевості здійснення таких менталетвірних функцій, які не властиві міським школам, а саме:

- соціально-педагогічної – зберігає генетичний потенціал українського етносу, є ініціатором соціальної роботи з дітьми та їх родинами;
- соціально-економічної – здійснює допрофесійну сільськогосподарську підготовку майбутніх сільських трудівників;
- «селоутворюючої» – дбає про відродження моральної та побутової основи селянського життя, сприяє укоріненню випускників на селі як господарів землі;
- соціокультурної – виступає осередком інтелектуально-культурного життя села; відтворення ментальності українського селянства.

Особливість функціонування початкової школи сільської місцевості як багатовікового духовного осередку села, що займає вагоме місце в системі освіти, полягає у виконанні не лише освітньої, а й менталетвірної функції – збереження генетичного потенціалу українського етносу, педагогічне осмислення ментального конструкту духовності у національній освіті загалом та початковій школі сільської місцевості зокрема, здатність до збереження світорозуміння людини, можливість виховання майбутніх поколінь у дусі спільності, соціальної відповідальності, передачі цінностей селянського світу, збереження духовної спадкоємності поколінь.

При прогнозуванні варіативної моделі організації ментального простору освітнього закладу першого ступеня сільської місцевості в умовах проектної парадигми варто враховувати наступне: конкретизацію менталетвірної функції школи на рівні організації освітнього процесу; механізми досягнення освітнього стандарту та реалізації принципу особистісно орієнтованої освіти. З огляду на зазначене вище, вважаємо, що прогностичне моделювання початкової школи сільської місцевості, яка завжди відігравала роль фундаменту у системі національної освіти, необхідно розглядати в контексті суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави, виявляючи в процесі історичного поступу її відмінні ознаки, що характеризують як ментальні риси нації, так і загальнолюдські основи.

Усвідомлення суттєвих характеристик ментальності дозволить здійснити аналіз систем взаємовідносин «учитель – учитель», «батьки – вчитель», «учитель – учень», «учень – учень», «школа – сільська громада» тощо. Вочевидь, є всі підстави стверджувати, що у сучасній соціокультурній ситуації, яка характеризується особистісно орієнтованою парадигмою, реформуванням і модернізацією освіти, вивчення ментального конструкту духовності потребує виваженого педагогічного осмислення. При цьому, на наше переконання, успіх реформ значною мірою буде залежати від того, на які ментальні конструкти можна спертися, модернізуючи сферу освіти у співвідношенні зі сільським

способом життя, а також, які новації будуть успішними в силу наявності визначених стійких ментальних структур.

Зазначимо, що парадигма особистісно орієнтованої освіти визначає цінності педагогічної культури початкової школи сільської місцевості, до яких відносимо: систему національного виховання, національні виховні традиції і звичаї, творчий педагогічний досвід, знаменні події в житті держави, школи, села, сільської громади, педагогічну культуру учнівських родин, просвітницьку діяльність педагогізованого довкілля тощо. При цьому ментальність є концептуальною основою проектної парадигми, яка формується в системі освіти, визначаючи феномен початкової школи сільської місцевості, стратегію розвитку, можливості й умови її інтеграції в змодельований освітньо-інформаційний простір, об'єктивну основу цілісності якого становить соціокультурне середовище життєдіяльності школярів.

Уважаємо, що реалізація потенцій менталітету, втілення національних цінностей із урахуванням української духовності в її культурно-історичній мінливості в умовах модернізації сучасної початкової школи сільської місцевості здатна ушляхетнити життєдіяльність і самоцінність особистості, шкільної спільноти, сільського соціуму загалом. Активна позиція такого закладу освіти, варіативне моделювання діяльності у взаємодії з соціальним середовищем приведе до позитивних змін, організації ментального простору в умовах проектної парадигми. Ментальний дух школи за такої взаємодії стає осердям для всього сільського соціуму, що уможливить стабілізувати спадкоємність, співпартнерство, раціонально використовувати інтелектуальний, економічний, духовний потенціал села, можливість матеріального забезпечення на міжвідомчій основі (допомога спонсорів, підприємців, орендаторів, фермерів, меценатство, фандрейзинг (fund-raising, FR) та ін.).

«Сьогоднішнім сільським учням необхідна освіта, наближена до життя, тобто «практико орієнтована освіта», – резюмує В. Ястребова, – тому освітні цілі мають бути адаптовані до умов сільської школи та спрямовані на досягнення педагогічних і соціальних цілей. При цьому програми не повинні спрощуватися,

щоб сільський школяр одержував повноцінну освіту, яка відповідає державним стандартам. Однак, при збереженні загальнодоступності освіти, сільська школа зобов'язана готувати учнів до самореалізації в різних сферах життєдіяльності, роблячи акцент на сільськогосподарському секторі, тобто модель освітнього закладу має містити напрацювання сільськогосподарського змісту» [288, с. 17].

Аналіз наукових джерел із окресленої проблеми, історико-педагогічних традицій, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду розвитку початкових шкіл сільської місцевості в окреслених хронологічних межах дозволив підійти до моделювання розвитку цього освітнього закладу як процесу взаємодії початкової школи сільської місцевості – родини – сільської громади – базової школи (освітнього округу). При цьому місце і роль кожного із структурних елементів моделі визначається певним змістом, спільною діяльністю, послідовністю, циклічністю, науково-методичним супроводом, оптимальністю, перспективністю, прогнозуванням, поєднанням колегіальності зі самоврядуванням, інтеграцію соціальних і педагогічних чинників.

Всі структурні елементи моделі мають бути налаштовані на розробку та впровадження педагогічних технологій взаємодії, створення відповідних умов для становлення особистості молодшого школяра, зростання професійної майстерності педагога, педагогізації довкілля, підвищення виховного потенціалу батьків, тобто забезпечення безперервної системи взаємодії у структурі школа – родина – довкілля, налагодження співпраці з базовою школою (освітнім округом), методичними установами для вивчення та впровадження досвіду інших однотипних загальноосвітніх навчальних закладів.

Ефективними формами такої діяльності можуть бути: спільні збори всіх учасників взаємодії, практичні семінари, круглі столи, бесіди, лекторії, педагогічні читання, зустрічі, до участі в яких залучаються фахівці, батьки, вчителі, керівники аматорських гуртків, священики, культурно-освітні працівники, фермери, підприємці, громадські діячі. Це сприяє педагогізації довкілля, підвищенню загальної культури села, прямо і опосередковано впливає на досягнення цілісності у спільній діяльності.

Інтеграція та спадкоємність усіх ланок такої взаємодії вимагає узгодженості. Системотвірною ланкою моделі є, поза сумнівом, школа. Ця педагогічна система складається з декількох підсистем, які становлять цілісне багатокомпонентне утворення: початкова школа сільської місцевості, учнівські родини; сільськогосподарське виробництво (трудові колективи, орендатори, фермери), церква, культурологічні, громадські організації; учні середніх та старших класів базової школи, які проживають у цьому селі.

Прогностична модель включає низку блоків (елементів) – інтегрованих суб'єктів впливу: учитель (учителі) початкової школи і різновіковий учнівський колектив; родини учнів, сільська громада (трудові колективи, суб'єкти різних форм господарювання на селі, усе соціальне довкілля). Центральний із-поміж них – учителі-учні. Педагог, поза сумнівом, є координатором впливу на учнів усіх суб'єктів взаємодії, позаяк «демократизація і гуманізація української школи вимагають істотної зміни позиції вчителя та учнів у різних формах спілкування. Побудова демократичного суспільства можлива лише за умов виховання людини на ідеях свободи, рівності, поваги до власної гідності. Таку людину може виховати вчитель-гуманіст і оптиміст за переконанням, який бачить шкільне життя в усій складності й різноманітності дитячих характерів, уміє втілити ідеї національного виховання і різнобічного розвитку в конкретній технології, в якого слово не розходиться з ділом» [222, с. 341-342].

Особлива місія у конструюванні та забезпеченні функціонування і розвитку прогностичної моделі відводиться вчителю, суть якої полягає у всебічному вивченні педагогом особистості молодшого школяра, усіх суб'єктів взаємодії, виявленні впливів інфраструктури села, можливих соціально-педагогічних чинників на розвиток і соціалізацію учнів, спрогнозуванні умов, які забезпечать оптимальний розвиток учнів, педагогічної системи школи, сприятимуть розвитку соціокультурного простору, організації педагогічно доцільної діяльності в сільському соціумі. Створення такої моделі початкової сільської школи як відкритої системи, її прогнозування дозволить активізувати позитивні чинники, виявити сукупність соціально-педагогічних умов та їх зреалізувати, оптимально

поєднуючи процеси соціалізації, індивідуалізації, інтеграції, педагогізованої взаємодії з сільською громадою, що забезпечить життєдіяльність школи як дитиноцентриської установи.

Учитель початкової школи сільської місцевості, яка, як наголошувалося у попередньому розділі, здебільшого є єдиним центром культури у сільському соціумі, покликаний бути активним громадським діячем, носієм духовності, інтелігентності, джерелом інформації, соціальним працівником тощо, використовуючи виховний потенціал впливів, включати дітей у різні види спільної діяльності і спілкування з оточуючим соціальним довкіллям, вводити їх у реальні життєві ситуації, сприяти подоланню «бар'єрів» у спілкуванні дітей різного віку, дітей та дорослих. Отже, оптимальність моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості буде визначатися координуючою роллю вчителя у взаємодії з усіма учасниками цього процесу.

Найважливіший суб'єкт педагогічної діяльності – різновіковий учнівський колектив школи. Тільки активна участь школярів у досягненні мети і завдань розвитку освітнього закладу є гарантом його результативності. А відтак, провідна функція у структурі моделі належить «учителю-учню». Саме вони є центральним блоком моделі. Водночас інші – є взаємозалежними і взаємопов'язаними компонентами у моделюванні розвитку досліджуваного закладу загальної середньої освіти. Необхідним є вивчення можливостей і місця кожного елемента моделі у розвитку школи, погодження конкретних завдань із усіма суб'єктами взаємодії, забезпечення координації впливів школи (вчителів), надання необхідної методичної допомоги.

Важливий блок у моделі – родини учнів – передбачає механізми формування педагогічної культури сучасної сім'ї на засадах етно- та родинної педагогіки як системи перевірених і утверджених досвідом численних поколінь найважливіших сімейних цінностей, до яких, насамперед, належить любов та взаємоповага членів сім'ї, здоровий спосіб життя, духовність і матеріальне благополуччя. У співпраці педагогів школи з батьками особливо важливим є зворотний зв'язок: обговорення спільних проблем, урахування побажань, намірів,

прагнень тощо. При цьому батьки повинні відчувати себе рівноправними партнерами і співниками. Взаємоспоровані впливи сім'ї та школи, де кожна дія одного з учасників взаємодії викликає відповідні дії іншого, в кінцевому результаті передбачають вироблення певної єдиної для всіх її учасників системи як основи для здійснення планів спільної діяльності.

Учитель, координуючи спільну діяльність, підтримує тісні зв'язки з сільською громадою [5]. У педагогічному процесі школи важливе місце належить організації дозвілля учнів та їхніх родин, участь у народознавчій, обрядовій національно-традиційній діяльності, створенні умов для інтелектуального, фізичного і духовного розвитку. Цілком очевидно, що така взаємодія сприяє розширенню соціального досвіду особистості, набуттю нею нових навичок у різних сферах життєдіяльності, що сприяє поширенню і засвоєнню національних духовно-культурних цінностей.

Наступний блок моделі – соціальне середовище школи. Ефективне управління освітнім закладом неможливе без вивчення зовнішніх впливів, уміння їх враховувати та використовувати для досягнення поставленої мети, створюючи можливості для зміцнення матеріальної бази школи, ефективніше здійснювати процес соціалізації дітей. У новому поступі сучасної початкової школи сільської місцевості її залежність від соціального середовища значно зростає, збільшується відкритість та потенційні можливості використання зовнішніх ресурсів для підвищення якості освітнього процесу. Це відбивається на умовах діяльності закладу загальної середньої освіти, вимогах до його освітніх результатів, очікуваннях соціуму від школи, ресурсному забезпеченні її життєдіяльності. Очевидним є те, що суспільство може бути життєздатним за умов, якщо воно буде освітньо орієнтованим, а освітні системи зможуть адекватно функціонувати при їхній орієнтації на людину. Соціальні підвалини розвитку національної освіти, всіх її ланок є важливим показником рівня духовного розвитку суспільства, його культури. При цьому початкова освіта є базовою для наступних ступенів навчання і виховання підростаючих поколінь, їх подальшого розвитку. Соціальні перетворення вносять суттєві зміни в систему цінностей і пріоритетів сільського

населення, що уможливлює переосмислити підходи до визначення завдань шкіл сільської місцевості, які мають забезпечити створення соціального і культурного середовища для всебічного розвитку особистості.

Так, зокрема, В. Ястребова, обґрунтовуючи модель освітньої програми закладу освіти сільської місцевості, заактуалізовує концептуальні ідеї, які враховують специфіку соціального оточення освітнього закладу:

- ✓ співтворчість учасників освітнього процесу – вчителів, учнів, батьків, основу якої складають спільна участь у визначенні цілей, спільна діяльність, суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини, нестандартність дій;

- ✓ розширення зв'язків із оточуючим середовищем; збагачення соціальних зв'язків, соціального досвіду учнів; зміна структури організації освітнього процесу, подолання його обмеженості простором класної кімнати, проведення занять за межами школи (на природі, в місцевому господарстві тощо), зміцнення зв'язків із культурними, громадськими центрами села, а також між сільськими школами;

- ✓ взаємодія учнів різного віку. У школах з невеликою кількістю учнів ці зв'язки тісніші, але здійснюються стихійно. Завдання школи – забезпечити змістовну спільну діяльність дітей різного віку в навчальній та позанавчальній роботі;

- ✓ педагогізація соціального оточення: школа стає культурно-духовним центром села, залучає до освітнього процесу мешканців села, спеціалістів, установлює зв'язки з іншими школами [288, с. 10-11].

Таким чином, в основу прогностичного моделювання розвитку початкової школи сільської місцевості має бути покладено:

- науково обґрунтований вибір структури, що забезпечує можливість упровадження інноваційних технологій, раціональне використання ресурсної бази, реалізація якої гарантує оптимальний в умовах початкової школи сільської місцевості результат;

- єдність загальнолюдських і національних цінностей, що забезпечують органічний зв'язок української національної культури з європейськими культурами;
- науковість і системність, що полягає в забезпеченні оптимальних умов для розвитку закладу загальної середньої освіти, самореалізації школярів;
- неперервність і спадкоємність, що об'єднує зусилля школи, родини й довкілля; цілісність і безперервність педагогічного процесу, набуття нових якостей, цінностей, умінь та навичок;
- доступність та добровільність, альтернативність у задоволенні духовних запитів особистості, її пізнавальних та інтелектуальних можливостей, інтересів, творчій самореалізації;
- підпорядкування елементів моделі конкретним цілям і завданням;
- стійкість «духу» школи (стилю, традицій, турбота про емоційне й фізичне благополуччя школярів);
- педагогізований взаємообмін (початкової школи сільської місцевості, базової школи (освітнього округу); родини; сільської громади).

Безперечно, початкова школа сільської місцевості немає достатніх умов і ресурсів для реалізації повноцінної освітньої програми, однак створюючи модель оновленого освітнього закладу, необхідно оптимально використовувати наявні позитивні чинники: життя школярів у природному середовищі, залучення їх до сільськогосподарської праці з малих років; збереженість національної культури, традицій, ментальності, мови; більша відкритість життя школи для сільської спільноти тощо.

У малонаселеному селі початкова школа виконує роль селоутворюючого чинника – економічного, демографічного, культурного та соціального розвитку села, тому соціальні цілі визначають головний вектор освітньої моделі навчального закладу. «Сільська школа не має конкурентів на ринку освітніх послуг, тому вона є єдиним гарантом права дитини на повноцінну освіту та гарантом соціального захисту дитини» [288, с. 10].

Моделюванню розвитку сучасної початкової школи сільської місцевості має передувати аналіз специфіки освітнього процесу, інформаційно-аналітичних матеріалів, матеріально-технічного забезпечення та фінансування, економіко-географічного розвитку мережі початкових шкіл у сільській місцевості, їх віддаленість від культурно-освітніх центрів, базових шкіл, вплив громадських та адміністративних органів, церкви (релігійних громад), різних суб'єктів господарювання, наявність закладів культури, відпочинку, побуту, медицини, спорту, роль школи в соціальній інфраструктурі села, вплив базових шкіл (освітнього округу) на стан функціонування і діяльності початкової сільської школи; вивчення соціального складу, освітнього рівня родин учнів, усього довкілля, тобто економічні, соціальні, освітні, культурні й демографічні чинники, виявлення оптимальності їх впливу на зміст та характер життєдіяльності школи.

Реальна оцінка можливостей закладу загальної середньої освіти, виконання вимог Державного стандарту загальної початкової освіти, забезпечення умов для освітньої діяльності, ефективність виховної роботи, рівнів фізичного розвитку та стану здоров'я молодших школярів у різновіковому колективі сприятиме реальній постановці завдань і прогностичному моделюванню розвитку початкової школи сільської місцевості.

На переконання Н. Селіванової, розвитку моделей виховного простору в першу чергу сприяють: наявність мети, яку поділяють усі учасники виховного процесу; єдиної педагогічної концепції, орієнтованої на пріоритети гуманістичних цінностей; розгалужена система відносин між різними компонентами, суб'єктами; гнучка структура простору, його співбуттєвість, діалогічний режим створення [233, с. 35-39].

Алгоритм побудови прогностичної моделі можна представити у такій послідовності:

- постановка загальної мети і конкретизація завдань у відповідності до особливостей функціонування школи як компонента соціальної інфраструктури села;

- планування виховної роботи різновікового учнівського колективу, одновікових груп з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей;
- оптимальний вибір змісту, форм і методів виховних заходів;
- використання традицій, духовно-етичних впливів села в гуманізації стосунків школярів;
- взаємодія школи і соціального довкілля;
- органічна єдність навчальної і позакласної роботи;
- цілеспрямованість, суспільно корисна діяльність, різноманітність, захопленість, романтика позакласних і позашкільних справ;
- координуюча роль учителя у взаємодії школи і соціального середовища;
- інтеграція соціальних і педагогічних чинників у підвищенні ефективності культурно-освітньої діяльності школи.

При моделюванні-прогнозуванні освітніх цілей початкової школи сільської місцевості вихідним має бути орієнтир – яких освітніх результатів очікує від школи сільський соціум. Школа як відкрита освітня система визначає орієнтири розвитку освітнього процесу в напрямку зміни потреб освітніх результатів оточуючого середовища школи. На цих засадах об'єднуються взаємозв'язані структурні елементи моделі – основні базові характеристики педагогічної системи, сукупність яких утворює факт їх наявності, організовану цілісність, чітку зумовленість її розвитку.

Для моделювання нового поступу початкової школи сільської місцевості потрібна міцна економічна основа, право школи, села, сільської ради, виробничих структур регулювати економічні проблеми, активізувати діяльність довкілля, посилити вплив на соціокультурний розвиток села. Все це дозволить зблизити людину і соціум, забезпечити їм педагогічно доцільний взаємовплив і гуманістичну спрямованість, сприятиме подоланню вузько професійного підходу до формування особистості лише з боку школи.

Співробітництво вчителів, учнів, родин школярів, мікросоціуму, базової (опорної) школи, як умови функціонування і розвитку закладу загальної середньої освіти в невеликому селі, буде забезпечене на основі поєднання демократичної

єдиноначальності й творчої колегіальності, об'єднання спільних зусиль і, передусім, цілеспрямованої діяльності вчителів над усвідомленням суті й необхідності високого рівня взаємодії, постійного поповнення своїх знань, удосконалення професійної компетенції.

Соціальним підґрунтям, на якому має моделюватися розвиток сучасного закладу загальної середньої освіти першого ступеня сільської місцевості, є принцип партнерства, оскільки завдяки йому забезпечується взаємозбагачення школи та села у створенні розвивального середовища. Відсутність соціального партнерства школи з сільською громадою проявляється в неузгодженості виховного потенціалу села, нераціональному використанні кадрових можливостей і матеріально-технічної бази.

Взаємодія початкової сільської школи та середовища – це система взаємних дій, чинник розвитку двох суб'єктів, між якими виникає причинна залежність, взаємозбагачення: бо чим активніші дії школи, що змінюють стосунки, мікроклімат, поведінку людей у сільському соціумі, тим адекватніші дії довкілля у створенні розвивального освітнього простору.

Звичайно, далеко не кожна початкова школа через недостатнє матеріально-технічне забезпечення, мізерне фінансування, низьку наповнюваність класів має необхідні умови для реалізації повноцінної освітньої програми, задоволення освітніх послуг. Перспективним напрямком, на нашу думку, було б об'єднання декількох малочислених початкових шкіл сільської місцевості в асоціації зі спільною освітньою програмою, тобто створення єдиного освітнього простору, який має задовольнити потреби кожного школяра в освітніх послугах, та із шкіл, у яких створено найбільш сприятливі умови (кадрові, матеріально-технічні), виконуватиме у такій асоціації функції опорної школи. На базі цієї школи створюватиметься єдиний освітній фонд, програма розвитку шкіл (соціально-педагогічна служба, комп'ютерний клас, бібліотека тощо).

При прогнозуванні варіативної моделі розвитку шкіл у малонаселених сільських пунктах варто долучитися до європейських аналогів (*primary schools in rural areas*), однак неодмінно пам'ятаючи і про багатовіковий досвід та генезу

становлення національної освіти в Україні, творчо їх використовувати. Адже практично впродовж сторіч у кожному селі була своя школа, яка утримувалася коштом громади. Саме українське село традиційно було джерелом талановитих особистостей, що постачало і нині постачає суспільству державних діячів, учених, митців.

Школа у віддаленому малолюдному українському селі – це не лише освітній центр. Завдяки одержимій соціально-педагогічній діяльності вчителя вона виходить за межі освітніх функцій: це і культурно-просвітницький центр, і скарбниця національних ідейно-духовних цінностей усієї сільської спільноти. У сільського учительства особлива місія – державотворча спрямованість, українознавча сутність, природо- і культуровідповідність та особистісно-ціннісне призначення. Знайти найоптимальніший зміст та форми моделювання розвитку кожної конкретної початкової сільської школи – це стратегічний напрям гармонізації освітнього простору сільського шкільництва і діяльності вчителя.

Така активна позиція сільського освітнього закладу, варіативне моделювання педагогічної системи у взаємодії зі соціальним середовищем приведе до позитивних змін, організації ментального простору, забезпечуючи конституційне право дітей на здобуття повноцінної освіти, розвитку здібностей, здорового способу життя.

Моделювання розвитку закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості на основі співробітництва і співтворчості усіх суб'єктів педагогічного процесу має забезпечуватися об'єднанням зусиль учителів, учнів початкової та базової шкіл сільської місцевості (освітнього округу), учнівських родин, педагогізованого сільського соціуму, і передусім, цілеспрямованої діяльності вчителів початкової школи на спрямованість і узгодженість організаційних зусиль усіх суб'єктів взаємодії; подолання консерватизму, своєчасне усунення труднощів і помилок; наявність у всіх суб'єктів взаємодії бажання брати посильну чи активну участь у спільних проектах.

Учителів початкової школи сільської місцевості необхідно відшукувати у взаємодії з учнями найсприятливіше співвідношення: співпорядкування,

співробітництво, але з різними домінантами. Оновлення життєдіяльності досліджуваного типу шкіл, впровадження взаємодії як неперервного процесу сприятиме динамічному розвитку школи, вдосконаленню всієї системи засобів навчання і виховання школярів. Взаємодія компонентів моделі розвитку початкової школи сільської місцевості спрямовується на вирішення завдань його життєдіяльності, створення педагогічно організованого середовища, модернізацію освітнього закладу.

Початкові школи сільської місцевості як багатовіковий освітній і духовний осередок села продовжують готувати підростаюче покоління до життя, праці на рідній землі, одночасно здійснюючи педагогічний вплив на учнівські родини та сільське довкілля, весь соціальний устрій. Від стану їх функціонування і перспектив розвитку багато в чому залежить інфраструктура, темпи і якість соціальних перетворень на селі, здатність до соціальної реанімації.

Саме через діяльність педагога початкової сільської школи, його особливу місію – формування гуманістичних відносин у сільському соціумі, усвідомлення соціальної, моральної та професійної відповідальності, вміння розвивати творчий потенціал – реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації, збереження і примноження культурної спадщини.

Таким чином, моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості спрямоване на пошук шляхів їх оновлення, використання нових технологій, оптимальне поєднання традиційних форм та прогресивних методик, взаємовплив педагогічного, родинного та соціального чинників і на цій основі реалізацію наукової стратегії розвитку закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості. Розробка моделі розвитку сучасних закладів освіти сільської місцевості, на наше глибоке переконання, сприятиме модернізації такого типу шкіл, адаптації діяльності освітнього закладу та соціального довкілля до роботи в нових економічних умовах, інтеграції й координації діяльності всіх структурних елементів моделі.

Інноваційному пошуку при моделюванні розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості сприятиме педагогічне прогнозування взаємодії. Пріоритетними в цьому контексті бачаться особливості розвитку молодшого школяра в умовах різновікового колективу учнів школи, формування національного типу особистості, розвиток здібностей, здоровий спосіб життя; цілеспрямована взаємодія школи, сім'ї, довкілля при координуючій діяльності педагога, здійснення просвітницької роботи; безперервність розвитку у системі школа – родина – педагогізоване довкілля.

Вагомість уроків освітньої діяльності різних типів початкових шкіл сільської місцевості упродовж тривалого періоду розвитку шкільництва на теренах України, їх наукове осмислення допоможе забезпечити національний підхід, оптимізувати їх розвиток, мережу, структуру, збагатити діяльність керівників шкіл, учителів, органів місцевого самоврядування цінними напрацюваннями, дозволить розглядати сучасний заклад загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості як засіб і місце творення сільського капіталу. Серед них:

- активна й послідовна політика органів самоврядування, спрямована на перехід від державного до державно-громадського управління початковою школою;
- надання освіти пріоритетності у фінансуванні та організації контролю за ефективністю вкладень;
- укомплектування початкової школи високоосвіченими, компетентними педагогами;
- забезпечення гідного професійного, матеріального і соціального статусу сільського вчителя;
- надання школі статусу центру освітнього середовища шляхом широкого залучення педагогізованої сільської громади;
- координація вчителями (керівником) школи I ступеня сільської місцевості зусиль із опорою на всі зацікавлені у справі шкільництва громадські сили й приватні особи (соціальне партнерство).

У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016) зацентовано, що модернізація освіти пов'язана з європейськими та світовими тенденціями і викликами [168]. В контексті дослідження актуальними завданнями розвитку початкової ланки освіти, в тому числі і школи I ступеня сільської місцевості, на найближчу перспективу є такі напрями, що ведуть до вдосконалення, поліпшення, реструктуризації, модернізації розвитку сучасних закладів освіти сільської місцевості завдяки передовим ідеям, поглядам, прагненням: гармонізація нормативних документів, усвідомлення необхідності спільних зусиль науки і практики, створення окремої державної цільової соціально-педагогічної програми, «спрямованої на покращення умов функціонування сільської школи, її збереження та розвиток у кожному селі, де є діти, з урахуванням насамперед їхніх інтересів і, безперечно, особливостей кожного регіону. Реалізуватися така програма має на засадах соціального партнерства з широким використанням виховного й освітнього потенціалу сільського соціуму» [168, с. 58].

З огляду на висвітлене вище, вчителів початкової школи сільської місцевості потрібно постійно вдосконалювати свій власний стиль професійного зростання, адаптуючи його до умов сільського соціуму та вимог часу.

3.3. Механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя до професійної діяльності у початковій школі сільської місцевості

Входження України в єдиний європейський простір вищої освіти спонукає до її модернізації, необхідності осмислення вітчизняного та зарубіжного досвіду й визначення ефективних шляхів інноваційного оновлення освітньої системи в цілому та підготовки вчителя зокрема. До них відносимо оновлення структури, змісту, форм та методів навчання, розроблення та запровадження державних стандартів вищої освіти, підвищення її якості.

Одним із стратегічних напрямків розвитку вищої освіти в Україні на сучасному етапі визначено її інтеграцію до європейської освітньої системи,

впровадження інноваційних педагогічних технологій. У руслі заявленої проблеми слушною є думка науковця А. Сбруєвої, яка, досліджуючи модернізаційні процеси в європейському та євроатлантичному освітньому просторі, наголошує, що створення європейської освітньої системи не означає відмову від національних особливостей змісту освіти та організації освітніх систем кожної із країн європейського співтовариства [230].

Виокремлюючи основні змістові характеристики нових освітніх парадигм ХХІ століття, дослідники (І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, Ю. Мальований, М. Романенко та ін.) фокусують увагу на їх гуманістичній спрямованості. Процес гуманізації освіти, наголошує М. Романенко, визначає основний напрям її розвитку в сучасному суспільстві, самореалізацію особистісних здібностей і якостей людини, її соціальну й професійну спрямованість, прагнення бути корисною для суспільства й держави [221, с. 8-14].

Трансформація парадигми освіти від нормативно-знаннєвої до особистісно орієнтованої активізувала нові підходи до фахової підготовки вчителя початкової школи сільської місцевості, зумовлені розбудовою національної системи освіти в Україні, удосконаленням психолого-педагогічної підготовки, реалізації в освітньому процесі регіональної компоненти змісту освіти, посиленням зв'язків школи з соціокультурним середовищем села.

Модернізація педагогічної освіти передбачає необхідність удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів, здатних компетентно і мобільно виконувати багатофункціональну педагогічну діяльність. На вчителів початкової школи сільської місцевості покладається особлива місія – забезпечити усій дитячій шкільній спільноті можливість «рівного старту»: виявлення пізнавальних потреб, інтересів, навчальних можливостей, передбачування труднощів у навчанні, визначення перспектив особистісного розвитку та підготовку до наступного етапу освіти.

Очевидні зростаючі вимоги щодо рівного доступу до якості освіти ще не стали нормою для значної частини молодших школярів сільської місцевості, потребуючи інноваційних змін до соціально-педагогічних функцій і статусу

вчителя, цілісного процесу професійної й особистісної підготовки педагогів через відповідний зміст усіх їх складових, узгодження психолого-педагогічної, методичної, соціокультурної складової задля становлення конкурентоспроможного фахівця.

Осмислити й об'єктивно оцінити сучасний стан і особливості модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів початкових шкіл сільської місцевості в умовах інтеграції до європейського освітнього простору можна лише в контексті історичного розвитку початкової освіти та забезпечення навчальних закладів сільської місцевості високопрофесійними педагогічними кадрами.

Історичні витoki підготовки вчителів для народних початкових шкіл в історії педагогічної думки правомірно пов'язують із проведенням шкільної реформи 1864 року, яка уможливила право громадськості на участь у створенні й керівництві народними школами (церковнопарафіяльними, земськими, школами грамоти, міністерськими училищами, що функціонували в сільській місцевості) [12; 115; 190; 219].

Подальша підготовка педагогічних кадрів відбувалася у сув'язі з становленням української національної школи. Система педагогічної освіти 20-40-х років ХХ століття, над розбудовою якої працювали П. Блонський, Г. Ващенко, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русова, С. Сірополко, М. Скрипник, Я. Чепіга та багато інших педагогів і освітніх діячів, включала вищі навчальні заклади – педінститути і педфакультети університетів; середні – педтехнікуми; педкурси – вищі і звичайні короткотермінові; педкласи в школах II-го ступеня [190].

У другій половині ХХ століття було розпочато підготовку майбутніх учителів початкової школи з вищою освітою; посилюється увага науковців до проблем професійної підготовки педагога для початкової школи сільської місцевості (М. Мельников, М. Пишкало, В. Помагайба, І. Прокопович, В. Стрезікозін, С. Чавдаров та ін.), оптимізації процесу навчання в сільській малокомплектній школі (Л. Борисова, В. Помагайба та ін.), вивчення передового

педагогічного досвіду вчителів сільських малокомплектних шкіл [154; 202; 203; 244].

Значна кількість інструктивно-методичних листів та рекомендацій присвячувалася розробці основних організаційно-методичних питань, що визначають якість роботи вчителя з декількома класами (варіанти поєднання класів у комплект, їх обґрунтування, підбір доцільних форм і методів роботи вчителя тощо) [35; 51; 154; 171; 194].

Таким чином, цілком правомірно стверджувати, що проблема вдосконалення підготовки вчителя для початкової школи сільської місцевості, визрівши на тлі педагогічних думок прогресивних педагогів, увібравши в себе конструктивні ідеї, концепції, передовий педагогічний досвід, за довгий історичний шлях не втратила своєї актуальності.

Так, зокрема, Л. Коваль, досліджуючи історичний аспект розвитку професійної підготовки майбутніх педагогів початкової школи (хронологічні межі II половина XX – початок XXI століття) у контексті стандартизації початкової освіти, виділяє 4 етапи в професійній підготовці майбутнього вчителя: становлення вищої педагогічної освіти (1956 – 1971 рр.); удосконалення вищої педагогічної освіти в умовах реформування початкової школи (1972 – 1984 рр.); оновлення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи (1985 – 1995 рр.); розвиток професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на сучасному етапі (1996 – 2016 рр.) в умовах інтеграції до європейського освітнього простору [115].

Прикметно, що серед дискусійних проблем у науковій думці першого етапу (1956 – 1971рр.), на які вказує науковець, посилаючись на дослідження в руслі заявленої проблеми [172], обговорювалося питання наукової основи вищої освіти вчителя початкових класів, тобто система яких знань мала визначати профіль підготовки спеціаліста. Так, зокрема, вчені А. Арсен'єв, Г. Люблінська, І. Сवादковський та ін. уважали, що фаховими дисциплінами на педагогічних факультетах мають бути педагогіка та психологія в широкому розумінні їх змісту; науковці – М. Рождественський, С. Руновський, І. Соловков та ін. відстоювали

думку про те, що вчитель початкових класів у педагогічному інституті має отримати вищу педагогічну, лінгвістичну та математичну освіту [115, с. 12-20].

Серед основних тенденцій у підготовці майбутніх учителів початкової школи (1972 – 1984 рр.) суттєвого оновлення зазнали предметні методики, науковим здобутком було створення нових підручників для вищої школи; значні корективи, у зв'язку з переходом початкової школи на 4-річний термін навчання, були внесені в навчальні плани та програми підготовки фахівців, помітним було поширення зв'язків науки з практикою. Однак, як зауважує Л. Коваль, «простежувалася значна затеоретизованість і політизованість процесу навчання студентів, недооцінка ролі психолого-педагогічної й методичної підготовки майбутніх учителів у їх професійному становленні» [115, с. 14].

У 90-х роках ХХ ст. позначилися нові тенденції підготовки вчителя до професійної діяльності в початковій школі сільської місцевості, зумовлені розбудовою національної системи освіти в Україні, удосконаленням психолого-педагогічної підготовки, реалізації в освітньому процесі регіональної компоненти змісту освіти, посиленням зв'язків школи з соціокультурним середовищем села.

Подальше оновлення професійної підготовки майбутніх педагогів початкової школи в Україні пов'язане як з процесами модернізації шкільної практики, так і новою державною політикою в галузі вищої освіти. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи відкривала шлях для більшої самостійності вищих навчальних закладів, перебудовувалася на ідеях національних цінностей, творчій навчальній діяльності студентів, педагогіці співробітництва.

Однак, поряд із позитивними тенденціями не оминати і проблем, які знижували якість підготовки майбутніх педагогів та зумовили значний відрив професійної освіти від потреб модернізації початкової школи. З одного боку, право самостійно розробляти навчальні плани, програми, створювати навчальні посібники свідчило про демократичність вищої школи, а з іншого – відсутність стандартизованих вимог до навчально-методичного забезпечення і неспроможність викладачів до інноваційних змін гальмували цей процес [115].

Зауважимо, сучасний етап розвитку фахового становлення майбутніх педагогів початкової школи пов'язаний із новими законодавчими та концептуальними засадами, що визначають правові орієнтири й методологію подальшого розвитку вищої освіти в Україні. У педагогічній науці накопичено вагомий фонд наукових знань на рівні концепцій, систем, теорій щодо професійної підготовки вчителя, які теоретично обґрунтовують шляхи розв'язання цієї наукової проблеми. Інтерес науковців зосереджується здебільшого на таких аспектах заявленої проблеми: основні тенденції, специфіка та механізми підготовки вчителя до професійної діяльності в початковій школі сільської місцевості, формування готовності до навчально-виховної, управлінської, соціокультурної діяльності (О. Біда, А. Кузьмінський, З. Онишків, Л. Присяжнюк, В. Мелешко, О. Побірченко, О. Савченко та ін.). Питання професійної підготовки вчителя в аспекті інноваційних модернізаційних процесів, підготовку майбутніх фахівців до оволодіння технологіями диференційованого, інтерактивного, особистісно орієнтованого навчання, формування їх професійної рефлексії, компетентності, мобільності та ін. знайшло відображення у наукових напрацюваннях українських учених П. Гусака, Л. Коваль, О. Комар, Р. Пріми та ін. [73; 114; 118; 209].

Проведені дослідження спрямовані на вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в умовах вищих навчальних закладів у руслі нових тенденцій розвитку сучасної початкової школи. Їх аналіз дозволяє методологічно вибудувати й суттєво скорегувати особистісно-професійну позицію фахівця до педагогічної діяльності в початковій школі сільської місцевості, визначити механізми модернізації його підготовки та подальшого професійного розвитку. Зазначені наукові ідеї активно реалізуються в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на педагогічних факультетах закладів вищої освіти.

Для нашого дослідження вважаємо також суттєвим, що модернізація початкової школи сільської місцевості в умовах ринкових відносин зумовила нове бачення функцій учителя – учасника освітнього процесу. На державному рівні

розроблено концептуальні ідеї та методологічні засади оновлення змісту професійно-педагогічної та загальнокультурної підготовки педагогів [90; 122; 123; 125; 167; 170; 296].

Важливим кроком для підвищення якості підготовки фахівців стало розроблення державної програми «Вчитель» [76], державних стандартів професійної освіти. Так, зокрема, Державними галузевими стандартами, які впроваджувалися, починаючи з 2004 року, передбачалося нове розуміння цілей і змісту навчання студентів, що забезпечували їх готовність до організації навчально-виховного процесу в 4-річній початковій школі [75]. Реалізація цих нормативних документів, незважаючи на те, що освітньо-професійна програма та освітньо-професійна характеристика мали певні недоліки, загалом сприяла значному підвищенню якості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, перебудову їх професійної підготовки на основі впровадження Державного галузевого стандарту та загальних положень Болонської декларації зі збереженням національних інноваційних систем і технологій підготовки конкурентоздатних фахівців на ринку праці.

Законодавчою основою процесу змін у вищій школі став прийнятий Закон України «Про вищу освіту» (2002 р.) [90]. У системі підготовки майбутнього вчителя початкової школи освіти з'явилися нові курси і спецкурси, введення яких мало на меті сприяти ґрунтовній підготовці майбутніх учителів до роботи в початковій школі, реалізації Державного стандарту початкової освіти.

Внесення до навчального плану підготовки майбутніх учителів початкової школи суттєвих змін, зокрема в циклі дисциплін самостійного вибору студентів відповідно до потреб розвитку сучасної початкової школи, спрямоване на проектування індивідуальної траєкторії фахового становлення майбутнього вчителя. Як приклад, спецкурс «Каліграфія», який посідає важливе місце у підготовці майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності і пропонується для студентів II курсу педагогічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки [16]. Майбутній учитель початкових класів має оволодіти повною мірою методикою

викладання каліграфії та враховувати специфіку самого процесу письма як складного комплексу дій для того, хто буде ним оволодівати, особливостями системи знаків, які має школяр засвоїти і набути навичок самостійного їх використання при письмі як складовій ключової компетентності особистості школяра в подальшому житті [15].

У відповідності до Державного стандарту початкової загальної освіти, який ґрунтується на особистісно орієнтованому і компетентісному підходах визначено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи, які відповідають змісту і структурі предметних компетентностей і передбачають особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток школярів, формуються на міжпредметній основі та є інтегрованим результатом предметних і міжпредметних компетенцій. Письмо – комплексний вид навчальної діяльності і складається з низки структурних компонентів, багатьох правил і умінь, оволодіння якими – складний, тривалий і нелегкий процес не тільки для шестирічних, а й узагалі для учнів початкових класів.

При висвітленні теоретичних, психолого-педагогічних та лінгводидактичних основ спецкурсу особлива увага звертається на організаційно-дидактичні та психолого-гігієнічні умови навчання каліграфічного письма: процес формування графічної навички письма, особливості навчання письма ліворуких школярів, корекційну роботу з порушення письма, оволодіння технікою письма на уроках англійської мови у початковій школі, яка, крім каліграфічних, передбачає одночасне оволодіння орфографічними навичками, тобто написанням слів у відповідності до правил використання письмових знаків у кожному конкретному слові тощо [16].

Уведення спецкурсу має на меті сприяти ґрунтовнішій підготовці майбутніх учителів до роботи в початковій школі, в тому числі й до роботи в початковій школі сільської місцевості, оскільки розширює діапазон кваліфікаційної характеристики фахівця, що, в умовах недостатнього забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами, зокрема і вчителями іноземної мови, сприятиме оволодінню мовленнєвими й графічними вміннями та навичками,

здатністю до творчого самовираження, задоволення пізнавальних інтересів і запитів школярів.

Модернізація підготовки майбутніх учителів початкових класів до фахової діяльності в початковій школі сільської місцевості передбачає насамперед оволодіння системою необхідних знань і ціннісних орієнтацій, тобто забезпечення належного теоретико-аксіологічного підґрунтя, формування ціннісних орієнтацій на майбутню професійну діяльність. Практико-орієнтований характер проведення лекційних і практичних занять, наукові повідомлення, проекти, технології контекстного, проектного, диференційованого навчання, педагогічні тренінги, метод відкриття, включеного спостереження, колективного пошуку оригінальних ідей, дослідницький пошук тощо покликані сприяти інтелектуальному розвитку майбутніх фахівців початкової школи сільської місцевості, формуванню специфічних професійних навичок, розширенню загальної ерудиції, готовності до динамічних змін у світі обраної професії. Під час практичних занять, тренінгів, неперервної педагогічної практики, проведенні уроків і позакласної роботи в початкових школах сільської місцевості, які є експериментальними майданчиками вищого навчального закладу, студенти мають оволодіти педагогічними знаннями, вміннями та навичками, самостійністю у розв'язанні професійних завдань, розвивати педагогічні здібності, моральні риси, втілюючи на практиці професійно-педагогічну спрямованість та готовність до педагогічної праці.

Професіоналізації одержаних знань, формуванню на їх основі необхідних практичних умінь і навичок сприяє моделювання ситуацій, які максимально відтворюють предметний і соціальний контекст майбутньої професійної діяльності. У процесі моделювання студенти залучаються до вирішення виробничих, а не навчальних проблем, знаходять практичне застосування набутим знанням, внаслідок чого відбувається загальний і професійний розвиток майбутнього спеціаліста.

Із прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), закладам вищої освіти надано значну автономію, змістом якої передбачено право розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої

спеціальності, обирати тип програми підготовки бакалаврів і магістрів, самостійно розробляти та запроваджувати власні програми освітньої, наукової діяльності, затверджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін [90]. Надана автономія також створює більші можливості для підготовки поліфункціонального фахівця для різних типів закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості.

У педагогічних закладах вищої освіти III і IV рівнів акредитації відбувається перехід до підготовки фахівців за подвійними спеціальностями: початкове навчання й іноземна мова, початкове навчання та інформатика, початкове навчання і образотворче мистецтво тощо, а також підготовки вчителів початкових класів за додатковими кваліфікаціями: організатор роботи з учнівськими об'єднаннями, керівник дитячого художнього колективу та ін. Отримання вчителями початкових класів подвійних спеціальностей та додаткових спеціалізацій сприятиме кращому забезпеченню початкових шкіл сільської місцевості кваліфікованими педагогічними кадрами.

Необхідність модернізації професійної підготовки вчителя початкових класів передбачає її осучаснення, «оновлення, вдосконалення, ...переробку відповідно до сучасних вимог» [240, с. 233] у межах вищого навчального закладу, післядипломне вдосконалення, самоосвіту і залежить від багатьох складників, зокрема стандартизації, змісту і технології вивчення педагогічних дисциплін, безперервності педагогічної практики, технологій навчання, потенційних можливостей самоорганізації, самореалізації, формування гуманістичної педагогічної спрямованості особистості фахівця і зумовлена існуючими суперечностями між потребою школи у висококваліфікованих фахівцях та недостатньою ефективністю системи їх підготовки; необхідністю неперервної модернізації професійної підготовки майбутнього вчителя для школи I ступеня сільської місцевості та існуючими шляхами здійснення цього процесу.

Сутнісний зміст підготовки компетентного і професійно мобільного педагога для початкової школи сільської місцевості базується на усвідомленні ним своїх педагогічних можливостей, особливостей і перспектив розвитку

закладу освіти з урахуванням соціальної інфраструктури села, своєрідності соціуму, визначаючи професійну гнучкість педагога у підборі освітніх технологій, методик, що дозволяє оптимально реалізувати головну мету – створити умови для позитивного розвитку школярів, забезпечуючи їм рівні стартові можливості.

Традиційно, підготовка вчителів для початкових класів зорієнтована на школи з повноцінними класами, належною навчально-матеріальною базою, взаємозв'язками з позашкільними закладами (про що можуть поки-що лише мріяти початкові школи сільської місцевості), тому випускник вищого навчального закладу, який потрапляє у такий сільський загальноосвітній заклад І ступеня, на жаль, спроможний урахувати цю специфіку лише інтуїтивно, чи з власного досвіду навчання у сільській школі. І як результат – невідповідність учителя виконуваній професійній діяльності. На переконання науковців [114; 118; 134; 180], необхідна зміна методологічних орієнтирів у відповідності з сучасними парадигмами розвитку освіти, максимального наближення фахівця до майбутньої професійної діяльності. Адже, як слушно зауважує А. Кузьмінський, «економічна, соціологічна та педагогічна наука має довести соціально-економічну доцільність школи, зокрема малокомплектної, на селі; розробити систему підготовки педагога для школи на селі (не сільської школи, а саме школи на селі), який би володів працезберігаючими методиками навчання, який би готував певний стандарт випускника школи не гірше, ніж у міських гімназіях і ліцеях» [135, с. 19].

Підготовка такого вчителя для початкової школи сільської місцевості передбачає формування у майбутніх фахівців системи знань, необхідних для здійснення професійної діяльності в умовах такого типу закладу освіти. Проте, як наголошують науковці, метою професійної освіти повинно стати не стільки набуття знань, скільки оволодіння цілісною професійною діяльністю, розвиток і підвищення рівня загальної і професійної культури майбутнього педагога. Знання, зазначає А.Вербицький, необхідні, але не як самоціль, а як засіб здійснення професійних дій і вчинків, діяльності в цілому [53].

При модернізації підготовки вчителя початкових класів до освітньої діяльності в початковій школі сільської місцевості необхідна інтеграція програм навчальних дисциплін закладів вищої освіти та пріоритетність спеціальної підготовки до освітнього процесу в означеному типі шкіл. Однією з найбільших проблем у професійній підготовці, зазначає Н. Кузьміна, була і є відсутність переносу теоретичних знань у практичну площину [187, с.290].

Причина такого стану, на думку вчених, полягає в значному відриві теоретичної підготовки спеціаліста від його практичної діяльності. Вихід із даної ситуації вбачається дослідниками в забезпеченні процесу трансформації навчальної діяльності в професійну [53; 187]. В основу динамічного переходу освітньої діяльності студентів у професійну науковцем А. Вербицьким покладено три базові форми діяльності:

- навчальна діяльність, яка передбачає реалізацію предметного й соціального контекстів професійної діяльності на рівні теоретичного засвоєння знакової інформації (наприклад, академічна лекція, в процесі якої моделюються дії спеціалістів, обговорюються теоретичні питання й проблеми);
- квазіпрофесійна діяльність, яка моделює умови, зміст і динаміку майбутньої професії (наприклад, ділова гра та інші ігрові форми – в них задається предметний і соціальний контекст професійної діяльності);
- навчально-професійна діяльність, в якій студент виконує реальні дослідницькі (НДРС, виконання дипломних проектів) чи практичні (педагогічна практика) функції [53, с. 43].

Сьогодення вносить корективи в освітню діяльність сільського вчителя, що виходить за межі лише освітніх функцій. Місія сільського педагога має важливе соціально-культурне призначення. Від його професіоналізму, використання інноваційних педагогічних технологій, соціальної відповідальності й адаптованості залежить рівень культурного та освітнього життя не лише школярів, а й усього сільського соціуму. Акцентуємо увагу на тому, що модернізація системи підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності в початковій школі сільської місцевості повинна орієнтувати на підготовку такого

фахівця, який би слугував гарантом розвитку й стабільності села в особливих соціокультурних умовах. Це стає можливим лише за умови, якщо вчитель знає природу своїх вихованців, важливі якості особистості, обставини навколишнього середовища, які впливають на формування цих якостей.

Наявність суперечності між соціально-педагогічними запитами та особистісно-професійними якостями вчителя початкових класів початкової школи сільської місцевості та реальним станом, пов'язаним із спроможністю педагога вирішувати сучасні завдання, диктують потребу спроектувати модель підготовки вчителя-професіонала з високою ерудицією, різноманітністю інтересів, здатністю до творчого пошуку, готового до педагогічної діяльності в умовах специфічного навчального закладу, реалізація якої сприятиме оволодінню майбутніми вчителями початкових класів новими технологіями та інструментарієм підготовки учнів до повноцінного життя, соціалізації та адаптації їх у соціальному просторі.

Обґрунтуванню моделі фахівця має передувати дослідження специфіки початкової школи сільської місцевості на теоретичному та емпіричному рівнях, а саме: прогнозування, проектування, планування, структурування навчальних програм для проведення інтегрованих уроків, індивідуального навчання, формування умінь самостійної роботи і навичок самоконтролю, забезпечення психолого-педагогічних умов організації освітнього процесу з учнями шестирічного віку, знання особливостей функціонування навчально-виховних комплексів «школа-дитячий садок», «школа-родина», шкільний освітній округ, специфіки виховної, позакласної і методичної роботи, організації управління означеним типом шкіл, взаємодії школи з родиною, сільською громадою, соціальне партнерство тощо.

Проектування моделі такого фахівця у процесі професійної підготовки дасть можливість майбутнім учителям швидше адаптуватися до специфічних умов початкової школи сільської місцевості, визначити оптимальні засоби педагогічного впливу та вміння аналізувати свою діяльність, справлятися з психологічним, емоційним і фізичним навантаженням.

Таким чином, назріла нагальна потреба в удосконаленні системи підготовки кваліфікованих фахівців для початкових шкіл сільської місцевості, здатних реагувати на сучасні освітні трансформації, відгукуватися на соціально-економічні потреби села, перебувати в руслі основних тенденцій розвитку шкільної теорії та практики, творчо реалізовувати набуті професійні знання і вміння.

На думку науковців, лише установка на цілісний, системно організований процес, а не на окремі його функції, дає можливість отримати заплановані результати високої якості [239, с. 3]. Отже, характер підготовки майбутнього фахівця початкової школи сільської місцевості спрямовується на формування в нього системного бачення педагогічної діяльності, професійної мотивації. Цьому сприятиме моделювання структури його майбутньої діяльності, впровадження спеціальних нормативних курсів, організаційно-методичне забезпечення педагогічної практики.

Зауважимо, суттєвим резервом і дієвим механізмом модернізації підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності у початкових школах сільської місцевості є неперервний характер педагогічної практики, яка є наскрізною для всього періоду навчання майбутнього фахівця і покликана сприяти набуттю професійного досвіду, формуванню індивідуального стилю педагогічної діяльності, оскільки здійснюється привласнення особистістю поведінкових моделей, притаманних майбутній професійній діяльності, створюються умови для трансформації раніше набутих у процесі вивчення психолого-педагогічних та фахових дисциплін теоретичних знань у практичні вміння та навички; її організація створює ситуацію занурення студента в реальний педагогічний процес, що допомагає глибшому усвідомленню специфіки педагогічної професії [280, с. 283].

Із метою організаційно-методичного забезпечення професійно-практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності необхідно доповнити зміст педпрактики на кожному її етапі у відповідності до

специфіки педагогічної діяльності в умовах початкової школи сільської місцевості.

Одним із важливих аспектів модернізації вищої педагогічної освіти є мовленнєва підготовка майбутніх учителів початкових класів, яка набуває особливого значення в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору; потреба більш активного наповнення освітнього процесу закладу вищої освіти культурними компонентами з метою уможливлення забезпечення нових соціокультурних потреб. Спільним пріоритетом визнано досконале й більш різноманітне вивчення рідної та інших європейських мов із перспективою переходу до двомовності або багатомовності, на що спрямовують відповідні документи Ради Європи із питань європейського виміру у межах єдиного освітнього простору [125; 216].

Розширення професійних функцій учителя вимагає додаткових витрат часу, сил, інтелекту. Заклади загальної середньої освіти сільської місцевості потребують учителя професійно мобільного, здатного швидко адаптуватися в особливих соціокультурних умовах сільського оточення, вчасно реагувати на його потреби та запити, фахівця, наділеного здатністю до цілеспрямованого пошуку, прийняття рішень та самоорганізації. Підготовка майбутнього вчителя до багатофункціональної професійної діяльності в умовах початкової школи сільської місцевості спрямовується, як слушно зауважує Р. Пріма, на формування професійної мобільності як інтегративної якості особистості, «що проявляється у здатності успішно переключатися на іншу педагогічну діяльність або змінювати види діяльності, залишаючись у педагогічному просторі початкової школи, ...вимагає високого рівня узагальнених професійно-педагогічних знань, умінь їх удосконалювати й самостійно здобувати, готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів розв'язання будь-яких педагогічних завдань, ...самостійне вирішення нетипових проблем; орієнтованість на результат; швидкість адаптації при зміні педагогічних ситуацій...» [209, с. 96].

Із метою реалізації провідних напрямів розбудови національної системи освіти, досягнення мобільності професійно-педагогічної підготовки вчителів

поряд із розробкою нової філософії освіти ведуться розробки варіативних моделей (наприклад: модель системи професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування загальнонавчальних технологій, автор Л. Коваль; модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій, автор О. Комар; модель системи підготовки майбутніх учителів до роботи в початковій школі сільської місцевості, автор З. Онишків; експериментальна модель процесу формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти, автор Р. Пріма; модель системи психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів, автор Л. Хомич та ін. [114; 118; 180; 209; 266], інноваційних технологій і методик професійної підготовки фахівців сучасної генерації на рівні освітніх стандартів, національного і зарубіжного педагогічного досвіду.

Отже, виокремлення базових парадигм модернізації фахової підготовки вчителя до роботи в початковій школі сільської місцевості дозволяє вийти на принципово новий рівень осмислення багатьох педагогічних проблем, пов'язаних з організацією освітнього процесу в такому типі закладу освіти, методологічно вибудувати й суттєво скорегувати професійно-особистісну позицію студента стосовно майбутньої педагогічної діяльності, визначити стратегічні напрями його підготовки.

На наше переконання, засвоєння змісту професійної підготовки майбутніми вчителями початкових шкіл сільської місцевості має здійснюватися у спеціально змодельованому педагогічному середовищі протягом усього періоду навчання у закладі вищої освіти, спираючись на міцне теоретико-аксіологічне підґрунтя, формування ціннісних орієнтацій на майбутню професійну діяльність, здатність реагувати на сучасні освітні трансформації, відгукуватися на соціально-економічні потреби села, перебуваючи в руслі основних тенденцій шкільної теорії й практики, творчо реалізовувати набуті професійні знання і вміння.

Готовність майбутнього фахівця до професійної діяльності конкретизується такими ознаками: емоційно-зацікавленим позитивним ставленням до процесу педагогічної діяльності в умовах початкової школи сільської місцевості, знанням

вікових та психологічних особливостей учнів 6-10 років, прагненням налагодити педагогічно доцільне спілкування з ними, вмінням передавати свій досвід і знання. Не менш важливим компонентом педагогічної готовності є рівень сформованості педагогічних здібностей, що є основою педагогічної майстерності (педагогічна техніка, комунікативні вміння та культура спілкування, професійна етика, емоційна стабільність, високий самоконтроль поведінки, наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність та організованість).

Цілком правомірно, що процес активного становлення особистості вчителя початкової школи сільської місцевості, його соціально-педагогічних функцій починає формуватися у період навчання у закладі вищої освіти і передбачає усвідомлення майбутнім фахівцем своєї ролі та значущості як педагога, співвідношення педагогічної діяльності з інтересами держави, виявлення соціальної активності, спрямованої на вирішення проблем захисту дитинства, оздоровлення та розвитку дітей.

В умовах загальноєвропейської інтеграції особистість учителя набуває нових характеристик, які тлумачаться експертами як стрижневі вимоги до професії європейського вчителя XXI століття. Як зазначається в Комплексі загальних європейських принципів стосовно компетенцій і кваліфікацій учителів, професія вчителя має стати: 1) висококваліфікованою; 2) такою, що спонукає навчатися впродовж життя; 3) мобільною; 4) професією, яка базується на партнерстві [160, с. 152] :

- *вимога щодо високої кваліфікації вчителя* (від кожного вчителя вимагаються широкі предметні знання, ґрунтовні педагогічні знання, уміння й компетентності щодо управління і супроводу процесу навчання, розуміння соціальних і культурних вимірів освіти);

- *вимога щодо навчання вчителя впродовж життя* (необхідність продовжувати свій професійний розвиток протягом всієї педагогічної діяльності);

- *вимога щодо мобільності професії вчителя* (підтримка і стимулювання навчання вчителя в різних європейських країнах з метою його подальшого професійного розвитку);

– *вимоги щодо партнерства як основи педагогічної професії* (організація роботи навчального закладу в партнерстві зі школами, місцевими органами влади, різними провайдерами у сфері педагогічної освіти) [160].

Одним із стратегічних напрямків розвитку вищої освіти в Україні на сучасному етапі визначено її інтеграцію до європейської освітньої системи, впровадження інноваційних педагогічних технологій. «Логіка даного процесу, – як слушно зауважує Т.Франчук, – засвідчує пріоритетність зовні заданого стандарту, який у будь-якому разі набуває тенденцію до пригнічення, або і витіснення власного досвіду. Системоутворюючим компонентом у даному процесі буде виступати не власний досвід діяльності, а той, що запроваджується» [263, с. 256]. Ми поділяємо точку зору науковця і солідаризуємося з ним в аспекті, що «коректнішими нам видаються формулювання проблем, пов'язаних не з запровадженням інноваційних технологій або продуктивних педагогічних досвідів, а з розвитком (модернізацією, оптимізацією) власного професійного досвіду на основі (в контексті) інноваційного» [263, с. 257].

Професійна підготовка вчителя початкової школи сільської місцевості в Україні в умовах загальноєвропейської інтеграції потребує оновлення і принципових змін. Вважаємо репрезентабельними дослідження освітніх систем розвинених європейських країн, зокрема Великобританії, яка має вагомий багатовіковий культурний та освітній традиції, досвід успішних реформ шкільництва в сучасних умовах та інноваційні надбання у професійній підготовці вчителя до роботи в початкових школах, що може стати важливим джерелом модернізації підготовки вчителя для національної початкової школи.

Висвітлення ключових аспектів зарубіжного досвіду, пов'язаних із підготовкою вчителів початкової школи, їх наукове обґрунтування спрямоване на осмислення позитивних ідей із можливістю подальшого плідного використання в розвитку національної освітньої системи, розбудові єдиного освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні.

Переконані, що дослідження освітніх систем розвинених європейських країн, які мають вагомі багатовікові культурні та освітні традиції, досвід успішних реформ шкільництва в сучасних умовах та інноваційні надбання у професійній підготовці вчителя до роботи в початкових школах може стати важливим джерелом модернізації підготовки фахівця для національної початкової школи.

Збереження традицій і врахування інновацій забезпечують професійний розвиток сучасного фахівця. Результати теоретичного пошуку засвідчують, що розвиток початкової школи Великобританії є провідним чинником модернізації професійної підготовки вчителів, оскільки ця країна реалізувала власний національний підхід до модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи з урахуванням загальноєвропейських інтеграційних процесів і змін. Дослідження особливостей підготовки вчителів початкової школи Великої Британії в кінці XX – на початку XXI ст. дасть можливість виявити та використати позитивні ідеї досвіду для оновлення педагогічної освіти України і представити її здобутки у європейському освітньому просторі.

Варто відзначити, що провідні напрями теорії та практики професійної підготовки вчителів, реформування вищої освіти загалом досліджували Н. Авшенюк, М. Базурина, О. Волошина, Л. Поліщук та ін. Вагомий науковий доробок у теорії та методиці професійної підготовки вчителів у контексті інтеграційних процесів в Європі належить зарубіжним науковцям Т. Бечеру, П. Броудфуду, А. Сокету, М. Хані, Д. Хартлі та ін. Значний досвід вивчення здобутків зарубіжної теорії професійної освіти накопичений такими вітчизняними науковцями, як Н.Бідюк, В. Жуковський, О.Локшина, Л. Пуховська та ін.

Розробка й упровадження сучасних стандартів педагогічної освіти в Україні полягає у створенні умов для досягнення стратегічної мети – підвищення її якості, досягнення нових освітніх результатів для забезпечення подальшого розвитку всіх ланок освіти. Так, обґрунтовуючи світоглядно-педагогічний складник модернізації підготовки вчителя початкових класів Г. Васянович наголошує, що

«стандарт педагогічної освіти не повинен бути засобом фіксації стану педагогічної освіти, а орієнтувати на досягнення нової якості, адекватної сучасним (і навіть прогнозованим) запитам особистості, суспільства і держави» [49, с. 215].

Зазначимо, що кінець XX – початок XXI століття у Великобританії позначився прогресивним реформуванням шкільної та вищої освіти, поширенням євроінтеграційних процесів на цільові та процесуальні аспекти професійної підготовки вчителів початкової школи: запровадження Національних стратегій мовної та арифметичної грамотності, створення Агентства з підготовки вчителів, запровадження важливих документів – Національного стандарту кваліфікованого вчителя та Національного курікулуму його базової підготовки.

У Національному стандарті кваліфікованого вчителя представлені основні напрями стандартизації педагогічної освіти Великобританії, які складаються з трьох розділів: професійні ознаки, професійні знання і розуміння, професійні навички, що включають такі професійні якості, як широка ерудиція, різноманітні духовні інтереси, креативність тощо, а також знання з фундаментальних дисциплін, уміння та навички управляти власною педагогічною діяльністю, створювати сприятливу атмосферу в навчально-виховному процесі. Стандарт кваліфікованого вчителя включає зміст Національної програми і форми підготовки вчителів із базових предметів. Навчальні плани, програми, форми і методи викладання і навчання, навчально-методичні ресурси, кількісне та якісне розширення академічної мобільності майбутніх учителів початкової школи включені до Національного курікулуму базової підготовки вчителя (основоположного державного документу у сфері педагогічної освіти) [294].

Ключовим положенням процесу стандартизації є визначення критеріїв професійно-педагогічної готовності випускника, компетенцій, які зафіксовані у кваліфікаційній характеристиці. Важливим положенням реформи є те, що школа повинна відігравати роль вузівського партнера в системі професійно-педагогічної підготовки, тобто, що заклади загальної середньої і вищої освіти спільно відповідають за розробку та реалізацію: «програм підготовки вчителів; структури

і змісту педагогічної практики; методик викладання дисциплін спеціалізації та дисциплін навчального плану школи; методик перевірки знань учнів; методик оцінки практичної роботи студентів; спільної перевірки кінцевого результату професійно-педагогічної підготовки; програм підвищення кваліфікації» [216, с. 87].

Професійну підготовку вчителів оцінює Бюро стандартизації освіти та Агентство підготовки вчителів. Оцінювання професійної підготовки майбутніх учителів включає як процедуру внутрішньої, так і зовнішньої перевірки, тобто контроль мають можливість здійснювати як інспектори, так і адміністрація закладів вищої освіти [197].

Суттєво, що саме реформи початкової освіти Великобританії стали основним внутрішнім чинником змін у системі професійної підготовки вчителів, а саме: у розвитку більш ефективних організаційних засад; у вдосконаленні змісту; запровадженні нових форм та методів викладання, необхідних для досягнення високих навчальних результатів. Як слушно зауважує О. Савченко, «модернізацію педагогічної освіти не можна успішно вирішити лише як завдання вищої школи. Загальна середня освіта – замовник і споживач педагогічних кадрів – має стати активним суб'єктом її вдосконалення» [225, с. 152].

При узагальненні зарубіжного досвіду професійної підготовки вчителів початкової школи З.Онишків виокремлює такі основні напрями модернізації вищої освіти: стандартизація професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів; інтеграція педагогічної освіти країн Європейського Союзу до загальноєвропейського освітнього простору; індивідуалізація навчання майбутніх учителів; формування образу ефективного вчителя тощо [177].

Соціокультурна спрямованість цілісної підготовки вчителя початкової школи в Україні, яка завжди була традиційною для національної педагогічної системи, відображена в її цільовизначенні, змісті, формах, методах тощо, стрижневою лінією проходить крізь усі компоненти змісту освітньо-професійної програми в стандартах підготовки вчителя початкової школи: гуманітарної і соціоекономічної; природничонаукової; професійної і практичної. Зазначимо, що

розвиток соціокультурного компонента став одним із провідних чинників модернізації організаційно-змістових засад професійної підготовки вчителів початкової школи у Великій Британії.

Заслуговує на увагу виокремлення соціокультурної підготовки майбутніх учителів у Великобританії, яку О. Волошина репрезентує як складне і багатовимірне явище, що проходить крізь усі компоненти навчальних планів, програм і визначається як сукупність знань, переконань, ставлень, умінь, навичок, видів діяльності майбутнього вчителя початкової школи, які забезпечують йому можливість самоідентифікації як представника національної культури, вступу в рівноправний діалог з іншими культурами у вітчизняному освітньому просторі, включення в сучасні європейські та світові цивілізаційні процеси [58].

Орієнтири і професійні цінності, пов'язані з соціокультурною підготовкою і діяльністю вчителя спрямовують на розкриття духовних сил учнів; повагу до соціальних, культурних, мовних та релігійних особливостей кожного школяра; толерантне й ефективне спілкування з батьками й опікунами; власний приклад для учнів в утвердженні позитивних цінностей – таких, як довіра, повага, чесність, відповідальність, уміння зробити послугу [294].

Метою педагогічної практики у Великобританії є створення умов для набуття студентами достатнього обсягу професійних знань і навичок, усвідомлення ними чинників, що впливають на процес навчання, надання можливості практично включатися у шкільний навчально-виховний процес, сприяння входження майбутніх учителів у професію. Тривалість педагогічної практики для заочної форми навчання становить від 18 тижнів, для чотирирічних програм підготовки вчителя – до 32 тижнів. Стандартами (Teachers' Standards) рекомендовано тривалість практики: у трирічних програмах – не менше 24 тижнів, в однорічних на базі наукового ступеня бакалавра – не менше 18 тижнів [216, с. 12].

Закцентовуємо, що пріоритетним напрямом розбудови вітчизняних закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості в ринкових умовах стало приведення форм і змісту фахової підготовки вчителя у відповідність із

суспільними вимогами. Зміни до професійних вимог у підготовці вчителя початкової школи сільської місцевості зумовлені потребою зміцнення взаємозв'язків школи з родинами учнів, сільською громадою, створення розвивального освітнього середовища школи на засадах особистісно орієнтованого підходу. Вважаємо, що залучення британського досвіду підготовки вчителів сприятиме оновленню соціокультурної складової змісту шкільної освіти, варіативності навчальних планів і програм, зміцненню зв'язків школи з соціокультурним середовищем, удосконаленню особистісно-професійних характеристик майбутнього вчителя.

Науково вартісним в аспекті досліджуваної проблеми є визначення та обґрунтування Л. Поліщук шляхів застосування британського досвіду професійної підготовки вчителів початкової школи в Україні в умовах євроінтеграції, серед яких провідними названо: розробку єдиної системи стандартів професійної підготовки і діяльності вчителя в контексті загальних, інтегрованих вимог до його компетентності, вмінь учителів управляти своєю педагогічною діяльністю (викладанням) та навчальною діяльністю учнів; осучаснення змісту професійної підготовки вчителів початкової школи з переорієнтацією навчальних програм відповідно до європейських стандартів, підвищення уваги до методичної підготовки та педагогічної практики; забезпечення неперервності професійної підготовки вчителів початкової школи, тісної співпраці з університетами, школами та місцевими органами освіти, які відповідають за професійну підготовку вчителів тощо [197].

Проведений аналіз наукових джерел підготовки майбутніх учителів початкової школи Великобританії свідчить про модернізацію системи професійно-педагогічної підготовки і прагнення до консолідації зусиль щодо формування єдиних стандартів такої підготовки, поєднання традиційного та інноваційного в ході сучасного реформування цієї галузі, оновлення організаційно-змістових засад із урахуванням європейського виміру освіти. Виявлення позитивних тенденцій підготовки педагогів у Великобританії, з опорою на національну систему освіти, може слугувати для обґрунтування

концептуальних ідей і практики вдосконалення змістово-методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи сільської місцевості в Україні.

Досвід Великобританії як активної учасниці процесів формування загальноєвропейського освітнього простору з багатою історією, культурними традиціями, національним менталітетом та інноваційними надбаннями дасть можливість виявити та використати позитивні ідеї для оновлення менталетвірної функції початкової школи сільської місцевості як прогностичного чинника її розвитку. Вважаємо, що осмислення британського досвіду підготовки вчителів є науково вартісним в аспекті оновлення соціокультурної складової змісту шкільної освіти, варіативності навчальних планів і програм, зміцненню зв'язків школи зі сільською громадою тощо.

Результати аналізу сучасних підходів до реформування вищої професійної освіти в Європі, встановлення Європейської рамки кваліфікацій (2005 р.) та Єдиних європейських принципів визначення педагогічних компетентностей та кваліфікацій (2006 р.), – зауважує З. Онишків, – спонукають консолідуватися європейські та національні інституції до формування єдиних стандартів професійної підготовки майбутніх учителів [180, с. 112].

Модернізація підготовки майбутнього вчителя до багатофункціональної професійної діяльності в загальноосвітній школі I ступеня сільської місцевості передбачає формування ефективного компетентного і конкурентоспроможного фахівця з гуманістичним світоглядом, цілеспрямованого і відповідального, спрямованого на забезпечення освітньо-виховних послуг суб'єктам учіння, здатного оптимально розв'язувати педагогічні завдання на прогнозованому професійному рівні. Потреба в інноваційній спрямованості професійної підготовки такого фахівця, аргументовано переконує О.Савченко, викликана необхідністю оновлення освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти різного типу, позаяк школа сільської місцевості і соціум чекають учителя-інноватора, який володіє проектним мисленням, перспективними педагогічними технологіями, є суб'єктом особистісного і професійного зростання, вміє

«економно й цілеспрямовано вести учнів до заздалегідь визначеної мети» [222, с. 217].

Саме тому одним із пріоритетних освітніх напрямів, безпосередньо пов'язаних із перспективами розвитку освіти та соціальної стабільності суспільства загалом, є підвищення професійної кваліфікації вчителів початкової школи сільської місцевості, їх особистісно-професійного розвитку в умовах післядипломної педагогічної освіти, що розглядається як складова неперервної освіти. Швидкоплинні зміни технологій підвищення кваліфікації фахівця, у тому числі й учителя початкової школи сільської місцевості, стають важливою умовою його конкурентоспроможності та ефективності. Це зумовлює пошук шляхів модернізації не лише фахової підготовки вчителя початкових класів у закладі вищої освіти, а й у післядипломній педагогічній освіті відповідно до вимог її інноваційного розвитку.

У контексті визначених пріоритетів щодо «розвитку особистості впродовж життя» потенційні можливості вбачаємо у впровадженні спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» в систему післядипломної педагогічної освіти як імперативу конкурентоспроможності фахівця в освітньому ландшафті України, який має на меті: модернізацію системи перепідготовки, підвищення кваліфікації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів першого ступеня сільської місцевості, актуалізацію зв'язків між педагогічними ідеями і педагогічною практикою, розвиток особистісно-професійного ставлення вчителів до засвоєння цінностей вітчизняної педагогічної спадщини, інноваційного зарубіжного досвіду та творчого їх примноження у власній педагогічній діяльності, оволодіння інтегрованими знаннями та вміннями з проблеми організації освітньої діяльності початкової школи сільської місцевості, реалізацію сучасних технологій професійного вдосконалення у сув'язі з вимогами інноваційного розвитку освіти, забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації відповідно до потреб реформування системи освіти та викликів сучасного суспільного розвитку.

Актуальність порушеної проблеми засвідчують національні та європейські документи стратегічного рівня [122; 123; 125; 294; 296]. Суттєвий інтерес у зазначеному контексті викликають наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Бібік, О. Біда, Г. Іванюк, Л. Коваль, З. Онишків, Л. Присяжнюк, Р. Пріма, А. Барнес (A. Barnes, 2010) та ін.) [31; 34; 107; 114; 180; 207; 209; 290], оскільки впровадження новітніх світових тенденцій з урахуванням українських реалій дозволить вивести післядипломну педагогічну освіту на новий щабель та підвищити особистісно-професійний розвиток учителів початкових класів сільської місцевості, позаяк «забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання впродовж життя» [170] відносимо до пріоритетів національної стратегії розвитку освіти в Україні.

У сучасних соціально-економічних умовах розвитку України початкова школа сільської місцевості – об’єктивна реальність українського села, що займає вагоме місце в справі успішного вирішення завдань його соціального розвитку, в системі освіти, навчанні і вихованні підростаючого покоління правової демократичної держави, виконуючи важливу соціальну функцію – збереження генетичного потенціалу українського етносу. Провідна роль у збереженні, розбудові та оновленні початкових шкіл сільської місцевості належить особистості вчителя, його особистісно-професійній компетентності, педагогічній техніці, мобільності і поліфункціональності, умінню виховувати справжніх господарів землі, морально і духовно зв’язаних зі своєю малою батьківщиною, які відчуватимуть необхідність постійного самовдосконалення, безперервної самоосвіти, будуть готові розумом і серцем сприймати нові веління часу. Проблеми розвитку шкільництва у малонаселеній сільській місцевості, розробка стратегічних напрямів та пошук інноваційних підходів привертає особливу увагу науковців, є актуальними для вчителів початкових класів сільської місцевості.

Векторність професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в умовах післядипломної педагогічної освіти спрямована на теоретичне осмислення питань практики, формування вміння інтегрувати науку і

освіту як необхідну умову підвищення професіоналізму педагога. Програма спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» складена відповідно до освітньо-професійної програми підвищення кваліфікації учителів початкових класів Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти в контексті впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти та реалізації Концепції «Нова українська школа» [79; 124].

У спецкурсі пріоритетними як у руслі дослідження, так і практично значущими для вчителів початкової школи сільської місцевості визначено такі теми: «Передумови розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні: генеза, сутність, кризові тенденції, та шляхи подолання»; «Тенденції та суперечності функціонування початкових шкіл сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI століття.)»; «Реструктуризація мережі початкових шкіл сільської місцевості (кінець XX – початок XXI століття.)»; «Альтернативні загальноосвітні навчальні заклади першого ступеня сільської місцевості»; «Стандартизація професійної підготовки вчителів початкової школи в країнах Європи та модернізаційні аспекти фахової підготовки педагогів до професійної діяльності в початкових школах сільської місцевості України»; «Моделі розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості: національний і зарубіжний досвід»; «Вагомість ідей британського педагогічного досвіду кінця XX – початку XXI століття в модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні»; «Національний підхід до модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості України в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів»; «Механізми модернізації професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості України в умовах післядипломної освіти (II половина XX – початок XXI століття)».

До основних тем курсу включені ті, які мають актуальне значення для вчителів початкових класів шкіл сільської місцевості. Розкривається соціально-педагогічна сутність функціонування і розвитку початкових шкіл сільської місцевості, генезис та роль у соціальній інфраструктурі села; трансформація

конструктивного історико-педагогічного досвіду в умовах реформування та реорганізації загальноосвітніх шкіл I ступеня сільської місцевості; висвітлюються особливості розвитку початкової школи сільської місцевості у контексті сучасних модернізаційних процесів: моделювання оновленого освітнього закладу, особистісно-професійного росту педагога в умовах післядипломної освіти, створення педагогічно доцільної взаємодії школи, родини і сільської громади, соціального партнерства при координуючій ролі вчителя в інтеграції соціокультурних впливів.

Під час опрацювання спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» слухачі курсів ознайомлюються з освітніми технологіями, розглядаючи при цьому прогностичне моделювання як один із ефективних методів перетворення закладу освіти I ступеня у перспективний і життєдіяльний. На наше переконання, цьому сприятиме у процесі засвоєння спецкурсу актуалізація професійної готовності вчителів початкових класів до варіативного моделювання розвитку початкової школи сільської місцевості різних типів; аналіз сучасних підходів науковців та вчителів-практиків до моделювання закладів освіти I ступеня сільської місцевості; забезпечення психолого-педагогічного супроводу моделювання прогностичного розвитку досліджуваних закладів освіти.

Зауважимо, що готовність фахівців початкової школи до моделювання діяльності початкової школи сільської місцевості у процесі психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу є не лише альтернативним підходом до оновлення функціонування такого типу шкіл, забезпечення їх трансформації в оптимальну модель розвитку сучасного закладу освіти, а й певним чином сприятиме моделюванню інфраструктури українського села.

У результаті опрацювання спецкурсу вчителі початкових класів збагачуються знаннями про:

- вплив світоглядних ідей педагогічної думки, соціокультурних, демографічних, економічних та природних чинників на розвиток початкової школи сільської місцевості в другій половині XX – початку XXI століття;

- сутність взаємозв'язків між запитами суспільства на освіту школярів початкової школи сільської місцевості та державним регулюванням розвитку таких закладів освіти;

- особливостями періодів та етапів розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття);

- актуалізацію знань про науково-теоретичні, правові та навчально-методичні засади розвитку початкових шкіл сільської місцевості;

- розвиток гуманістичних ідей у педагогічній думці та практиці авторських шкіл;

- шляхи інноваційного розвитку початкової школи сільської місцевості; варіативні моделі розвитку шкіл;

- перспективний педагогічний досвід розвитку початкової школи сільської місцевості.

У вчителів активізуються й удосконалюються вміння:

- аналізувати державні документи, які відображають зміст освіти та специфіку навчально-виховного процесу в початковій школі сільської місцевості;

- характеризувати розвиток початкових шкіл сільської місцевості з позиції соціально-економічних, демографічних та психолого-педагогічних чинників;

- використовувати кращі надбання педагогічного досвіду в організації життєдіяльності учнів початкової школи сільської місцевості;

- ретранслювати загальні дидактичні положення на конкретні педагогічні умови, творчо переосмислювати педагогічні закономірності у залежності від умов діяльності початкової школи сільської місцевості;

- аналізувати, з'ясовувати, виокремлювати взаємозв'язки між соціально-економічними, політичними запитами суспільства та освітніми стратегіями щодо розвитку початкової школи сільської місцевості;

- розуміти сутність нових педагогічних технологій, гарантованість їх кінцевого результату, особливості функціонування навчально-виховних комплексів «школа-дитячий садок», нових типів закладів освіти сільської місцевості;

- формувати вміння професійної рефлексії у процесі моделювання діяльності початкових шкіл сільської місцевості у контексті сучасних модернізаційних процесів.

Вивчення спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» завершується підсумковим контролем: захист науково-дослідницького проекту, опис передового (власного) досвіду; аналіз діяльності опорних шкіл регіону; опис діяльності навчально-виховних комплексів «ДНЗ – ЗНЗ першого ступеня»; «школа – родина» (на вибір).

Уважаємо, що запропонований спецкурс при наданні кваліфікованого супроводу сприятиме зростанню професіоналізму вчителів початкової школи сільської місцевості, кар'єрного росту, вдосконаленню професійних здібностей, що, на думку англійських фахівців із питань професійної підготовки молоді, можливо лише за умови готовності самої особистості до постійних змін як у суспільстві, так і на ринку праці [290].

Відтак, для забезпечення професійного розвитку провідна роль у засвоєнні спецкурсу вчителями початкової школи сільської місцевості у системі післядипломної педагогічної освіти належить самому фахівцеві, оскільки навчання має виходити з індивідуальних особливостей педагога, відповідати його особистісним потребам, стимулювати їхнє зростання, спиратися на природне прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Окреслені позитивні тенденції дозволили виділити основні механізми модернізації професійної підготовки та професійного розвитку вчителів початкової школи сільської місцевості України у контексті європейського досвіду, серед яких провідними вбачаємо: розробку і дотримання стандартів професійної підготовки вчителя в контексті інтегрованих вимог до його компетентності, оновлення змісту професійної підготовки через переорієнтацію навчальних програм відповідно до європейських стандартів, спрямованих на посилення інтеграції теоретичних дисциплін педагогічного циклу, впровадження спеціальних нормативних курсів, моделювання структури майбутньої діяльності фахівця, оновлення методичної підготовки, організаційно-методичне

забезпечення, неперервність педагогічної практики задля розвитку професійних навичок та вмінь, співпраці закладів вищої освіти із початковими школами сільської місцевості та місцевими органами освіти; підвищення професійної кваліфікації вчителів початкової школи сільської місцевості, їх особистісно-професійного розвитку в умовах післядипломної педагогічної освіти, модернізацію системи перепідготовки, актуалізацію зв'язків між педагогічними ідеями і педагогічною практикою, розвиток особистісно-професійного ставлення вчителів до засвоєння цінностей вітчизняної педагогічної спадщини, інноваційного зарубіжного досвіду та творчого їх примноження у власній педагогічній діяльності, оволодіння інтегрованими знаннями та вміннями з проблеми організації освітньої діяльності початкової школи сільської місцевості, реалізацію сучасних технологій професійного вдосконалення у сув'язі з вимогами інноваційного розвитку освіти, забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації відповідно до потреб реформування системи освіти та викликів сучасного суспільного розвитку тощо.

«Україна позиціонує себе як ринкова держава, а освіта в цих умовах є сферою надання освітніх послуг... Очевидно, що пріоритетність прагматичної шкільної освіти зумовлює пріоритетність технологічної підготовки вчителів. Водночас фундаментальна психолого-педагогічна підготовка має слугувати базисом для педагога у змінюваних умовах праці з різними контингентами учнів, допомагати набуті професійну стійкість» [168, с.25].

Модернізація системи підготовки кваліфікованих фахівців для початкових шкіл сільської місцевості, здатних реагувати на сучасні освітні трансформації, відгукуватися на соціально-економічні потреби села, перебувати в руслі основних тенденцій розвитку шкільної теорії та практики, творчо реалізовувати набуті професійні знання і вміння є нагальною потребою в розвитку нової української школи.

Висновки до третього розділу

На основі прогресивного історико-педагогічного досвіду в окреслених хронологічних межах дослідження здійснено моніторинг конструктивних

персоніфікованих ідей, досліджено теоретико-методологічні засади моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, проаналізовано варіативні типи закладів загальної освіти сільської місцевості, зокрема: навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий садок», «школа – родина»; «освітній округ», модель гуцульської школи, окреслено тенденції їхнього розвитку, розкрито можливості впровадження сучасних освітніх технологій у навчально-виховне середовище з метою підвищення конкурентоспроможності навчальних закладів сільської місцевості. Висвітлено ключові аспекти та механізми модернізації фахової підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в умовах євроінтеграції, забезпечення неперервності їхнього подальшого професійного розвитку.

Вивчення нормативно-правових документів національного шкільництва, що мали вплив на розвиток освіти в умовах становлення ринкових відносин в Україні, дає підстави для констатації необхідності модернізації освітнього поступу початкової школи сільської місцевості, що зумовлено новими соціально-політичними реаліями України, утвердженням особистісно орієнтованої парадигми освіти, яка відповідала б викликам часу (економіки, інформаційного простору, його впливу на оновлення змісту освіти); розвитку інноваційних моделей загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня сільської місцевості на варіативних засадах із урахуванням демографічних, економічних та соціальних чинників; модернізацію фахової підготовки та професійного розвитку вчителів початкових шкіл сільської місцевості.

Аналіз науково-теоретичних засад розвитку шкільництва в окреслених хронологічних межах дослідження дав змогу узагальнити персоніфіковану характеристику новаторського досвіду, виокремити ідеї педагогічного новаторства в теорії та практиці сільської школи, особливості конструктивного історико-педагогічного досвіду освітніх систем С.Шацького, А.Макаренка, В.Сухомлинського, О. Захаренка в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості. Досвід функціонування новаторських педагогічних систем

враховано при моделюванні розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

Встановлено, що моделювання розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості відповідно до стратегічних завдань освіти ґрунтується на взаємодії початкової школи – родини – сільської громади – базової школи (освітнього округу), які забезпечують побудову партнерських стосунків, системність та узгодженість спільної діяльності між усіма учасниками і спрямоване на підвищення позитивної динаміки життєдіяльності школи, зростання активності сільської громади у співпраці зі школою, взаємодію початкової і базової шкіл.

Доведено, що ефективність моделювання розвитку початкових шкіл сільської місцевості детермінована науковим педагогічним підґрунтям, комфортним освітньо-розвивальним середовищем, особистісно орієнтованим освітнім процесом, високим рівнем професійної компетентності вчителів (керівника). Узагальнено історико-педагогічний досвід модернізації підготовки фахівця початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах. Підтверджено, що зміст професійної підготовки вчителів початкових класів значно розширився завдяки введенню нових курсів, що створює реальні можливості для викладання предметів інваріантної складової навчального плану початкової школи сільської місцевості; можливість отримання майбутніми вчителями початкових класів додаткової спеціалізації сприятиме розширенню кваліфікаційної характеристики фахівця. Розроблено та впроваджено в післядипломну освіту вчителів початкових шкіл сільської місцевості спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості», мета якого – вдосконалення особистісно-професійного розвитку фахівця, актуалізація зв'язків між педагогічними ідеями і педагогічною практикою, формування вміння інтегрувати науку й освіту, професійну рефлексію у процесі моделювання діяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

Інформаційний обсяг спецкурсу включає: програму, тематику лекцій, методичний супровід, підсумковий контроль (захист науково-дослідницького проекту), основну й додаткову літературу, глосарій. У роботі подано фрагменти

апробації спецкурсу. Відповідно до концептуальних засад дослідження зосереджено увагу на можливостях використання вітчизняного та зарубіжного (британського) досвіду в підготовці фахівців початкової школи, висвітлено ключові аспекти, спрямовані на якісне розширення академічної мобільності майбутніх учителів початкової школи сільської місцевості, окреслено механізми модернізації їхньої фахової підготовки та професійного розвитку, серед яких провідними визначено розробку і дотримання єдиної системи стандартів професійної підготовки, виявлення позитивних тенденцій з опорою на національну систему освіти, оновлення організаційно-змістових засад з урахуванням європейського виміру освіти, підвищення уваги до методичної підготовки, педагогічної практики, професійної кваліфікації у післядипломній педагогічній освіті, формування образу ефективного вчителя.

Узагальнено, що модернізація підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, підготовка професіоналів нової генерації з конкурентоспроможним рівнем кваліфікації належить до пріоритетних напрямів розвитку системи вищої освіти відповідно до національних потреб і тенденцій євроінтеграції. Модернізація системи підготовки кваліфікованих фахівців для початкових шкіл сільської місцевості, здатних реагувати на сучасні освітні трансформації, відгукуватися на соціально-економічні потреби села, перебувати в руслі основних тенденцій розвитку шкільної теорії та практики, творчо реалізовувати набуті професійні знання і вміння є нагальною потребою в розвитку нової української школи.

Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях автора: [15; 16; 18; 19; 20; 21; 23; 24; 27; 210; 291; 292].

ВИСНОВКИ

Результати проведеного історико-педагогічного дослідження тенденцій розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) дали підстави для таких висновків:

1. Розкрито генезу, сутність, історіографію, джерельну базу дослідження, роль і місце початкової школи в соціальній інфраструктурі села. З'ясовано, що генеза початкової школи сільської місцевості пов'язана з багатовіковим шляхом її становлення, довготривалим історичним досвідом, критичним опануванням ідей минулого, економічними і просвітницькими реформами 60-х років XIX ст.; особливостями сільського способу життя; просвітницькою місією українських громадських діячів, із посиленням уваги до проблем національної освіти, підвалини якої збережені в ментальних особливостях сільської громади, з глибокими реформаторськими перетвореннями в соціально-економічній сфері.

Джерелознавча база тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.) є багатоплановою, оскільки лежить у площині соціально-економічної (культурної, демографічної) та педагогічної сфер. Історіографічний аналіз уможливив отримання нових знань і висновків щодо педагогічних явищ, внеску педагогічної теорії в обґрунтування тенденцій і суперечностей, які були характерні для трансформації початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах. Встановлено, що, незважаючи на значний обсяг наукових праць, досліджувана проблема не була предметом комплексного вивчення.

Розкрито роль початкової школи сільської місцевості як стабілізатора розвитку соціальної інфраструктури села. Закцентовано на соціокультурному розвитку села, необхідності вирішення проблеми сучасного стану початкової школи сільської місцевості за допомогою комплексу врегульованих державою заходів соціально-економічного та освітнього характеру, здатних радикально оптимізувати культурно-освітній потенціал, забезпечити рівний доступ до якісної освіти. Підтверджено необхідність виваженої державної політики, активної участі

сільської громади у забезпеченні стабільних освітніх і життєвих перспектив для молодого покоління українських громадян.

Уточнено і конкретизовано понятійно-категоріальний апарат – «початкова школа сільської місцевості», «малокомплектна початкова школа», «малочисельна школа». Поняття «початкова школа сільської місцевості» потрактовано у дослідженні як самодостатній заклад загальної середньої освіти із специфічною структурою (за кількістю класів і наповнюваністю учнів), своєрідною організацією занять (один учитель в одному класному приміщенні може працювати з одним або кількома класами, проводити індивідуальні заняття з учнями за наявності менше п'яти осіб); системоутворювальне ядро освітнього середовища села, домінанта у системі взаємодії школи – родини – сільської громади, інтеграція зусиль яких спрямована на забезпечення конституційного права учнів на отримання якісної освіти, виховання гідного громадянина України, спроможного жити і працювати в умовах сьогодення і майбутнього.

2. Визначено та схарактеризовано два періоди (I – 1950–1990 рр.; II – 1991–2015 рр.) й тенденції розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні впродовж другої половини XX – початку XXI століття. З'ясовано, що поступ початкової школи сільської місцевості в часових межах першого періоду (1950– 1990 рр.) характеризувався пошуком шляхів подолання відриву її від життя, що виявлялося в удосконаленні сільськогосподарської спрямованості змісту шкільної освіти, відновленні традиційних та урізноманітненні зв'язків школи із соціальним середовищем і зумовлене виконанням завдань сільської школи щодо підготовки спеціалістів для роботи в аграрному й соціокультурному секторах села. До основних тенденцій розвитку початкової школи сільської місцевості цього періоду віднесено: пошук шляхів подолання відриву школи від потреб суспільства, зміцнення зв'язків із сільськогосподарським та соціально-культурним середовищем в умовах послаблення правового й економічного тиску держави на селян та реформування освіти, зменшення кількості учнів молодшого шкільного віку за рахунок демографічної та соціально-економічної кризи,

реструктуризацію закладів освіти (об'єднання в більші структури), створення навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок».

Розвиток початкової школи сільської місцевості в межах другого періоду (1991–2015 рр.) супроводжувався як певними здобутками і позитивними тенденціями (законодавче забезпечення, розвиток моделей сучасних закладів загальної освіти сільської місцевості (початкові школи, НВК «школа–сад», школа–родина, освітній округ та його філії), впровадження державних цільових програм, спрямованих на оптимізацію освітніх процесів; забезпечення можливості здобувати початкову освіту за місцем проживання учнів), так і упущеннями та прорахунками (не врахування демографічного прогнозу, соціально-економічних умов, думки сільської громади і насамперед інтересів учнів, особливостей кожного регіону при реорганізації (закритті) шкіл, не створенні системи геолокації шкіл; не налагодження стовідсоткового забезпечення учнів автотранспортом у межах державної цільової програми «Шкільний автобус»; відносно слабка динаміка матеріально-технічного забезпечення, комп'ютеризації шкіл, не забезпечення навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, якісними педагогічними кадрами та соціальним захистом молодих спеціалістів), що стримувало оптимальний розвиток досліджуваних освітніх закладів у контексті сучасних модернізаційних процесів.

Обґрунтовано модель історико-педагогічного розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття), яка включає періодизацію, чинники, тенденції та показники розвитку досліджуваних освітніх закладів, що уможливило з'ясування сутнісних перетворень діяльності закладу загальної середньої освіти І ступеня сільської місцевості, детермінованих вимогами суспільства щодо забезпечення якісної освіти учнів, впливом освітніх парадигм радянського періоду (1950–1990 рр.) та (1991–2015 рр.) – державного суверенітету України на його функціонування й взаємозв'язки між суспільними запитами на освіту учнів та впливом економічних, демографічних, соціально-культурних, педагогічних чинників, а також педагогічної науки й новаторства,

конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

3. Узагальнено конструктивний історико-педагогічний досвід новаторської педагогіки та персоніфікованих ідей у створенні педагогічних систем, розкрито можливості трансформації авторських моделей загальноосвітніх навчальних закладів (С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка) в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості в контексті наукових надбань та вимог часу.

Виявлено продуктивні ідеї новаторської педагогіки України щодо моделювання розвитку початкових шкіл сільської місцевості з метою їхньої адаптації в сучасний освітній простір. За результатами студій виокремлено пріоритетні чинники розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості : трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду в умовах реформування сучасних закладів загальної освіти I ступеня сільської місцевості, моделювання їхнього розвитку, залучення механізмів модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителів початкової школи сільської місцевості, набуття педагогами нових характеристик – стрижневих вимог до професії європейського вчителя XXI століття: високої кваліфікації, мобільності, партнерства, навчання впродовж життя. З'ясовано можливості адаптації позитивного досвіду генерації вітчизняних учених при моделюванні розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості.

4. Окреслено перспективи ефективного моделювання розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні, яке відповідно до стратегічних завдань освіти спрямоване на впровадження прогностичних (перспективних) моделей, ґрунтується на взаємодії початкової школи – родини – сільської громади – базової школи (освітнього округу), які забезпечують побудову партнерських стосунків, системність та узгодженість спільної діяльності між усіма учасниками, підвищення позитивної динаміки життєдіяльності школи, зростання активності сільської громади у співпраці зі школою, взаємодію початкової і базової шкіл, удосконалення особистісно-професійного розвитку вчителя, його прагнення до професійного

зростання та самовдосконалення. Проаналізовано варіативні типи закладів загальної освіти сільської місцевості, зокрема: навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий садок», «школа–родина»; «освітній округ», модель гуцульської школи, окреслено перспективи їхнього розвитку. Підтверджено, що ефективність моделювання розвитку початкових шкіл сільської місцевості детермінована науковим педагогічним підґрунтям, комфортним освітньо-розвивальним середовищем, особистісно орієнтованим освітнім процесом, високим рівнем професійної компетентності вчителів (керівника) та позитивним мікрокліматом.

У ході дослідження окреслено провідні тенденції подальшого розвитку закладів загальної освіти I ступеня сільської місцевості: забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг усіх дітей шкільного віку, незалежно від місця проживання; моделювання розвитку сучасних початкових шкіл різних типів і структур; трансформація українських національних традицій сільської громади, побудова на їхній основі партнерських стосунків школи – родини – сільської громади як пріоритетних у реформуванні сучасної початкової школи сільської місцевості; співпраця і взаємодія початкової та базової (опорної) шкіл, освітнього округу; соціальне партнерство; залучення механізмів модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості у вищому навчальному закладі, післядипломній педагогічній освіті (навчання впродовж життя), які становлять новий педагогічний інструментарій.

Визначено механізми модернізації фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи сільської місцевості в умовах євроінтеграції, забезпечення неперервності їхнього подальшого професійного розвитку; використання ідей британського досвіду у підготовці вітчизняних учителів закладів загальної середньої освіти I ступеня сільської місцевості, де провідними визначено розробку єдиної системи стандартів професійної підготовки і діяльності вчителя в контексті інтегрованих вимог до його компетентності, підвищення уваги до методичної підготовки та педагогічної практики, поєднання традиційного та інноваційного в

ході сучасного реформування цієї галузі, оновлення організаційно-змістових засад із урахуванням європейського виміру освіти.

Для підвищення професійної кваліфікації вчителів початкової школи сільської місцевості розроблено спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» та обґрунтовано доцільність його впровадження в систему післядипломної педагогічної освіти. Підтверджено, що залучення механізмів модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості з конкурентоспроможним рівнем кваліфікації у вищому навчальному закладі, післядипломній педагогічній освіті належить до пріоритетних напрямів розвитку системи вищої освіти відповідно до національних потреб і тенденцій євроінтеграції.

Проведене дисертаційне дослідження не претендує на повноту та вичерпність висвітлення проблеми розвитку початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах. Перспективним вважаємо дослідження регіональних аспектів розвитку різних типів закладів загальної освіти I ступеня сільської місцевості; зарубіжного досвіду функціонування початкових шкіл (primary school); конструктивного історико-педагогічного досвіду організації ментального простору початкової школи сільської місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авторська школа О. А. Захаренка: матер. конф. – Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Г. Тичини. – К.: Наук. світ, 2000. – 43 с.
2. Амонашвілі Ш. О. Школа Життя / Шалва Олександрович Амонашвілі; [пер. з рос.]. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітительський центр ім. М. К. Реріха, 2002. – 172 с.
3. Андрущенко В. П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / В. П. Андрущенко // Філософія освіти ХХІ століття. Проблеми. Перспективи : зб. наук. пр. – Вип. 3. – К. : Знання України. – 2000. – С. 17–23.
4. Анотований каталог матеріалів Центральної картотеки передового педагогічного досвіду Української РСР. – К.: Міністерство освіти УРСР Центральный інститут удосконалення вчителів, 1981. – 62 с.
5. Анцибор А. Реальний рейтинг учителя в сільській громаді / А. Анцибор // Сільська школа України. – 2007. – № 7. – С. 9–11.
6. Бабишин С. Д. Початкова школа на Україні з давніх часів до кінця ХУІІІ с. / С. Д. Бабишин // Початкова школа. – 1991. – № 10. – С. 73–78.
7. Багно Ю. М. Соціально-культурні компоненти навчально-виховного процесу сільської початкової школи в Україні (20-ті – початок 30-х рр. ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ю. М. Багно. – Житомир, 2009. – 20 с.
8. Байбородова Л. В. Воспитание в сельской школе. / Л. В. Байбородова, А. П. Чернявская. – М. : Педагогический поиск, 2002. – 176 с.
9. Балыхин Г. А. Управление развитием образования : организационно-экономический аспект / Григорий Артемович Балыхин. – М. : Экономика, 2003. – 428 с.
10. Банк даних державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=03_01&path=../Database/Pasport/3/&lang=1&multilang=uk.

11. Баран В. К. Історія українського селянства : в 2-х т. / В. К. Баран. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 2006. – 652 с.
12. Белозьорова Н. О. Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. О. Белозьорова. – Харків, 2011. – 20 с.
13. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія / Л. Березівська // Шлях освіти. – 2010. – №1. – С. 37–42.
14. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія / Лариса Дмитрівна Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
15. Берладин О. А. Актуалізація підготовки майбутнього вчителя до навчання каліграфічному письму молодших школярів на уроках української та англійської мов / О. Б. Берладин, О. Б. Берладин // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2012. – № 14 (239). – С. 142–146.
16. Берладин О. А. Каліграфія: навч.-метод. посіб. / Берладин О. А., Берладин О. Б., Рубель О. О. – Луцьк : Твердиня, 2013. – 140 с.
17. Берладин О. Б. Сільська початкова школа в системі освітніх трансформацій (середина XIX – початок XX ст.) / О. Б. Берладин // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк: ПП Іванюк В. П. – 2016. – № 2 (304). – С. 3–9.
18. Берладин О. Б. Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості: програма і методичні рекомендації / Ольга Богданівна Берладин. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. – 72 с.
19. Берладин О. Б. Метод моделювання в системі навчально-професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи сільської місцевості / О. Б. Берладин // Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових

інноваційних трансформацій : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (26–28 квітня 2017 р., Київ – Суми). – Суми. – 2017. – Т. 2. – С. 6–8.

20. Берладин О. Б. Механізми модернізації фахової підготовки вчителя до професійної діяльності в початковій школі сільської місцевості України (II половина XX – початок XXI століття) / О. Б. Берладин // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : ПП Іванюк В. П. – 2017. – № 1 (350). – С. 5–11.

21. Берладин О. Б. Місія початкової школи сільської місцевості крізь призму ментальності / О. Б. Берладин // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2017. – № 3. – С. 11–14.

22. Берладин О. Б. Модернізаційні аспекти розвитку початкових шкіл сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI століття) / О. Б. Берладин // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – № 2. – 2017. – С. 3–8.

23. Берладин О. Б. Модернізаційні аспекти фахової підготовки майбутнього вчителя початкової школи сільської місцевості в контексті освітніх реформ (90-і роки XX – початок XXI ст.) / О. Б. Берладин // Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі : матеріали III-го Міжнар. Конгресу (м. Одеса, 18–21 травня 2017 року) / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса: Гельветика. – 2017. – С. 141–142.

24. Берладин О. Б. Національний підхід до модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості України в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесі / О. Б. Берладин // Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Тернопіль, Україна, 5–6 квітня 2017 року) / укл.: В. Є. Кавецький, А. В. Вихрущ, О. Я. Жизномірська, Т. Г. Дідух. – Тернопіль: Тайп. – 2017. – С. 15–17.

25. Берладин О. Б. Початкова школа сільської місцевості в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття : історіографія та джерельна база проблеми / О. Б. Берладин // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Педагогічні науки: зб. наук. пр. / за ред. проф. Т. Степанової. – № 2 (57), травень 2017. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. – 2017. – С. 55–61.

26. Берладин О. Б. Початкова школа сільської місцевості як компонент соціальної інфраструктури села (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / О. Б. Берладин // Педагогічний часопис Волині : науковий журнал. – Луцьк: СНУ імені Лесі Українки. – 2017. – №1 (4). – С. 7–12.

27. Берладин О.Б. Трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду та персоніфікованих ідей в умовах реформування сучасних початкових шкіл сільської місцевості // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : зб. наук. пр. – Серія «Педагогічні науки». – Ізмаїл : РВВ ІДГУ. – 2017. – Вип. 36. – С. 13–17.

28. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.

29. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.

30. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / Валерій Юхимович Биков. – К. : Атака, 2008. – 684 с.

31. Бібік Н. М. Проблеми професійного вдосконалення вчителя початкових класів / Н. М. Бібік / Післядипломна освіта в Україні. – 2002. – № 2. – С. 60–62.

32. Біда О. А. Підготовка майбутніх учителів до організації самостійної роботи в сільській малокомплектній школі при викладанні дисциплін природничого спрямування / О. А. Біда, М. В. Картель // Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі :

матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 15–16 жовтня 2004 р. м. Умань / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – К. : Науковий світ. – 2004. – 129 с.

33. Біда О. Сільська малокомплектна та малонаповнена школа : соціальний статус, проблеми роботи та існування // О. Біда, Л. Прокопенко // Гірська школа українських Карпат. – Івано-Франківськ. – 2007. – № 2–3. – С. 106–110.

34. Біда О. А. Сільська малокомплектна школа: для вчителів почат. кл. і студ. пед. ф-тів / Олена Анатоліївна Біда. – К. : Науковий світ, 2000. – 34 с.

35. Біда О.А. Підготовка студентів до організації самостійної роботи учнів малокомплектних шкіл на уроках природознавства / О. А. Біда // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. – Вип. 6. – Черкаси. – 2017. – С. 3–7.

36. Біда О. А. Толерантність – комплексна особистісна та професійна якість майбутнього вчителя початкових класів / О. А. Біда // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. – Вип. 9 – Черкаси. – 2016. – С. 145–148.

37. Біда О. А. Підготовка майбутніх учителів до особистісно орієнтованого навчання і виховання молодших школярів у процесі вивчення природознавчих дисциплін / О. А. Біда // ZESZYTY NAUKOWE WSHE. – Tom XXXIV. – Włocławek. – 2015. – S. 195–205.

38. Біда О. А. Комунікативна культура майбутнього вчителя початкових класів як соціально-педагогічний феномен / О. А. Біда // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. Вип. №20 (233). – Черкаси. – 2014. – С. 80–84.

39. Біла книга національної освіти України / [за ред. В. Г. Кременя]. – К.: Інформаційні системи, 2010. – 342 с.

40. Білодід І. К. На шляху перебудови школи / Іван Костянтинівч Білодід. – К.: Радянська школа, 1959. – 81 с.

41. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13. 00. 04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. М. Богданова. – К., 2003. – 39 с.

42. Богомолова М. Соціальний захист дітей у педагогіці колективу А. С. Макаренка / М. Богомолова // Науковий вісник Миколаївського нац. ун. імені В. О. Сухомлинського. – Педагогічні науки: зб. наук. пр. [за ред. проф. Т. Степанової]. – № 2 (57), травень 2017. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. – 2017. – 538 с.

43. Бойко А. М. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підруч. / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін.; [за заг. ред. А. М. Бойко]. – К. : Професіонал, 2004. – 576 с.

44. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз / Анжела Іванівна Бойко. – К.: Знання України, 2009. – 379 с.

45. Борисова Л. Г. Сельская школа : проблемы и перспективы / Л. Г. Борисова. – М. : Знание, 1987. – 48 с.

46. Бричок С. Б. Роль церковнопарафіяльних шкіл у розвитку освіти на Волині / С. Б. Бричок // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 48–51

47. Бричок С. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-і рр. XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. Бричок. – Житомир, 2005. – 20 с.

48. Василюк А. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія та сучасність: монографія / Алла Василюк. – Ніжин: Вид.-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 340 с.

49. Васянович Г. Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів / Г. Васянович // Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю педагогічного факультету / [упор. Г. Філь, Л. Стахів. – Дрогобич: Посвіт. – 2009. – 440 с.

50. Вашуленко М. С. Реалізація ідей випереджувального навчання молодших школярів в умовах класу-комплекту / М. С. Вашуленко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : наук. зб. Вип. IX. – Умань : Уманський державний пед. університет ім. П. Тичини. – 2004. – С. 69–72.
51. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Григорій Ващенко. – Мюнхен, 1957. – 48 с.
52. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
53. Вербицкий А. А. Контекстное обучение в компетентностном подходе / А. А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2006. – № 11. – С. 39–46.
54. Вердиев Д. М. Государственно-общественная система управления образованием в условиях дифференцированной социокультурной и этнокультурной среды: автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора пед. наук спец.: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Д. М. Вердиев. – Ростов-на-Дону, 1999. – 54 с.
55. Вернадский В. И. Размышления натуралиста : в 2-х кн. / Владимир Иванович Вернадский. – М. : Наука, 1997. – Кн. 2 : Научная мысль как планетарное явление. – 1997. – 191 с.
56. Вивчення, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-koordinacijnometodichnoi-dijalnosti/poshirennja-peredovogo-pedagogichnogo-dosvidu/459-poshirennja-ppd-cherez-drukovan-materiali>.
57. Вказівки про порядок складання плану мережі шкіл на 1955/1956н. р. // 36. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1955. – №9. – С. 2–3.
58. Волошина О. В. Соціокультурний компонент підготовки майбутніх учителів початкової школи у Великій Британії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Волошина. – К., 2007. – 25 с.

59. Волощук І. Організація навчання обдарованих і талановитих школярів як фактор розвитку сільської школи / І. Волощук, В. Шепотько // Варіативні моделі розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів: наук.-метод. посіб. / [за заг. ред. В. В. Мелешко]. – К. : Педагогічна думка. – 2011. – 160 с.
60. Вопросы комплексного обучения в школе: как работать в школе с несколькими группами при одном учителе / [под. ред. С. В. Иванова]. – Сб. IV. – Л.: Брокгауз – Ефрон, 1926. – 127 с.
61. Гавриленко Т. Проблеми дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тетяна Леонідівна Гавриленко. – К., 2004. – 20 с.
62. Гершунский Б. С. Философия образования / Борис Семенович Гершунский. – М. : Флинта, 1998. – 432 с.
63. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.) / Василь Васильович Гомоннай. – Ужгород : Закарпаття, 1992. – 298 с.
64. Гончаренко С. У. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С. 51–53.
65. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Устимович Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
66. Горбенко П. Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку / П. Горбенко // Сільська школа України. – 2007. – № 7. – С. 6–7.
67. Грищенко М. М. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965) / Микита Минович Грищенко. – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.
68. Грищенко М. М. Народна освіта в західних областях Української РСР / Микита Минович Грищенко. – К., 1960. – 144 с.
69. Гупан Н. М. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації / Н. М. Гупан // Рідна школа. – 2013. – № 8/9. – С. 67–70.

70. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Нестор Миколайович Гупан. – К. : АПН, 2002. – 223 с.
71. Гурьянова М. П. Реструктуризация сети сельских общеобразовательных школ: документ надежды или памятник исчезнувшим деревням / М. П. Гурьянова // Народное образование. – 2002. – № 10. – С. 38–48.
72. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогіка : посіб. [для педагогов] / М. П. Гурьянова. – Минск: Амалфея, 2000. – 448 с.
73. Гусак П. М. Підготовка вчителя: технологічні аспекти : монографія / Петро Миколайович Гусак. – Луцьк : Вежа, 1999. – 278 с.
74. Демчиля Д. І. Передумови здійснення загальної середньої освіти в сільській місцевості : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01. / Дмитро Іванович Демчиля. – К., 1969. – 327 с.
75. Державна національна програма «Освіта» : Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
76. Державна програма «Вчитель». – К. : МОН України, 2002. – 40 с.
77. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
78. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. – № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kivadm.gov.ua/article/derzhavna-cilova-programa-rozvitku-ukrayinskogo.html>.
79. Державний стандарт початкової загальної освіти : затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2000 р. № 1717 // Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття : в 3-х кн. – К., 2003. – Т. 3 : Модернізація освіти. – 2003. – С. 497–548.
80. Дічек Н. П. В. О. Сухомлинський як педагог духовності. / Н. П. Дічек – Особистісно орієнтований потенціал педагогіки В. О. Сухомлинського: зб. матер. міжвузівської наук.-практ. конф. (30 вересня – 1 жовтня 2008 року) /

[упоряд. Е. І. Федорчук]. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ. – 2008. – С. 64–75.

81. Донченко О. А. Соцієтальна психіка / Олена Андріївна Донченко. – К.: Наукова думка, 1994. – 208 с.

82. Доповідна записка про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaopravo.net/data2008/base42/ukr42655.htm>. 2007.

83. Драч О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. О. Драч. – Харків, 2002. – 20 с.

84. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність / П. І. Дроб'язко. – К.: Академія, 1997. – 184 с.

85. Дровозюк Л. Земська школа на Україні / Л. Дровозюк // Рідна школа. – 1997. – № 12. – С. 73–74.

86. Дубровська-Макаренко Л. З досвіду роботи сільських шкіл України 20 – 30-тих років ХХ ст. / Л. Дубровська-Макаренко // Початкова школа. – 1999. – № 36. – С. 58–59.

87. Енциклопедія освіти / [Бех І. Д., Бібік Н. М., Биков В. Ю. та ін.]; гол. ред. В. Г. Кремень. – К : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

88. Загальна середня та дошкільна освіта. Інформаційні матеріали до підсумкової колегії : стан готовності загальноосвітніх навчальних закладів до нового навчального року та впровадження державних стандартів початкової, базової та повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – К., 2013. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/img/zstored/files/zbir2013.pdf>

89. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». – Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа». – К., 1959. – 26 с.

90. Закон України «Про вищу освіту». Затверджений Верховною Радою України 1 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

91. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/911-19>
92. Закон України «Про загальну середню освіту». – № 651-XIV. – 13 травня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/official_documents / Zakon_Ukrainy_Pro_zagalnu_serednu_osvitu_1999.djvu](http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/official_documents/Zakon_Ukrainy_Pro_zagalnu_serednu_osvitu_1999.djvu).
93. Закон України «Про освіту» № 100/96-ВР. 23 березня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:№+100+96-ВР./Z960100.html
94. Закон УРСР «Про народну освіту». Постанова Верховної Ради УРСР. – № 2778–VIII. – 28 червня 1974 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T742778.html.
95. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
96. Заславская Т. И. Социально-демографическое развитие села: региональный анализ / Заславская Т. И., Беленькая И. И., Мучник И. Б. – М.: Статистика, 1980. – 343 с.
97. Захаренко О. А. Слово до нащадків / Олександр Антонович Захаренко. – К.: СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
98. Захаренко О. А. Поради колезі, народжені в школі над Россю: роздуми педагога / Олександр Антонович Захаренко. – Черкаси: Агрополіс, 2002. – С. 3., 15–16.
99. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро. Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини / Олександр Антонович Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28 с.
100. Захаренко О. А. Найболючіше – сільська школа / О. А. Захаренко // Пед. газета. – 2000. – № 10. – С. 2.
101. Захаренко О. А. Суперечливі думки / О. А. Захаренко // Освіта. – 2001. – № 69. – С. 2.

102. Захаренко О. А. Усе починається зі школи. Суперечливі думки / О. А. Захаренко // Слово до нащадків. – К. – 2006. – С. 69
103. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту Міністерства освіти України / [упор. К. Е. Жолковський, С. І. Лисенко]. – К. : Віпол, 1994. – 336 с.
104. Здобутки народної освіти УРСР: зб. / [редкол.: Є. С. Березняк (голова) та ін.]. – К., 1976. – 175 с.
105. Іванюк Г. І. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи / Г. І. Іванюк // Рідна школа. – 2006. – №5. – С. 28–30.
106. Іванюк Г. І. Підходи до відбору джерельної бази дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.) / Г. І. Іванюк // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 271–279.
107. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні в другій половині ХХ століття: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ганна Іванівна Іванюк. – К. , 2014. – 592 с.
108. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – К. : Освіта, 1996. – липень 1996. – № 13. – 29 с.
109. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навч. посіб. / [уклад. і автори вступ. стат. Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
110. Історія Української РСР : у 8-ми т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 8. – Книга перша. – 390 с.
111. Історія Української РСР : у 8-ми т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 8. – Книга друга . Народна освіта і педагогічна думка в Українській РСР у десятиріччях. – К. : Рад.шк. – 1981.–335с.
112. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій / Ярослав Степанович Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

113. Коберник О. М. Психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.07 «Теорія виховання» / О. М. Коберник. – К., 2000. – 34 с.
114. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи : технологічна складова: монографія / Людмила Вікторівна Коваль. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 375 с.
115. Коваль Л. Історичний аспект розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи / Л. Коваль // Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти: матер. Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. – Бердянськ. – 2017. – С. 12–20.
116. Козак В. Є. Матеріальна база сільської школи / Козак В. Є., Верховодова Л. Т., Синенко А. І. – К. : Рад. шк., 1979. – 160 с.
117. Колесникова И. А. Педагогическая реальность в зеркале межпарадигмальной рефлексии / Ирина Аполлоновна Колесникова. – СПб.: СПбГУПМ, – 1999. – 242 с.
118. Комар О. А. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій. Теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ольга Анатоліївна Комар. – Умань : Софія, 2008. – 332 с.
119. Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості в 1999–2005 роках // Освіта України : нормативно-правові документи. – К., 2001. – С. 156–160.
120. Конвенція ООН про права дитини : схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листоп. 1989 р. і ратифікована Верховною Радою України 27 листоп. 1991 р. // Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1995. – № 9. – С. 3–25.
121. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1996. – 78 с.
122. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К. : Школяр, 1997. – 148 с.

123. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/images/files/0newssj/08/23/584>.

124. Концепція середньої загальної національної школи України // Рад. освіта. – 1991. – 14 серп. (№ 65). – С. 1–3.

125. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір. Наказ М-ва освіти і науки України від 31.12.2004 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3145/

126. Корж Я. В. Рух земств за впровадження загальної початкової освіти / Я. В. Корж // Педагогічні науки : зб. наук. пр. СДПІ ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1998. – С. 3–11.

127. Корнетов Г. Б. Прогностическая функция истории педагогики / Г. Б. Корнетов // Психолого-педагогический поиск. – 2011. – № 1 (17). – С. 90–104.

128. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». – К., 2002, 11 с.

129. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / Василь Григорович Кремень. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

130. Кривчик Г. Г. Соціальний розвиток українського села в 60–80 роки ХХ століття : дис. ... доктора істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / Геннадій Георгійович Кривчик. – Дніпропетровськ, 2002. – 414 с.

131. Кривчик Г. Г. Сільська школа : соціальна роль і перспективи [Електронний ресурс] / Г. Г. Кривчик, Г. П. Євсєєва. – 2016. – Режим доступу до статті : <http://www.library.diit.edu.ua/bitstream/123456789/9374/3/Krivchik.pdf>

132. Кузь В. Г. Педагогічні умови функціонування навчально-виховного комплексу «школа – дитячий садок» / В. Г. Кузь // Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховному закладі «школа – дитячий садок»: зб. наук. пр. ; [голов. ред. В. Г. Кузь]. – К. : Науковий світ, 2000. – С. 6–23.

133. Кузь В. Г. Сільська школа, сільський вчитель ХХІ століття / Володимир Григорович Кузь // Зб. наук. пр. Укр. держ. пед. ун-ту. – К. – 2000. – С. 145–155.

134. Кузьмінський А. І. Педагогічна майстерність викладача вищої школи та її вплив на якість навчання [Електронний ресурс] / А. І. Кузьмінський // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – № 2. – Режим доступу до статті: http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_authors_kuzminsky_aii/.

135. Кузьмінський А. І. Місце університету в системі підготовки працівників освіти для сільської місцевості / А. І. Кузьмінський // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – К. – 2002. – Вип. 3. – С. 16–19.

136. Курляк І. Є. Народне шкільництво у Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Є. Курляк // Педагогіка і психологія. – 1995. – №1. – С. 144–145.

137. Курса Б. Про викладання іноземної мови в сільській школі / Б. Курса // Рад. освіта. – 1952. – 13 грудня. – С. 4.

138. Лемко Г. І. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919–1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. І. Лемко. – Івано-Франківськ, 2006. – 22 с.

139. Леонов М. П. Влияние размещения общеобразовательных школ и их структуры на эффективность образования: автореф. дис. на стиск.науч. степени канд. пед. наук : / спец. 13.00.01 «Общая педагогіка и история педагогіки» / М. П. Леонов. – М., 1969. – 24 с.

140. Лосюк П. В. Гуцульська школа майбутнього / П. В. Лосюк // Моделі розвитку сучасної української школи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 11–13 жовтня 2006 р., Черкаси – Соснівка. – К.: СПД Богданова А. М. – 2007. – С. 212–214.

141. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посібник / Владлен Степанович Лутай. – К. : Магістр-S, 1996. – 256 с.
142. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
143. Макаренко А.С. О личности в обществе. Сочинения: в 7 т. / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 7. – 1958. – С. 11 – 16.
144. Макаренко А. С. Проблемы воспитания в советской школе. Педагогические сочинения : в 8-ми т. / А. С. Макаренко. – М., 1984. – Т. 4. – 1984. – С. 203–207.
145. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) : хрестоматія / [упоряд. Л. Д. Березівська та ін.]. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
146. Манжелій Н. М. Педагогічні умови функціонування сільських навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок» : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Наталія Михайлівна Манжелій. – Полтава, 1995. – 188 с.
147. Мармазова О. Г. До питання освіти в Україні / О. Г. Мармазова // Схід. – 1998. – № 5.(22). – С. 40–42.
148. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку». – К. : Школа майбутнього, 2000. – 184 с.
149. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. / Людмила Андріївна Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – С. 236.
150. Мелешко В. В. Перспективи розвитку сільської школи / В. В. Мелешко // Початкова школа. – 1999. – № 12. – С. 1–3.
151. Мелешко В. В. Управління малокомплектними початковими школами різної структури : дис. ... канд пед. наук : 13.00.01 / Мелешко Віра Василівна. – К., 2002. – 201 с.
152. Мелешко В. Модель сільської школи: орієнтир у перспективу / В. Мелешко // Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської

школи : матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: м. Умань, 4–5 жовтня 2007 року / [ред. кол.: Н.С. Побірченко та ін.]. – Умань: Софія, 2007. – 160 с.

153. Мелешко В. Теоретичні засади моделювання розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів / В. Мелешко // Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю пед. фак. / [упор. Галина Філь, Лілія Стахів]. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – 440 с.

154. Мельников М. А. Организация и методы работы учителя с несколькими классами: методическое письмо / Михаил Алексеевич Мельников. – М. : Педагогика, 1949. – 25 с.

155. Методологические проблемы развития педагогической науки / Атуев П. Р., Скаткин М. Н., Турбов Я. С. и др. – М.: Педагогика, 1985. – 236 с.

156. Миргородський П. Л. Будівництву шкіл – неослабну увагу / П. Л. Миргородський // Рад. освіта. – 1959. – 7 травня. – С. 3.

157. Місія сільської школи // За матеріалами обласного фестивалю-конкурсу на кращу модель сучасної загальноосвітньої школи. – Луцьк : Твердиня, 2008. – 123 с.

158. Модернізація мережі сільських загальноосвітніх навчальних закладів в Україні : у 2-х част. / [за заг. ред. В. В. Мелешко]. – К.: Поліграф книга, 2010. – Ч. 1. – 96 с.

159. Модернізація мережі сільських загальноосвітніх навчальних закладів в Україні : у 2-х част. / [за заг. ред. В. В. Мелешко]. – К. : Поліграф книга, 2010. – Ч. 2. – 80 с.

160. Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі: монографія / [авт. кол. : Н. М. Авшенюк, В. О. Кудін, О. І. Огієнко, Н. О. Постригач, Л. П. Пуховська, Т. С. П'ятакова, О. В. Сулима]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 231 с.

161. Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX – XX ст.): навч.-метод. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила]. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 444 с.
162. Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. XX ст.): посіб. / [кол. авт.: О. В. Сухомлинська, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. М. Гупан, Л. В. Пироженко та ін. / за заг. ред. д. п. н., проф. Н. П. Дічек]. – К.: Педагогічна думка, 2017. – 768 с.
163. Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933): навч. посіб. / [за ред. О. В. Сухомлинської]. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
164. Народна освіта і педагогічна думка в Українській РСР: (1917 – 1967): монографія / [Бондар А. Д., Дзеверін О. Г., Кобзар Б. С. та ін.]. – К. : Рад. шк., 1967. – 482 с.
165. Народна освіта і педагогічна думка в Українській РСР у десятій п'ятирічці. – К. : Рад.шк., 1981. – 335 с.
166. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – Статистика, 1973. – 316 с.
167. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4–6.
168. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 448 с.
169. Національна доповідь про стан та перспективи розвитку освіти в Україні / Національна академія пед. наук; авт. В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В. Г. Кременя. – [2-ге вид.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 304 с.

170. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
171. Начальная школа: настольная книга учителя / [под ред. М. А. Мельникова]. – М., 1950. – 125 с.
172. Некоторые вопросы подготовки учителей начальных классов. Учебные записки / [ред. коллегия Руновский С. И., Соловков И. А., Буханова Н. Н.]. – М., 1970. – 173 с.
173. Новий тлумачний словник української мови : у чотирьох томах / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 2. – 910 с.
174. Новиков А. М. Образовательный проект (методология образовательной деятельности) / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: Эгвес, 2004. – 120 с.
175. Олег Дерев'янка: видатки на освіту необхідно розглядати, як інвестиції у розвиток / Дерев'янка Олег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/07/13/oleg-derevyanko-vidatki-na-osvitu-neobxidno-rozglyadati,-yak-investicziyi-u-rozvitok/>.
176. Онишків З. М. Середовищний підхід в організації навчально-виховного процесу в сільській початковій школі /З. М. Онишків // Імідж сучасного педагога. – 2012. – № 5. – С. 62–64.
177. Онишків З. М. Підготовка студентів до роботи в умовах малочисельної початкової школи / З. М. Онишків, О. П. Онишків // Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції: матер. регіонального наук.-практ. семінару / [за заг. ред. Г. В. Терещука]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2008. – С. 169–171.
178. Онишків З. М. Розвиток початкової освіти в умовах національного відродження України / З. М. Онишків // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун. імені Павла Тичини / [ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О.О. – 2014. – Вип. 51. – С. 206–212.

179. Онишків З. М. Ознайомлення майбутніх учителів з особливостями роботи різних типів сільських початкових шкіл / З. М. Онишків // *Materialy VIII mezinarodni vedecko-prakicka conference «Dny vedy – 2012»*. – Dil 26. *Pedagogika: Praga / Publishing House «Education and Szince» s.r.o.* – P. 44–48.
180. Онишків З. М. Підготовка студентів до роботи в початковій школі сільської місцевості : монографія / З. М. Онишків. – Тернопіль : Богдан, 2015. – 382 с.
181. Организация системы культурно-бытового обслуживания на различных этапах преобразования сельских населенных мест. – М.: Центр науч.-технич. информации по гражданскому строительству и архитектуре, 1971. – 290 с.
182. Організація і методи роботи вчителя з двома класами / [за ред. С. Чавдарова]. – К. : Рад. школа, 1951. – 140 с.
183. Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання: науково-практичне видання / [авт.-упор. Є. В. Красняков]. – К.: Парламентське видання, 2012. – 272 с.
184. Освіта України – запорука самореалізації особистості: Тези доповіді Міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року / С. Ніколаєнко // *Освіта України*. – 10 серпня 2007 р.
185. Освіта України 2011 (1) [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education>.
186. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи // *Рад. шк.* – 1984. – № 6. – С. 3–26.
187. Основы вузовской педагогики : учеб. пособ. [для студ. ун.] / [под ред. Н. В. Кузьминой]. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1972. – 311 с.
188. Основы законодательства Союза РСР и союзных республик о народном образовании. – М.: Известия советов депутатов трудящихся СССР, 1973. – 39 с.

189. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : mon.gov.ua
190. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР : конец XIX – начало XX вв. / [под ред. Э. Д. Днепров и др.]. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
191. Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях) / Євгеній Михайлович Павлютенков. – Харків : Основа, 2008. – 128 с.
192. Пастовенський О. «Школа-родина» як альтернативний навчальний заклад в умовах складної демографічної ситуації Поліського регіону / О. Пастовенський // Рідна школа. – 2008. – № 1/2. – С. 58–60.
193. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XIX ст.): монографія / Одарка Іванівна Пенішкевич. – Чернівці : Рута, 2002. – 520 с.
194. Питання початкової освіти на Україні : матер. республ. пед. читань / [за ред. В. Помагайби]. – К. : Рад. школа, 1958. – 163 с.
195. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у II половині XIX – на початку XX ст. / Наталія Семенівна Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 308 с.
196. Побірченко О. М. Підготовка майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах сільської початкової школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Побірченко. – Умань, 2011. – 20 с.
197. Поліщук Л. П. Професійна підготовка вчителів початкової школи Англії в умовах євроінтеграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Л. П. Поліщук. – Житомир, 2011. – 21 с.
198. Положення про загальноосвітній навчальний заклад : затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 14 черв. 2000 р. № 964 // Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття : у 3-х кн. – К., 2003. – Т. 3 : Модернізація освіти. – 2003. – С. 459–471.

199. Положення про індивідуальну форму навчання (затверджене наказом МОН України від 20.12.2002 р. №732) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/MON_732.doc

200. Положення про освітній округ. Затверджено постановою КМУ № 777 від 27.08.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/8841>.

201. Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів : затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 1994 р. № 228 // Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття : у 3-х кн. – К., 2003. – Т. 3 : Модернізація освіти. – С. 908–909.

202. Помагайба В. І. Робота вчителя в малокомплектній школі / Василь Іванович Помагайба. – К. : Рад. школа, 1968. – 165 с.

203. Помагайба В. І. Початкове навчання на новому етапі розвитку середньої освіти / В. І. Помагайба // Радянська школа. – 1968. – №6. – С. 15–23.

204. Попович М. В. Нарис історії культури України / Мирослав Володимирович Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.

205. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1999 року №1305 «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи» та «Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості в 1999-2005 роках» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/_1305.doc

206. Примірне положення про «школу – родину». Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 345 від 03.05.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/fpart20/idx20581.htm>.].

207. Присяжнюк Л. А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських малочисельних шкіл : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. А. Присяжнюк. – Вінниця, 2009. – 21 с.

208. Присяжнюк Н. І. Педагогічні умови організації навчально-виховного процесу в класах-комплектах з учнями 6-річного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. І. Присяжнюк. – К., 1990. – 175 с.

209. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС, 2009. – 367 с.

210. Пріма Р. М. Особистісно-професійний розвиток учителя початкової школи сільської місцевості в умовах післядипломної педагогічної освіти / Р. М. Пріма, О.Б. Берладин // Інженерні та освітні технології. Щоквартальний науково-практичний журнал [Електронний журнал]. – Кременчук: КрНУ, 2017. – Вип. 3 (19). – С. 50–54. – Режим доступу : <http://eetecs.kdu.edu.ua>

211. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – НІСД, 2013. – 576 с.

212. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти ПОСТАНОВА КМ України від 20 квітня 2011 р. № 462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:ПОСТАНОВА+від+20+квітня+2011+р.+N+462+Київ+Про+затвердження+Державного+стандарту+початкової+загальної+освіти/KP110462.html.

213. Про затвердження Положення про навчально-виховний комплекс «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад». Постанова КМ України від 12.03.2003 № 306 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:навчально-виховний+комплекс/KP030306.html.

214. Про розвиток сільської загальноосвітньої школи : постанова Кабінету Міністрів України від 20 лип. 1999 р. № 1305 // Освіта України: нормативно-правові документи. – К., 2001. – С. 154–156.

215. Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості: Рішення Колегії Мін-ва освіти України від 28.10.1999. – № 1. – С. 3–17.

216. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі : спільність і розбіжності: монографія / Людмила Прокопівна Пуховська. – Вища шк., 1997. – 180с.
217. Пятницын Б. Н. Об активности модельного познания / Б. Н. Пятницын. – М.: Наука, 1984. – 286 с.
218. Розвиток загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості у 1995–1999 рр.: статист. матеріали. – К.: М-во освіти України; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1999. – 21 с.
219. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси / [редкол.: М. Д. Ярмаченко (відп. редактор), Н. П. Калениченко (заст. відп. ред.), С. У. Гончаренко та ін.]. – К.: Радянська школа, 1991. – 381 с.
220. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (від 14.12.2016 № 988-р) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/gromadske-obgovorennya-proektu-rozporyadzhennya-kabminu-pro-shvalennya-koncepciyi-realizaciyi-derzhavnoyi-politiki-u-sferi-reformuvannya-pidgotovki-za-osvitno-kvalifikacijnim-rivnem-molodshogo-specialista-na-period-do-2029-ro>
221. Романенко М. І. Науково-методичне забезпечення реформування освіти на селі [Електронний ресурс] / М. І. Романенко. – Режим доступу: <http://www.soclab.iatp.org.ua/dolgopoly.htm>
222. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник / Олександра Яківна Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
223. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О. Я. Савчанко // Освіта України. – 2000. – 12 квіт. (№ 15). – С. 4.
224. Савченко О. Моделювання розвитку сільської школи: досвід Всеукраїнського фестивалю-конкурсу / О. Савченко // Сільська школа України. – 2008. – № 1. – С. 5.
225. Савченко О. Шкільна освіта як замовник підготовки майбутнього вчителя / О. Савченко // Модернізація педагогічної освіти як основа

інтенсифікації професійної та світоглядної-методологічної підготовки вчителя початкових класів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю пед. фак. / [упор. Галина Філь, Лілія Стахів]. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 146–152.

226. Савченко О. Я. Врахування у підготовці вчителя ситуації розвитку сучасної сільської школи / О. Я. Савченко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 139–142.

227. Савченко О. Я. Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх закладів у сільській місцевості / О. Я. Савченко // Почат. шк. – 1999. – № 1. – С. 1–3.

228. Савченко О. Я. Фактори впливу на якість загальної середньої освіти в сільській місцевості / О. Я. Савченко // Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 14–15 квіт. 1999 р. – К. – 2000. – С. 7–14.

229. Сбруєва А. А. Порівняльна педагогіка: навч. посіб. / Алла Анатоліївна Сбруєва. – Суми : Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.

230. Сбруєва А. А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.) / Алла Анатоліївна Сбруєва. – Суми : Козацький вал, 2004. – 500 с.

231. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя II половини 40-х – I-ї половини 60-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук. 07.00.01 «Історія України» / С. Д. Сворак. – К., 1999. – 34 с.

232. Селевко Г. К. Альтернативні педагогічні технології / Герман Костянтинович Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 224 с.

233. Селиванова Н. Л. Современное представление о воспитательном пространстве / Н. Л. Селиванова // Педагогика. – 2000. – №6. – С. 35–39.

234. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 510 с.

235. Сергій Квіт. Зміна мережі навчальних закладів – це одна з частин реформи освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2015/07/21/selektorna-narada/>.
236. Сільська початкова школа: стан, проблеми, перспективи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Знання, 1999. – 104 с.
237. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко; [ред.: Ю. Вільчинський, Л. Масенко]. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
238. Сірополко С. Народна освіта на українських землях і колоніях / С. Сірополко // Українська культура. – К., 1992. – С. 72–73.
239. Скільський Д. М. Історія української педагогіки. Ілюстрований навчальний посібник / Дмитро Михайлович Скільський. – Тернопіль: Богдан, 2012. – 340 с.
240. Сластенин В. А. Формирование социально активной личности учителя: вопросы методологии и методики / В. А. Сластенин // Формирование социально активной личности учителя: сб. научн. трудов. – М.: МГПИ им. В. И. Ленина, 1982. – С. 3–14.
241. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
242. Состояние сельской школы России и перспективы ее устойчивого развития : метод. пособ / [под ред. М. П. Гурьяновой, Г. В. Пичергиной]. – М.: ИЗД-во АСОПиР РФ, 2000. – 256 с.
243. Статистичний щорічник України за 2013 рік [Електронний ресурс] / за ред. О. Г. Осауленко ; відп. за вип. О. А. Вишневська. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 534 с. – Режим доступу: http://library.oseu.edu.ua/files/StatSchorichnyk_Ukrainy_2013.pdf.
244. Стратегія розвитку освіти України у першій чверті ХХІ століття // Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття: у 3-х кн. – К., 2003. – Т. 3.– Модернізація освіти. – 2003. – С. 211–226.

245. Стрезикозин В. П. Организация занятий в начальной малокомплектной школе / Владимир Павлович Стрезикозин. – М.: Просвещение, 1968. – 130 с.
246. Ступарик Б. М. Національна школа : витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Богдан Михайлович Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
247. Суворова Г. Ф. Совершенствование учебного процесса в малокомплектной начальной школе / Галина Федоровна Суворова. – М.: Педагогика, 1980. – 88 с.
248. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
249. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Пед. газета. – 2002. – № 10/11. – С. 3–4.
250. Сухомлинський В. Духовний світ школяра / В. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. –Т.1. – 1976. – С. 209–400.
251. Сухомлинський В. О. Особлива місія / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. –Т. 5. – 1977. – С. 418–422.
252. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 1977. – 670 с.
253. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 1976. – С. 419–654.
254. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 4. – 1977. – С. 7–389.
255. Сухомлинський В. О. Школа радості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К., 1976. – Т. 3. 1976. – С. 8–98.
256. Сучасний словник іншомовних слів / [уклад. Нечволод Л. І.]. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
257. Тимченко С. М. Етносоціальні процеси в українському селі (60-80-ті роки ХХ століття: дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Тимченко Сергій Михайлович. – Запоріжжя,1995. – 529 с.

258. Тришневська Г. Б. Организация внеурочной воспитательной деятельности учащихся начальных малокомплектных школ: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Г. Б. Тришневская. – К., 1991. – 22 с.
259. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
260. Українська радянська енциклопедія. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1983. – 560 с. – Том 9. – Стаття «Початкова школа». – 1983. – С. 46.
261. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 2. – Вопросы о народных школах. – С. 73–80.
262. Фізеші О. Й. Початкові школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI століття : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Фізеші Октавія Йосипівна. – К., 2016. – 501 с.
263. Франчук Т. Й. Педагогічні системи минулого як суб'єкт оптимізації сучасної освіти: особливості трансформаційних процесів / Т. Й. Франчук // Особистісно орієнтований потенціал педагогіки В. О. Сухомлинського. – 3б. матер. міжвуз. наук.-практ. конф. (30 вересня – 1 жовтня 2008 року). – Кам'янець-Подільський. – 2008. – 275 с.
264. Харченко І. А. Успішно здійснимо перебудову школи / І. А. Харченко // Рад. школа. – 1959. – № 4. – С. 60.
265. Хмельовська О. За роки незалежності з мапи України зникло 641 село [Електронний ресурс] / О. Хмельовська // Тиждень.ua. – 13 квітня 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/77330>.
266. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Лідія Олексіївна Хомич. – К. : Магістр – S, 1998. – 200 с.
267. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1009, 134 арк. Річний звіт про роботу початкових, семирічних і середніх шкіл, Української РСР за 1950 – 1951 уч. р., 1950 – 1951 рр.

268. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8574, 153 арк. Доповідні записки та інформації Міністерства освіти УРСР та ЦК КП України з питань народної освіти.

269. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9, 102 арк. Протоколи засідань колегії та документи до них.

270. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9248, 81 арк. Про затвердження календарно-тематичних планів навчальних телевізійних передач для учнів загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1985–1986 навчальний рік: Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 26 червня 1985 р., протокол № 6/66.

271. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8558, 146 арк. Документи (протоколи, стенограми, рішення та доповідні записки) засідань колегії Міністерства освіти УРСР.

272. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15, спр. 8915, 180 арк. Документи засідань колегії Міністерства освіти УРСР (протоколи, стенограми, постанови, доповідні записки).

273. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8973, 112 арк. Документи направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів, з питань народної освіти (інформації, довідки, листування).

274. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9060, 168 арк. Документи направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів з питань народної освіти (довідні, інформації, листи), т. I.

275. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 575, 37 арк. Плани підготовки учителів для семирічних і середніх шкіл на 1949 – 1955 роки.

276. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3060, 144 арк. Зведений річний звіт за початкові, восьмирічні і середні школи, про кількість шкіл, учителів та учнів в них на початок 1960 – 1961 н/року. Форма РВК 76-А, том І.

277. Центральний державний архів вищих органів влади і управління, м. Київ. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 8165, 21 арк. Зведена фактична сітка загальноосвітніх шкіл по Українській РСР на 1971 – 1972 н/рік.

278. Черненко Г. П. Соціально-педагогічні засади розвитку початкової освіти в Україні (1917–1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. П. Черненко. – К., 2005. – 20 с.

279. Шайгородський Ю. Поняття «трансформація» як інструмент аналізу соціальних змін / Ю. Шайгородський // Український науковий журнал «Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації». – 2010. – №4. – С. 51–53.

280. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект / Володимир Іванович Шахов. – Вінниця, 2007. – 383 с.

281. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / С. Т. Шацкий. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 2. – 1980. – 416 с.

282. Штофф В. А. Моделирование и философия / Виктор Александрович Штофф. – М. – Л. : Наука, 1966. – 302 с.

283. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів : аналітична записка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/>

284. Щука Г. П. Проблеми розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50 – 80-ті роки ХХ століття : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Щука Галина Петрівна. – Луганськ, 2007. – 253 с.

285. Ярошук Л. Г. Моніторингові дослідження в Європі як сучасний метод діагностики знань / Л. Г. Ярошук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. на. ук. пр. – Наукові записки РДГУ. – Вип.13

(56). – Част. I. – Рівне : РДГУ. – 2016. – С. 14–19.

286. Ярошук Л. Г. Ідеї М. О. Корфа в контексті моніторингу якості освіти / Л. Г. Ярошук // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя); за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. – 2011. – № 10. – С. 254–257.

287. Ярошук Л. Г. Історія педагогіки: навч.-метод. комплекс / Лілія Григорівна Ярошук. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2014. – 416 с.

288. Ястребова В. Я. Освітня програма сільської школи / Валентина Яківна Ястребова – Х.: Видав. гр. Основа, 2004. – 112 с.

289. Ястребова В. Школа та її соціальне оточення / В. Ястребова // Сільська школа України. – 2007. – № 7. – С. 28–43.

290. Barnes A. An Introduction to Career Learning and Development 11–19: Perspectives, Practice, Possibilities / Barnes A., Bassot B., Chant A. – London: Routledge, 2010. – 168 p.

291. Berladyn O. The importance of British teaching experience ideas (end of XX – beginning of XXI century) for modern training of Ukrainian primary schools teachers of rural areas / O. Berladyn // Comparative Professional Pedagogy (2017). – Volume 7, Issue 1 : Scientific Journal [Chief. ed. N. M. Bidiuk]. Kyiv – Khmelnytskyi: KhNU. – P. 77–82.

292. Berladyn O. The mentality of the primary school in rural areas as a prognostic factor in its development / O. Berladyn // Scientific Issue of Knowledge, Education, Law and Management. – Wydawca: Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO» . – Druk : PIKTOR, Lodz, Poland. – № 1 (17) / 2017. – P. 37–41.

293. Cockerill A. V. A. Sukhomlinsky : Humanism in A Soviet School : Ph. Doctoral dissertation / A. V. A. Cockerill. – Brisben, 1994. – 279 p.

294. Department for Education. (2013). Teachers' Standards. Guidance for school leaders, school staff and governing bodies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/301107/Teachers__Standards.pdf

295. Department for Education. (2016). Primary school teachers: useful information [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/collections/primary-school-teachers-useful-information> Department for Education. (2016). Primary school teachers: useful information. Retrieved 10.02.2017 from : <https://www.gov.uk/government/collections/primary-school-teachers-useful-information>

296. European Union Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training («Education and Training 2020» (ET 2020) Retrieved 10.07.2010 from: http://www.oidel.org/doc/Doc_colonn_droite_defaultpage/ET%202020%20RESUME.pdf

297. Prima R. Rural primary school as a phenomenon in the education of Ukraine / R. Prima, O. Berladyn // European Humanities Studies: State and Society. – East European Institute of Psychology. – Kraków, Poland. – 2017. – P. 142–151.

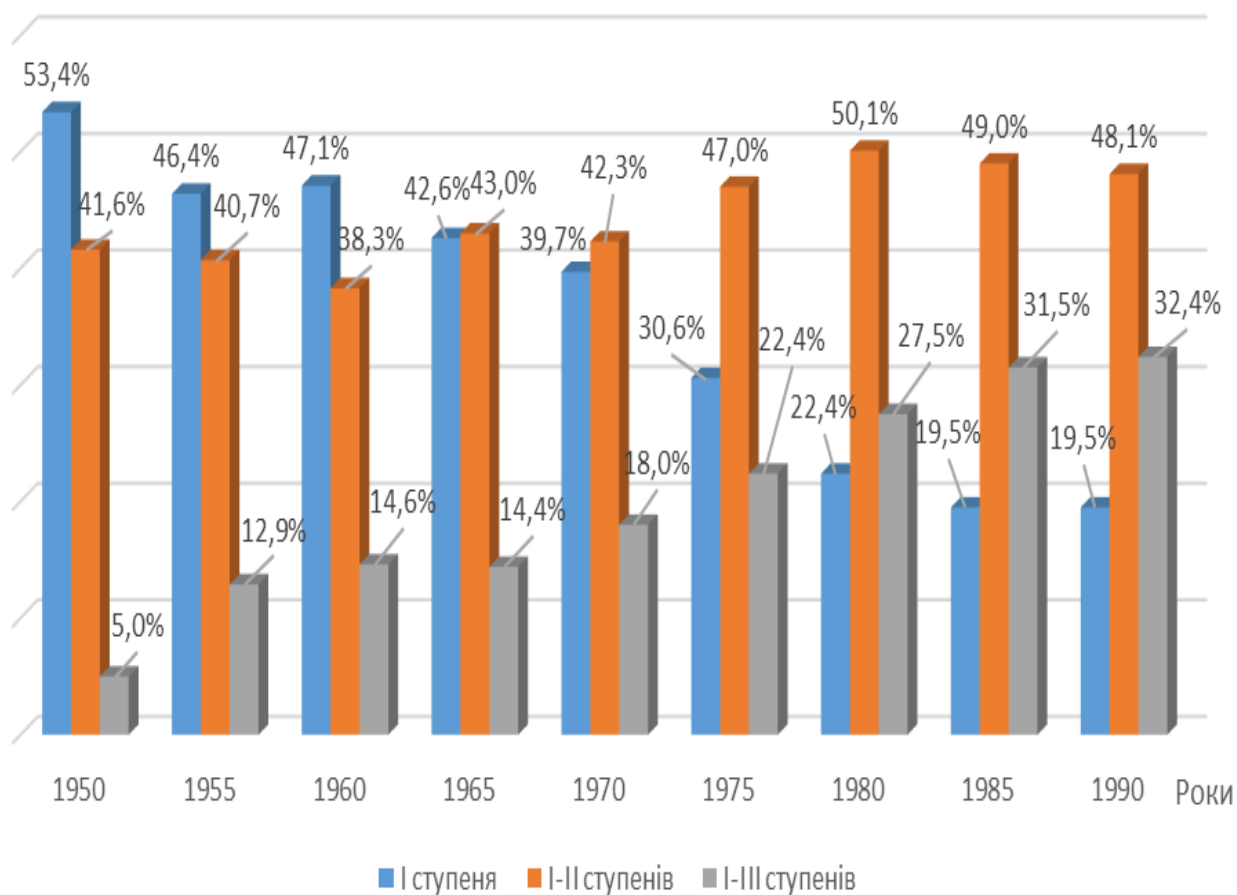
298. Hargreaves D. H. Personalising learning: Next steps in working laterally / David H. Hargreaves – London : Specialist school Trust, 2004. – 128 p.

299. How To Become A Primary School Teacher: For Aspiring Teachers, Trainee Teachers and NQTs. – The Future Teacher Foundation. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. – 134 p.

ДОДАТКИ

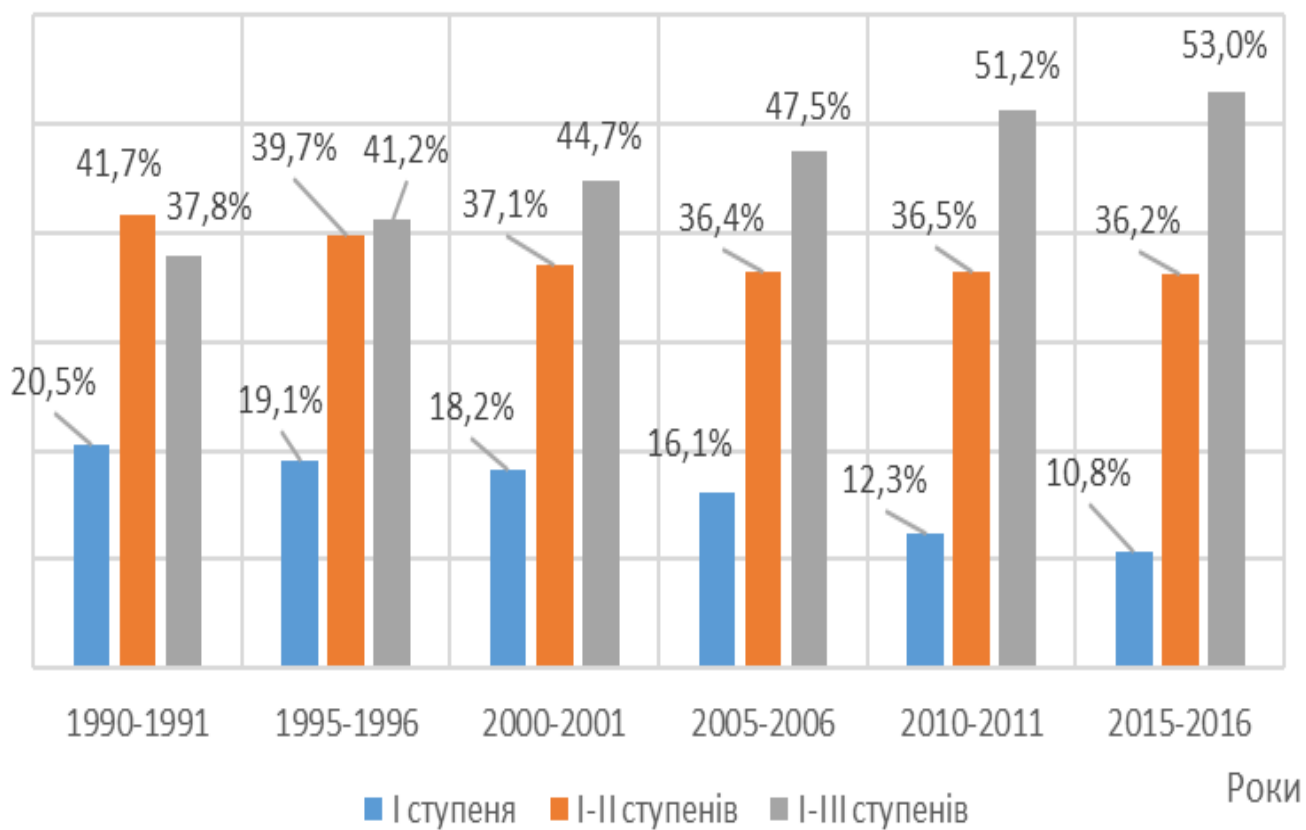
Додаток А

Гістограма «Мережа закладів загальної середньої освіти сільської місцевості у 1950 – 1990 рр.».

Джерело: [166;267;274;276;277].

Гістограма «Мережа закладів загальної середньої освіти сільської місцевості у 1991 – 2015 рр.».

Джерело: [10; 108; 168; 185; 189; 217; 243].

Спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Якщо місто, і перш за все столиця, є для нації осередком мистецтва і науки, декорацією для влади і головним місцем торгівлі, то саме село є джерелом життя, колискою народу, основою інституцій і серцем Батьківщини

Шарль де Голль

У сучасних соціально-економічних умовах розвитку України початкова школа сільської місцевості – об'єктивна реальність українського села, що займає вагомe місце в справі успішного вирішення завдань його соціального розвитку, в системі освіти, навчанні і вихованні підростаючого покоління правової демократичної держави, виконуючи важливу соціальну функцію – збереження генетичного потенціалу українського етносу. Особливості функціонування початкових шкіл сільської місцевості обумовлені як специфікою села – виробничо-територіальної і соціально-економічної спільності людей, так і місією школи як важливого соціального інституту життя села, на зміст, організацію, форми і методи роботи якої впливає ряд чинників. До них відноситься малочисельність контингенту учнів, вузькість матеріально-технічного оснащення навчально-виховного процесу, територіальне розміщення населених пунктів, віддаленість шкіл від навчально-методичних і культурних центрів, мізерне фінансування, поліфункціональність діяльності вчителя, звуження середовища щоденного педагогічного та учнівського спілкування тощо.

У збереженні, розбудові та оновленні початкових шкіл сільської місцевості провідна роль належить особистості вчителя, його особистісно-професійній компетентності, педагогічній техніці, мобільності і поліфункціональності, умінню виховувати справжніх господарів землі, морально і духовно зв'язаних зі своєю малою батьківщиною, які відчуватимуть необхідність постійного самовдосконалення, безперервної самоосвіти, будуть готові розумом і серцем сприймати нові веління часу. Проблеми розвитку шкільництва у малонаселеній сільській місцевості, розробка стратегічних напрямів та пошук інноваційних підходів привертає особливу увагу науковців, педагогів-практиків, є актуальними для вчителів початкових класів сільської місцевості.

Соціально-економічні умови сьогодення не сприяють реалізації в повній мірі педагогічних можливостей функціонування початкової школи сільської

місцевості. Причина цьому не лише в соціально-економічній і демографічній нестабільності села, а, передусім, у відриві освіти від соціальної дійсності, недостатній організованості педагогічно доцільної взаємодії всіх суб'єктів сільського соціокультурного середовища, не врахуванні чинників, які є вирішальними щодо оптимального розвитку початкових шкіл сільської місцевості.

Векторність професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в умовах післядипломної педагогічної освіти спрямована на теоретичне осмислення питань практики, формування вміння інтегрувати науку і освіту як необхідну умову підвищення професіоналізму педагога.

Програма спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» складена відповідно до освітньо-професійної програми підвищення кваліфікації учителів початкових класів Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти в контексті впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти та реалізації Концепції «Нова українська школа».

Предметом вивчення спецкурсу є педагогічна думка, закономірності, тенденції розвитку початкової школи сільської місцевості України в другій половині ХХ – початку ХХІ століття.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» включає знання із таких навчальних дисциплін як: «Філософія освіти», «Історія освіти», «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка».

Програма спецкурсу складається з таких розділів:

I розділ : Науково-теоретичні засади розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

II розділ : Інноваційний розвиток сучасної початкової школи сільської місцевості.

Інформаційний обсяг спецкурсу

Тематика лекцій

Тема 1. Розвиток початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) як історико-педагогічна проблема.

Тема 2. Початкова школа сільської місцевості як компонент соціальної інфраструктури села (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

Тема 3. Конструктивний історико-педагогічний досвід реформування загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості.

Тема 4. Вагомість ідей британського педагогічного досвіду кінця ХХ – початку ХХІ століття в модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні.

Тема 5. Механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості України в умовах післядипломної освіти (II половина XX – початок XXI століття).

Мета та завдання спецкурсу

Метою спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» є модернізація професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в умовах післядипломної педагогічної освіти, дослідження генезису, сутності, специфіки початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах на теоретичному та емпіричному рівнях, а саме: прогнозування, проектування та побудови оптимальної моделі розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості, структурування навчальних програм для проведення інтегрованих уроків, індивідуальних занять, формування вмінь самостійної роботи і навичок самоконтролю, забезпечення психолого-педагогічних умов організації навчально-виховного процесу з учнями шестирічного віку, знання особливостей функціонування навчально-виховних комплексів «школа-дитячий садок», специфіки виховної, позакласної і методичної роботи, організації управління означеним типом шкіл, актуалізація зв'язків між педагогічними ідеями і педагогічною практикою; розвиток особистісно-професійного ставлення вчителів до засвоєння цінностей вітчизняної педагогічної спадщини, інноваційного зарубіжного досвіду та творчого їх примноження у власній педагогічній діяльності, оволодіння інтегрованими знаннями та вміннями з проблеми організації освітньої діяльності початкової школи сільської місцевості.

До основних тем курсу включені ті, які мають актуальне значення для вчителів початкових класів шкіл сільської місцевості. Розкривається соціально-педагогічна сутність функціонування і розвитку початкових шкіл сільської місцевості, генезис та роль у соціальній інфраструктурі села; трансформація конструктивного історико-педагогічного досвіду в умовах реформування та реорганізації загальноосвітніх шкіл I ступеня сільської місцевості; висвітлюються особливості розвитку початкової школи сільської місцевості у контексті сучасних модернізаційних процесів: моделювання оновленого освітнього закладу, особистісно-професійного росту педагога в умовах післядипломної освіти, створення педагогічно доцільної взаємодії школи, родини і сільської громади, соціального партнерства при координуючій ролі вчителя в інтеграції соціокультурних впливів.

У результаті прослухання спецкурсу вчителі початкових класів збагачуються знаннями про:

- вплив світоглядних ідей педагогічної думки на розвиток початкової школи сільської місцевості в другій половині XX-го – початку XXI століття;

- сутність взаємозв'язків між запитами суспільства на освіту сільських школярів та державним регулюванням розвитку початкової школи сільської місцевості;
- особливості періодів та етапів розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття);
- актуалізацію знань про науково-теоретичні, правові та навчально-методичні засади розвитку початкових шкіл сільської місцевості;
- вплив соціокультурних, демографічних, економічних та природних чинників на розвиток початкової школи сільської місцевості;
- особливості науково-методичного забезпечення розвитку початкової школи сільської місцевості та підготовки кадрів;
- розвиток гуманістичних ідей у педагогічній думці та практиці авторських шкіл;
- шляхи інноваційного розвитку початкової школи сільської місцевості; варіативні моделі шкіл;
- перспективний педагогічний досвід розвитку початкової школи сільської місцевості.

У вчителів активізуються й удосконалюються вміння:

- аналізувати державні документи, які відображають зміст освіти та специфіку навчально-виховного процесу в початковій школі сільської місцевості;
- характеризувати розвиток початкових шкіл сільської місцевості з позиції соціально-економічних, демографічних та психолого-педагогічних чинників;
- використовувати кращі надбання педагогічного досвіду в організації життєдіяльності учнів початкової школи сільської місцевості;
- ретранслювати загальні дидактичні положення на конкретні педагогічні умови, творчо переосмислювати педагогічні закономірності у залежності від умов діяльності початкової школи сільської місцевості;
- здійснювати аналіз наукової, дидактичної та методичної літератури; ознайомлення зі змістом і основними формами методичної роботи в школі, формування прагнення та умінь застосовувати ефективні методи і прийоми навчання, педагогічні технології, діагностування рівня якості знань, вихованості учнів та рівнів згуртованості різновікового колективу школи, удосконалення професійних якостей та розвиток потреби у самовдосконаленні;
- знати основні підходи і вимоги до побудови змісту освіти в сучасній національній школі, положення державних документів щодо організації навчально-виховного процесу в початковій сільській школі, реалізацію комплексного плану заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості;

- вивчати теоретичні та архівні джерела з проблем розвитку початкової школи сільської місцевості; класифікувати архівні джерела за проблемами; описувати результати архівних пошуків;
- аналізувати, з'ясовувати, виокремлювати взаємозв'язки між соціально-економічними, політичними запитами суспільства та освітніми стратегіями щодо розвитку початкової школи сільської місцевості;
- розуміти сутність нових педагогічних технологій, гарантованість їх кінцевого результату, особливості функціонування навчально-виховних комплексів «школа-дитячий садок», нових типів освітніх закладів сільської місцевості;
- формувати вміння професійної рефлексії у процесі моделювання діяльності сучасних початкових шкіл сільської місцевості у контексті сучасних модернізаційних процесів.

Вивчення спецкурсу «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості» завершується підсумковим контролем: захист науково-дослідницького проекту, опис передового (власного) досвіду; аналіз діяльності опорних шкіл регіону; опис діяльності навчально-виховних комплексів «ДНЗ – ЗНЗ першого ступеня»; «школа – родина» (на вибір).

ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ

Розділ I. Науково-теоретичні засади розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття)

Тема 1. Розвиток початкової школи сільської місцевості в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) як історико-педагогічна проблема

Педагогічні передумови розвитку початкової школи сільської місцевості. Внесок педагогічної думки в розвиток ідей та практики початкової школи сільської місцевості. Тенденції та суперечності розвитку початкової школи сільської місцевості. Періоди та етапи розвитку початкової школи сільської місцевості в історико-педагогічному контексті. Мережа початкових шкіл у сільській місцевості. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення діяльності початкових шкіл у сільській місцевості. Розвиток початкових шкіл сільської місцевості на Волині (друга половина XX – початок XXI століття).

Основні поняття теми: генеза, основні періоди та етапи, сутність, суперечність, тенденція, мережа початкових шкіл сільської місцевості.

Тема 2. Початкова школа сільської місцевості як компонент соціальної інфраструктури села (друга половина XX – початок XXI століття)

Початкова школа сільської місцевості як соціокультурний феномен. Пріоритетні чинники розвитку початкової школи сільської місцевості: територіально-географічні (школи гірські, школи степової зони, школи полісся),

демографічні (школи малих сіл – здебільшого малочисельні, школи середніх і великих сіл – однокласні, школи селищ міського типу – за структурою близькі до міських шкіл), соціокультурні (школа в селі має тісні зв'язки з батьками учнів, громадою; на діяльність школи впливають народні традиції, ціннісні орієнтації соціального оточення). Школа як чинник розвитку села. Цільова програма «Шкільний автобус». Розвиток гуманістичних тенденцій у розвитку початкової школи сільської місцевості: демократизація суспільного життя, відновлення самобутності сільської школи; зміцнення зв'язків із соціокультурним, природним середовищем. Менталетвірна функція початкової школи сільської місцевості. Форми організації виховної роботи в початковій школі сільської місцевості. Планування виховної роботи з різновіковим колективом учнів. Організація позакласної виховної та навчально-пізнавальної роботи. Залучення батьків, сільської громади до організації виховної роботи. Соціальне партнерство.

Основні поняття теми: соціальна інфраструктура села, гуманістичні тенденції, соціокультурне і природне середовище, цільова програма «Шкільний автобус», менталетвірна функція школи, різновіковий колектив, соціальне партнерство. Інноваційний розвиток сучасної початкової школи сільської місцевості.

Тема 3. Конструктивний історико-педагогічний досвід реформування загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості

Розвиток гуманістичних ідей у педагогічній думці та практиці роботи авторських шкіл. Провідні педагогічні ідеї В. Сухомлинського щодо розвитку сільської школи: гуманістична модель сільської школи; особлива місія вчителя сільської школи.

Розвиток гуманної педагогіки в авторській моделі Сахнівської середньої школи. Педагогічні ідеї О. Захаренка: повага до особистості, її права на вибір, середовищний підхід до формування освітньо-розвивального простору учня; взаємозв'язок соціокультурного, економічного, природного та педагогічного чинників, що взаємодіють між собою. Модель Сахнівської школи.

Гуцульська школа майбутнього: Яворівська загальноосвітня школа-комплекс с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області. Центри навчально-виховного комплексу: навчально-виховний, психологічний, трудовий, комп'ютерний, естетичний, спортивний, науково-дослідний, інформаційно-видавничий, виставковий.

Особливості розвитку навчально-виховного комплексу «початкова школа – дитячий садок», загальноосвітнього навчального закладу I ступеня «школа – родина».

Основні поняття теми: гуманістичні ідеї, модель сільської школи, авторська школа, середовищний підхід, Гуцульська школа майбутнього, НВК «початкова школа – дитячий садок», загальноосвітній навчальний заклад I ступеня «школа – родина».

Тема 4. Вагомість ідей британського педагогічного досвіду кінця XX – початку XXI століття в модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні.

Стандартизація професійної підготовки вчителів початкової школи в країнах Європи та модернізаційні аспекти фахової підготовки педагогів до професійної діяльності в початкових школах сільської місцевості України. Національний підхід до модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості України в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів. Розвиток початкової школи сільської місцевості на інноваційно-варіативних засадах: упровадження інноваційних технологій, моделей сільських шкіл різних типів та структур. Зростання особистісно-професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості.

Основні поняття теми: модернізація, стандарти, стандартизація професійної підготовки, початкова школа сільської місцевості, Великобританія, євроінтеграція, національний стандарт кваліфікованого вчителя Великобританії, курікулум, навчальний курс «Європейський вимір», соціокультурний компонент.

Тема 5. Механізми модернізації фахової підготовки та професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості України в умовах післядипломної освіти (II половина XX – початок XXI століття).

Підготовка педагогічних кадрів та підвищення кваліфікації вчителів початкової школи сільської місцевості. Структура, форми і зміст післядипломної педагогічної освіти вчителів початкових шкіл сільської місцевості. Вдосконалення педагогічної майстерності вчителів початкової школи сільської місцевості. Основні форми організації методичної роботи з учителями початкових шкіл сільської місцевості: міжшкільні методичні об'єднання, школи передового педагогічного досвіду, опорні школи, школи молодого вчителя та ін. Організація курсової підготовки вчителів початкових шкіл сільської місцевості. Атестація педагогічних працівників початкових шкіл. Вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду у початковій школі сільської місцевості.

Основні поняття теми: підготовка кадрів, підвищення кваліфікації, форми підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, модернізація професійного розвитку вчителя початкової школи сільської місцевості в післядипломній педагогічній освіті.

Тематика наукових повідомлень:

1. Нормативно-правове забезпечення діяльності початкових шкіл сільської місцевості.
2. Альтернативні загальноосвітні навчальні заклади першого ступеня сільської місцевості.
3. Моделі розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості: національний і зарубіжний досвід.
4. Методична робота в початковій школі сільської місцевості.
5. Організація навчально-виховного процесу в навчальному закладі «початкова школа – дитячий садок».
6. Загальноосвітній навчальний заклад I ступеня «школа – родина»: перспективи розвитку.
7. Проблема наступності у роботі дошкільного закладу і початкової школи, початкової школи та базової школи.
8. Науково-методичний супровід розвитку початкової школи сільської місцевості.
9. Освітній округ як сукупність взаємодіючих освітніх установ для забезпечення доступної якісної освіти, формування і розвитку єдиного освітнього середовища, запровадження механізмів державно-громадського управління.

Завдання для самостійної роботи:

1. *Особливості планування, обліку та ведення документації в початковій школі сільської місцевості.*
2. *Основні форми організації методичної роботи з учителями початкових шкіл.*
3. *Специфіка організації внутрішньошкільного контролю, проведення атестації педагогічних працівників в початковій школі сільської місцевості.*
4. *Форми організації виховної та позакласної роботи в різних типах початкових шкіл сільської місцевості. Соціальне партнерство.*
5. *Здійснення технологічно вмілого керівництва різновіковим колективом початкової школи сільської місцевості.*
6. *Залучення родин учнів, сільської громади, партнерів школи до участі у проведенні позакласних і позашкільних заходів.*
7. *Можливість використання телепередач та Інтернету в застосуванні допоміжних технологій для дистанційного навчання учнів початкової школи сільської місцевості.*

МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД СПЕЦКУРСУ

Тема: Проблеми початкових шкіл сільської місцевості в сучасній освітній ситуації (зарубіжний досвід)

Основні поняття теми: зарубіжний досвід, французькі однокласні школи «ідеал республіки», початкові сільські школи Польщі, концепція «мандрівного вчителя», організація «Сільський рух» у Фінляндії, однокімнатні школи США.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів із проблем функціонування малочисельних початкових шкіл сільської місцевості засвідчує, що заявлена проблема не втратила своєї актуальності не лише в освітньому просторі України, а й у багатьох країнах світу. Зішлемося на дослідження Г. Шубак [34, с. 179 – 185] щодо динаміки модернізаційних аспектів процесу навчання в зазначеному типі шкіл, де автор робить екскурс у порівняльне вивчення стану і проблем їх функціонування на теренах багатьох країн Європи і світу. Зокрема, зазначається, що Міжнародним бюро з питань освіти при ЮНЕСКО з 1958 року розпочалося ґрунтовне вивчення умов навчання дітей у віддалених від центрів цивілізації сільських районах. За матеріалами та результатами досліджень, проведених у 69 країнах світу, з'ясувалося, що однокомплектні школи функціонували на той час у 58 з усіх досліджених країн, специфіка яких визначалася культурним, етнографічним, економічним розвитком кожної з держав (в окремих країнах це було пов'язано з роздільним навчанням за статтю, релігією, мовою тощо). Однак спільним для цього типу шкіл було те, що вони функціонували лише у сільській місцевості і навіть за несприятливих умов давали змогу успішно підготуватися всім школярам до продовження навчання у школах другого ступеня [63].

Роль початкових шкіл сільської місцевості багато в чому визначається демографічними, економічними і політичними умовами життя конкретної країни або її регіону. Одночасно з цим значний вплив на малі школи має істотно підвищений рівень розвитку освітніх методик, в тому числі на основі нових інформаційно-комунікаційних розробок. Усе це, очевидно, може сприяти виявленню нової позитивної ролі початкової школи сільської місцевості в цілому

і, безсумнівно, є актуальним для вирішення освітніх і соціокультурних проблем сільських шкіл. У зв'язку з цим, досвід, який склався в освітніх практиках малих сільських шкіл зарубіжних країн, становить значний інтерес.

Такі школи поширені в багатьох країнах, головним чином в сільській місцевості, реалізують свою освітню практику і політику. Так, французи називають сільські школи, в яких всього лише один клас, «ідеалом республіки». У Норвегії половина малокомплектних шкіл займається за системою об'єднаних класів. В Австралії, з її розкиданими поселеннями, велике значення в освітньому процесі таких шкіл відіграють спеціальні радіо-, а на Алясці - телепередачі. Початкова школа сільської місцевості є важливим соціальним чинником: глибоке знання вчителями індивідуальних особливостей і умов життя кожного учня, близькість природи, сприятливі умови для трудового виховання - ці особливості дозволяють організувати навчально-виховний процес на належному рівні. Загалом, сільську школу, дитячий садок і будинок культури можна розглядати як єдиний центр культурного життя села.

Щодо малочисельних сільських шкіл Польщі, зокрема, органам фінансування і управління освітою пропонується встановити певні норми ставок залежно від числа відділень і кількості учнів; гміні пропонується доплачувати вчителям зі своїх коштів. У Польщі є безперспективні малочисельні сільські школи і є такі, яким необхідно надати допомогу, обладнати сучасними засобами навчання, і тоді вони зможуть виконувати свою місію. Пропонується готувати певну кількість учителів спеціально для роботи в системі об'єднаних класів (на це спрямовує спеціальна постанова Міністерства національної освіти Польщі). Важливим елементом підготовки сільських вчителів є підготовка фахівців за двома спеціальностями. Рекомендовано також широко використовувати телевізійну мережу, радіо, Інтернет в поширенні нових допоміжних технологій для дистанційного навчання; зосереджується увага на вдосконаленні діяльності сільських шкіл на основі передбаченої реформами оцінки їх ефективності: існує державна підтримка інноваційних шкіл, куди серед сільських шкіл потрапляють і малокомплектні.

Серед пропозицій оптимальними є створення мережі шкіл із 3-річним циклом навчання на базі 6-річних початкових шкіл. Це на рік продовжило б для учнівської молоді можливість вибору подальшого шляху навчання, а освітнім установам надало б можливість для реалізації нових навчальних програм і виконання дидактичних, виховних і опікунських функцій. Для реалізації заявленої пропозиції необхідна підготовка висококваліфікованих учителів. Пропонується також реалізувати концепцію «мандрівного вчителя»: розглядається варіант організації роботи вчителя-професіонала, який би приїжджав на деякі заняття з метою допомоги постійним педагогам [3]. Така практика вже давно застосовується в маленьких сільських школах у США.

У Фінляндії для порятунку маленьких сільських шкіл створена і діє організація «Сільський рух» [8]. Зокрема, в Лапландії - місцевості, де проживає корінний народ Фінляндії - саами, велика кількість малокомплектних шкіл. Уряд Лапландії дбайливо ставиться до малокомплектних шкіл і до збереження мови і культури саамів. Наприклад, дітей в школу можуть підвозити на відстань до ста кілометрів. Пришкільних інтернатів у Лапландії немає: для підвозу дітей орендують спеціальне таксі, а муніципалітет оплачує ці витрати.

При кількості учнів до 12 осіб, існують оптимальні варіанти навчання: частина предметів вивчається одночасно учнями різних класів під керівництвом одного вчителя в одному кабінеті (відмінність початкової шкільної ланки – шестирічна початкова школа). На території Фінляндії функціонує дві державні мови - фінська і шведська. Учні шкіл можуть вибрати для вивчення ще англійську або саамську (існує три різновиди саамської мови). На рівні уряду робиться все можливе для збереження всіх трьох різновидів саамської мови.

У Сполучених Штатах Америки, країні з величезною територією, є аграрні малонаселені райони, у яких сільські школи є важливим соціально-культурним центром. Специфіка американської політики в галузі освіти полягає в намаганні зберегти кожну, навіть найменшу сільську школу. Якщо ж в окрузі залишається зовсім мало учнів, то там створюються так звані однокімнатні школи. Однокімнатна американська школа нагадує сільську школу в малолюдній

сільській місцевості України. Суть в тому, що один учитель займається з дітьми різного віку та часто викладає кілька предметів відразу. Однак, кожен школяр навчається за індивідуальною програмою. Головна відмінність подібних шкіл в Америці - матеріальне заохочення вчителів. Заробітна плата педагога такої школи вдвічі більша, ніж у міського колеги. У США розгорнуто програму реконструкції великих шкіл у менші, таким чином американці намагаються впоратися з хвилею підліткової агресії [29].

Проблеми і роль початкових шкіл сільської місцевості у сучасній освітній ситуації різних країн різняться між собою, однак принципи збереження таких шкіл і освітня практика становить значний інтерес. Одним із важливих чинників, що впливають на життєдіяльність сільських малочисельних освітніх закладів є, перш за все, роль соціальних інститутів, які активно функціонують у сільській місцевості. Як свідчить досвід зарубіжних країн, збереження початкових шкіл сільської місцевості, їх модернізація дозволяє по-новому визначити концепції освітніх технологій.

Тема: Модернізаційні аспекти розвитку початкових шкіл сільської місцевості
(друга половина XX – початок XXI століття)

Основні поняття теми: модернізація, інноваційний розвиток, зміст освіти, варіативний компонент навчального плану, моделі, початкова школа сільської місцевості, «школа-родина», «школа-освітній округ», модель гуцульської школи, «школа – соціокультурний центр села», «школа під відкритим небом», моделі сільської школи в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, О. Захаренка.

Актуальність порушеної проблеми засвідчують директивні документи з розвитку освіти в Україні, які одночасно є і методологічним підґрунтям. Зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти в Україні (2002 р.) звернуто увагу на необхідність державної підтримки для здобуття якісної освіти в сільській місцевості, розвиток різних типів навчальних закладів, створення варіативних навчальних програм, збереження та розвиток єдиного освітнього простору [35]. «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» серед

пріоритетних завдань для здійснення стабільного розвитку і якісного прориву в національній системі освіти, зокрема в сільській місцевості, визначає стовідсоткове охоплення обов'язковою дошкільною освітою усіх дітей п'ятирічного віку через урізноманітнення форм її здобуття; здійснення оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, потреб громадян і суспільства; урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для сільських дітей; створення в сільських регіонах освітніх округів, ресурсних центрів дистанційного навчання, філій базових шкіл, домашніх шкіл типу «школа-родина»; удосконалення мережі навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» [37].

У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» відзначається як пріоритетне завдання розвитку освіти – оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема проблема збереження шкіл, особливо в сільській місцевості. «Адже школа у більшості випадків є єдиним освітнім закладом на селі, а відтак, не має конкурентів на ринку освітніх послуг і, по суті, виступає як єдиний гарант права дитини на освіту та певним чином її соціальний захист. Проблема полягає не лише в конституційному праві дитини на освіту, розвитку людського потенціалу. Йдеться про загрозу існуванню сотень населених пунктів. Фактично – це питання національної безпеки» [36, с. 50].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №911-УШ від 24 грудня 2015р. передбачається «продовження роботи з оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів із скороченням їх кількості (орієнтовно на 5 % за рахунок об'єднання малокомплектних шкіл, зміни їх типу та / або ступеня, реорганізації тощо), підвищення наповнюваності класів, груп» [15], пошук нової стратегії розвитку системи освіти, суттєві зміни її пріоритетів у напрямку поєднання традицій, досвіду та інновацій.

Етап інноваційного поступу сільської школи в українській державі – це початок нового періоду розвитку освітніх систем, особливістю якого є зміст освіти. Звичайно, зміст освіти залишається пріоритетом замовленням держави на

загальноосвітню підготовку учнів. Проте демократичні процеси децентралізації управління освітою зумовили наближення змісту освіти до потреб учнів, соціального середовища села, регіону. Введення до навчальних планів шкільного компонента освіти, пізніше варіативної його складової сприяє формуванню робочих навчальних планів, навчальних програм. Сільська школа переживає й кризові явища, що властиві суспільству загалом. Багаторічне відчуження науково-технічного прогресу від культурних цінностей, конфлікт між техносферою та природним середовищем, відставання духовно-морального розвитку людини від технологічного зростання глобалізованого світу є симптоматичним для соціокультурного середовища села.

Зміст освіти визначено державою в інваріантній частині. Специфіку ж його реалізують через варіативну складову. Зміст освіти в початковій школі сільської місцевості має відповідати запитам особистості учня, вимогам аграрного, культурно-освітнього сектора села, регіону, завданням школи.

Зміна знаннево зорієнтованого підходу, який відповідав освітній парадигмі періоду екстенсивного розвитку економіки, політехнізації освіти, соціокультурним, орієнтованим на формування життєздатної особистості, різноплановою підготовкою учнів до життя та праці за нових економічних умов, формування у них здатності та готовності до отримання знань і розв'язання практичних завдань, до здобуття дедалі нових знань, є визначальними щодо змісту освіти.

Обмеженість освітніх послуг у сільській місцевості гальмує доступ учнів до якісної освіти. Зв'язок школи з життям, із суспільною практикою учнів у соціальному та природному середовищі довела свою життєздатність за нових умов. Нове бачення у сільських школах отримала ідея інтеграції змісту навчальних предметів. Розглядаючи сільську школу як соціокультурний феномен, не варто ототожнювати її діяльність лише з орієнтацією освіти на працю в сільському господарстві. Освіта на засадах соціокультурного підходу – це ціннісно зорієнтована освіта. Сільська дитина не повинна залишатися поза

цивілізаційними процесами. Тому сільська школа покликана реалізувати соціокультурну та цивілізаційну місію.

Аналіз діяльності та тенденцій розвитку сільської школи в історико-культурному процесі дає чимало прикладів функціонування унікальних моделей сільських шкіл. Потреба розроблення теоретичних напрацювань і практичних дій щодо модернізації початкових шкіл в сільській місцевості є очевидною, оскільки спроби вдосконалення педагогічної системи за допомогою внесення локальних змін не приносять якісного оновлення. Для їх модернізації, створення нових типів сільської початкової школи України потрібен власний шлях.

Науково вартісним і педагогічно вивіреном орієнтиром у модернізації сучасних загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості можуть стати моделі сільських загальноосвітніх навчальних закладів в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, О. Захаренка, навчально-виховні комплекси «школа-сад», «школа-родина», модель гуцульської школи.

Дефініція «модернізація» трактується як удосконалення, покращення, оновлення об'єкта, приведення його у відповідність із новими вимогами і нормами, технічними умовами, показниками якості [56, с. 323].

Моделювання педагогічних систем загальноосвітніх навчальних закладів науковцями розглядається як науково обґрунтований вибір структури, що забезпечує раціональне використання ресурсної бази, інноваційних технологій, специфіки діяльності закладу, що корелюється з потребами та вимогами суспільства [31].

“Модель” від французької – зразок – це умовне зображення будь-якого об'єкта чи системи об'єктів; зразок конструкції; зменшене або збільшене відтворення чого-небудь; схема для пояснення якогось предмета, явища або процесу в природі і суспільстві [56, с.649].

Г. Селевко, аналізуючи інноваційні підходи до моделювання розвитку сучасної школи, акцентує увагу на таких:

- модель як спосіб організації життєдіяльності шкільного співавторства;

- модель – зразок досвіду, в якому переосмислюється педагогічна діяльність і досвід навчання;
- модель як тип альтернативної шкільної освіти і архітектура її конструкцій і нових форм;
- модель як систематична форма інноваційного експерименту;
- модель як організаційна система розвитку педагогічних культурних норм тощо [53].

Орієнтиром у моделюванні розвитку сучасної початкової сільської школи може бути розроблена В. Сухомлинським цільова концепція виховання – чітка система діяльності, засобів, яка виводить учнів на систему відносин, що формують обов'язок, совість, відповідальність, людяність. Основні положення виховної системи педагога полягають у моделюванні таких педагогічних ситуацій, які зреалізують умови для прояву добра для оточуючих (виховання добротою).

Досвід створення та діяльності «Школи радості» В. Сухомлинським є прикладом впливу середовища на розвиток дитини, взаємодії між школярами, вчителями, родинами учнів і соціальним оточенням, відкритості школи, що на сьогодні відображає глобальну світову тенденцію виховного простору. Педагог-гуманіст, досліджуючи проблему впливу середовища (просторового, родинного, соціального), на практиці довів, що школа як соціальний інститут - відкрита виховна система може ефективно функціонувати за умови тісної співпраці з соціальним довкіллям. Розвиваючи різноманітні форми взаємодії і співпраці з середовищем, школа В. Сухомлинського стала освітньо-культурним виховним центром села. Гуманізм його педагогіки, концепція педагогічного оптимізму органічно вплітаються в сучасний освітній процес. Вагомі педагогічні знахідки педагога, присвячені проблемам сільської школи, потребують глибокого аналізу й осмислення в нових умовах сьогодення.

Модель Сахнівської середньої школи в педагогічній спадщині О. Захаренка поєднує п'ять основних центрів: освітній, центр здоров'я, культурно-виховний, навчально-виховний, центр трудового навчання й виховання.

Заслуга О. Захаренка полягає в тому, що він об'єднав для шкільної справи вчителів, батьків, громадськість, переконав керівників, що “школа майбутнього” потрібна селу сьогодні для того, щоб із нинішніх учнів вирости всебічно розвинені особистості, з високим розумінням соціальної ролі в демократичному суспільстві. Педагог-новатор у своїй авторській школі продовжив ідею самореалізації особистості школяра, досліджену і розроблену В. Сухомлинським. Парадигма самореалізації особистості глибоко демократична, гуманістична за суттю, в центрі уваги якої освічена особистість, яка розвиває свої здібності і в школі, і в родині.

Зішлемося на основні параметри технології «школи-самореалізації»: 1) зміна домінанти парадигми з соціально орієнтованої на гуманістично орієнтовану, особистість у якій є самоцінністю; головна мета виховної діяльності – розвиток особистості при неперервному зростанні згодом її соціальних функцій – громадянських, сімейних, виробничих; 2) виховання у педагогічно керованій діяльності та спілкуванні; 3) формування в школяра уміння входити в колектив, виходити з нього, перебувати в стані самотності; 4) провідна роль учителя в освітньому процесі, партнерство.

Технологія «Школи самореалізації особистості», розроблена й апробована на практиці сільської школи В. Сухомлинським, творчо продовжена педагогом-новатором О. Захаренком, слугує джерельною базою для розбудови нової національної школи, у тому числі і сільської початкової. Основні ідеї школи самореалізації (надання школі перетворюючої ролі до самореалізації особистості школяра, педагогізація та втілення в життя національно-регіональної традиції, «зрушити з місця» традиційну школу в напрямку «Школи самореалізації особистості») втілені в практику діяльності сільської школи над Россією.

Осмислення теоретико-практичної спадщини В. Сухомлинського, О. Захаренка диктує потребу врахування її надбань у модернізації початкової школи в умовах сільського соціуму.

У сучасній практиці роботи загальноосвітніх шкіл реалізуються такі моделі, як навчально-виховний комплекс «Дошкільний навчальний заклад –

загальноосвітній навчальний заклад», «модель гуцульської школи», «Соціокультурний освітній центр (комплекс)», «Школа – родина» та ін.

Навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий садок» – це навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на здобуття дошкільної та початкової освіти. Перші навчально-виховні комплекси «початкова школа – дитячий садок» почали відкриватися в Україні на початку 80-х років XX століття передусім із метою збереження «неперспективних сіл». Водночас це мало розв’язати не тільки соціальну проблему, але й педагогічну, адже у такому закладі мають створювати можливості для інтеграції педагогічного процесу в дошкільній і початковій ланках освіти.

Вихідними положеннями в організації навчально-виховного комплексу «школа – дитячий садок» вважаються такі:

- сучасне демократичне суспільство потребує високоосвічених, здорових людей;

- об’єктивною основою формування особистості є родинне виховання, правила, традиції, що діють у селі, та соціальне буття, спосіб життя суспільства;

- різновікові стосунки;

- врахування особливостей сільської школи (малокомплектність, контактність між усіма членами колективу) та сільського середовища (відкритий спосіб життя жителів села, органічна єдність із природою, гуманні стосунки жителів села);

- залучення до виховної діяльності, крім дітей, їхніх батьків, сільської громади;

- навчально-виховний комплекс «школа – дитячий садок» є початковим підрозділом у системі неперервної освіти та виховання;

- розширення функцій комплексу «школа – дитячий садок» шляхом утворення нового у цьому напрямку навчального закладу «дитячий садок – школа – родина» [25, с. 6–10].

Поряд із проблемами початкова школа сільської місцевості має і певні переваги. Серед них – можливість створення інноваційних загальноосвітніх

установ I ступеня з малою кількістю учнів (зокрема, «школа-родина»). Загальноосвітній навчальний заклад I ступеня «школа-родина» – це школа з малою наповнюваністю учнів, що створюється у сільській місцевості для надання якісних освітніх послуг учням молодшого шкільного віку, які перебувають на території зі складною демографічною ситуацією.

Метою діяльності «школи-родини» є створення умов, наближених до родинних, використання у вихованні учнів позитивного потенціалу народного календаря та родинної педагогіки, розвиток творчих здібностей, забезпечення отримання учнями відповідного віку якісної початкової освіти за місцем їх проживання. Загальноосвітній навчальний заклад «школа-родина» дає можливість запровадити нову модель навчання, відмінну від класно-урочної, яка забезпечує індивідуалізацію навчально-виховного процесу.

Модель гуцульської школи (Яворівська школа-комплекс Косівського району Івано-Франківської області) є носієм автентичної культури гуцулів, оскільки виховання школярів на народних звичаях, обрядах, традиціях є першоосновою у вивченні гуцульського фольклору і народного мистецтва. Виховний процес у школі-комплексі здійснюється на основі принципів єдності національного та загальнолюдського, гармонізації родинного і суспільного виховання.

З метою розвитку здібностей, обдарування, таланту і працездатності учнів упродовж 1997–2002 років на базі школи-комплексу у 1997-2002 р.р. було проведено експериментальне дослідження «Школа здібностей», яке уможливило виявити нахили та здібності учнів до різних видів діяльності. Життєдіяльність цієї гуцульської школи становить перспективну модель розвитку сучасного освітнього закладу в сільській місцевості.

Головна мета моделей сільської школи – це освітньо-культурна підготовка учнів до майбутнього самостійного життя в соціумі, формування у них готовності до самореалізації та життєтворчості. У структурі шкіл різних моделей простежується структурно-варіативний підхід. Сільська школа у кожному селі – це результат розвитку економічної інфраструктури, географічного та територіального розташування, врешті, освітньої традиції. Але цей результат

менше простежується через адміністративно командну реструктуризацію освітньої мережі на різних етапах розвитку сільської школи. Структурно-варіативний підхід до розвитку моделей сільських шкіл забезпечує відхід від уніфікації до самобутності кожної школи, диференціації у наданні освітніх послуг. Моделі сучасних початкових шкіл сільської місцевості розвиваються на засадах інтеграції з соціальним оточенням, загальноосвітніми навчальними закладами. Все це істотно впливає на структуру, зміст та організацію освітнього процесу.

Різноманітність структур сільських шкіл різних моделей вимагає конкретики тлумачень. Структура – це будова, взаєморозташування та зв'язок головних компонентів цілого (системи). Особливістю структури навчально-виховного комплексу є функціональність. Вона визначена сукупністю мотивів, цілей, завдань, змісту, форм, методів і результатів, що реалізуються за відповідних матеріальних, фінансових, гігієнічних, морально-психологічних, часових та інших умов. Рівнева структура зумовлює охоплення багатьох учасників інноваційного процесу: індивідуального, соціально-групового, шкільного, соціокультурного середовища, органів самоврядування (на рівні села, району). Управління інноваційними моделями (навчально-виховними комплексами) охоплює оновлення принципів, функцій, методів та стилів, а також послідовність головних етапів: розроблення ідеї (філософсько-педагогічні концепції), проектування, моделювання, впровадження. Для цього процесу характерними є модульно-комплексні перетворення, що стосуються дітей і дорослих, а також системні, що охоплюють освітньо-культурний комплекс села щодо освіти учнів.

Вироблення та реалізація єдності дій школи та соціокультурного середовища села взаємопов'язані з вибором освітньої філософії школи, що полягає в інтеграції цілей освіти із соціально-економічними та культурно-педагогічними умовами діяльності та розвитку початкової школи сільської місцевості.

Організаційним підґрунтям моделі школа – освітньо-соціальний комплекс (соціокультурний комплекс) є спільна турбота школи та соціуму, взаємодоповнювальна діяльність школи та соціокультурного середовища (бібліотек, клубів, трудових колективів, громадськості, органів місцевого самоврядування). Педагогічною підвалиною – принципи та технології виховання, ґрунтовані на соціокультурному, особистісно зорієнтованому, аксіологічному та діяльнісному підходах.

Педагогічна позиція є продуктом професійної компетентності педагогів. Засвоєння цінностей соціокультурного середовища, готовність і здатність входження в соціокультурне середовище та діяльність є визначальними в позиції педагогів. Сприйняття та визнання учня у взаємодії з ним за умов освітньо-соціального комплексу зумовлене орієнтацією вчителя на соціальні, ціннісні стосунки, співпереживанням.

Важливою формою виховання та розвитку особистості є залучення учнів до діяльності в соціокультурному середовищі. У діяльності учні постають не лише учасниками спільної праці, а й учасниками творення особистого життя та життя інших. Предметний бік групової діяльності в соціокультурному середовищі (створення продукту) не виключає, а, навпаки, підсилює виховний результат, що реалізується у проживанні соціально-ціннісних стосунків у процесі творення цього продукту. Вибір шляхів життєтворчості учнів зумовлений педагогічною готовністю вчителя та соціальним, природним, культурним середовищем.

Системний і соціокультурний підходи в організації діяльності освітньо-соціальних комплексів передбачають таку послідовність: освоєння та конкретизація цілей діяльності; визначення місця та часу, а також об'єкта діяльності; з'ясування соціальної ролі особистості в груповій чи колективній діяльності; відбір оптимальних засобів, внесення емоційно-діяльнісного компонента, педагогічна підтримка діяльності учнів, стимулювання ініціативи самих учнів. Аналіз педагогічної думки та практики роботи сільських шкіл свідчить про перевагу соціокультурного підходу в розумінні вибору освітньої парадигми. Одна з головних компетенцій – уміння навчатися. Тому з першого

класу для учнів створюються умови для розвитку індивідуальних здібностей через систему факультативів, студій, гуртків, додаткових індивідуальних та групових занять, варіативна частина навчальних планів формується на основі запитів учнів та їхніх батьків.

Місія школи полягає в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови розвитку для всіх дітей з урахуванням їхніх здібностей та обдарувань. Тому актуальними для загальноосвітнього навчального закладу є питання удосконалення власної моделі навчально-виховної діяльності, яка відповідала б сучасним вимогам до забезпечення якості освіти.

Школа намагається, з одного боку, максимально адаптуватися до учнів з їхніми індивідуальними особливостями, а з іншого – гнучко реагувати на соціокультурні зміни середовища, і з цією метою забезпечити реальні умови для побудови учнями власної освітньої траєкторії: підготувати випускника до життя в соціокультурному середовищі села, що передбачає формування у особистості готовності до землекористування і господарювання на землі та засвоєння культурних духовних цінностей свого народу, звичаїв і традицій села, регіону, прагнення до оволодіння досягненнями вітчизняної науки та культури. Досягненню цієї мети сприяє розв'язання стратегічних завдань, насамперед: організація навчально-виховного процесу на основі максимального врахування та розвитку індивідуальних здібностей, нахилів та обдарувань дітей; оновлення навчально-виховного процесу, педагогічних технологій на основі провідних ідей педагогіки; формування організаційно-функціональної системи інтелектуальної творчої діяльності вчителів та учнів, створення умов для розвитку здорової особистості, що виявляє відповідальність за збереження власного здоров'я; спрямування змісту виховної роботи на формування особистісних рис громадянина України, який є носієм духовної культури народу, його національної ментальності.

У системі освіти сільського регіону впроваджується модель «освітній округ» – добровільне об'єднання навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, закладів

культури, фізичної культури і спорту, підприємств, громадських організацій, що діють в межах адміністративно-територіальної одиниці [47]. Створення освітнього округу передбачає забезпечення рівного доступу дітей до якісної освіти, ефективне використання творчого потенціалу педагогічних працівників навчального закладу, раціональне використання навчально-методичної, матеріально-технічної бази закладів округу, зменшення негативних впливів, пов'язаних із відсутністю належних умов у сільських школах.

Завданнями освітнього округу є створення єдиного освітнього простору в межах визначеної адміністративної території та належних умов для забезпечення навчально-виховного процесу, розвитку творчих здібностей, нахилів, обдарувань дітей, реалізація профільного навчання, впровадження сучасних освітніх інноваційних технологій, координація навчально-виховної роботи в усіх закладах округу.

У моделюванні розвитку різних типів сучасних початкових шкіл сільської місцевості важлива діагностика середовища, чітке визначення мети, врахування специфіки освітнього процесу в означеному типі шкіл, форм і результатів господарювання (аграрний сектор села), різноманітних чинників соціального характеру, усієї соціальної інфраструктури, родини учнів, соціального довкілля. Кожна зі сторін виступає як активний суб'єкт взаємодії, вкладаючи свої специфічні можливості та створюючи умови для взаємовпливу, доповнення, зростання виховного потенціалу іншого. Така взаємодія передбачає формування стратегії і тактики спільної діяльності, створення та забезпечення умов для її організації, змістовного наповнення, врахування при плануванні роботи інтересів і реальних можливостей усіх суб'єктів.

Обґрунтування теоретичних основ та технології варіативного моделювання педагогічної системи різних типів початкових шкіл сільської місцевості, відмова від шаблонності в педагогічній діяльності, перехід на варіативність змісту й способів організації освітнього процесу сприятиме реалізації інтелектуальних і творчих здібностей, самореалізації сільського школяра. Виділені та охарактеризовані нами типи початкових шкіл у сільській місцевості, зокрема:

загальноосвітній навчальний заклад I ступеня, навчально-виховний комплекс «початкова школа – дитячий садок», «школа-родина», модель гуцульської школи, модель освітнього округу, а також перевірені часом авторські моделі сільських загальноосвітніх навчальних закладів в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, О. Захаренка сприятимуть модернізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів, підвищенню якості шкільної освіти у сільській місцевості.

Тема: Вагомість ідей британського педагогічного досвіду кінця XX – початку XXI століття в модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні

Основні поняття теми: професійна підготовка вчителя, модернізація, стандарти, початкова школа сільської місцевості, Великобританія, євроінтеграція, національний стандарт кваліфікованого вчителя Великобританії, курікулум, навчальний курс «Європейський вимір», соціокультурний компонент.

В умовах загальноєвропейської інтеграції особистість учителя набуває нових характеристик, які тлумачаться експертами як стрижневі вимоги до професії європейського вчителя XXI століття. Як зазначається в Комплексі загальних європейських принципів стосовно компетенцій і кваліфікацій учителів, професія вчителя має стати висококваліфікованою, мобільною, базуватися на партнерстві, такою, що спонукає навчатися впродовж життя [49].

Професійна підготовка вчителя початкової школи сільської місцевості в Україні в умовах загальноєвропейської інтеграції потребує оновлення і принципових змін. На наше переконання, дослідження освітніх систем розвинених європейських країн, зокрема Великобританії, яка має вагомий багатовіковий культурний та освітній традиції, досвід успішних реформ шкільництва в сучасних умовах та інноваційні надбання у професійній підготовці вчителя до роботи в початкових школах, може стати важливим джерелом модернізації підготовки вчителя для національної початкової школи. Дослідження особливостей підготовки вчителів початкової школи Великої Британії в кінці XX – на початку XXI ст. дасть можливість виявити та використати позитивні ідеї

досвіду для оновлення педагогічної освіти України, і представлення її здобутків у європейському освітньому просторі.

Необхідність модернізації системи професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи зумовлена існуючими суперечностями між: потребою сучасного суспільства у випереджувальному розвитку освітньої системи та високим рівнем її інерційності і традиційності; потребою школи у висококваліфікованих учителях, здатних функціонувати в умовах європейської інтеграції, та недостатньою ефективністю системи їх підготовки; необхідністю неперервної модернізації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи та існуючими шляхами здійснення цього процесу.

У вирішенні цих суперечностей істотну роль відіграє дослідження системи освіти розвинутих європейських країн, зокрема Англії, з її багатовіковими традиціями у галузі навчання та досвідом успішних реформ шкільництва у сучасних умовах. Розвинена інфраструктура освіти ХХ століття дозволила країні забезпечити її висококваліфікованими конкурентоспроможними кадрами і зайняти лідерські позиції у світовому економічному просторі, що забезпечило інноваційний розвиток економіки і суспільства.

Законодавчі та нормативні акти системи освіти Великої Британії: Національний навчальний план, Національні програми базової підготовки вчителів початкової школи, навчальні плани та програми університетів Великої Британії, документи міжнародних організацій щодо професійної підготовки вчителів (ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу, Європейської асоціації педагогічної освіти, Організації міжнародного співробітництва і розвитку тощо).

Поділ початкової школи здійснено на два рівні: школа для малюків від 5 до 7 років (infant school) і молодша школа від 7 до 11 років (junior school). Розвиток початкової освіти у Великобританії став провідним внутрішнім чинником становлення системи професійної підготовки вчителів початкової школи, про що свідчить запровадження європейського виміру освіти у зміст професійної підготовки вчителів: прийняття Закону «Про реформу освіти» (Education Reform Act, 1988) і затвердження «Національного навчального плану», запровадження

Національних стратегій мовної та арифметичної грамотності, створення Агентства з підготовки вчителів, запровадження Національного стандарту кваліфікованого вчителя та Національного курікулуму його базової підготовки, кількісне та якісне розширення академічної мобільності майбутніх учителів початкової школи.

Інтеграційні процеси в освітній сфері західних країн, що спрямовані на створення єдиного європейського простору, та передбачають координацію стандартів підготовки вчителів в Англії з країнами Європейського Союзу й запровадження єдиних вимог до вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх учителів, співпраці закладів педагогічної освіти Англії з аналогічними в інших країнах спільноти у реалізації трансєвропейських програм (ЕРАЗМУС (ERASMUS), Сократ (SOCRATES), КОМЕТ (KOMETT), ЛІНГВА (LINGUA) та ін.).

На основі аналізу широкого кола документів міжнародних організацій щодо європейської інтеграції у сфері педагогічної освіти («Педагогічна освіта і підготовка 2010» (РЄ та Європейська Комісія ЄС, 2001)), «Освіта і підготовка 2010 – Успіх Лісабонської стратегії залежить від термінових реформ» (РЄ та Європейська Комісія ЄС, 2004), «Спільні європейські принципи щодо компетентностей і кваліфікацій педагогів» (РЄ та Європейська Комісія ЄС, 2005), «Європейський учитель: сутність поняття» (Європейська мережа політики у галузі педагогічної освіти, 2005) та ін.), визначено складові професійної компетентності вчителя, а саме: 1) європейська ідентичність (усвідомлення себе як громадянином певної країни, так і Європи в цілому); 2) європейське знання (обізнаність з особливостями освітніх систем інших країн та з освітньою політикою галузі регіонального рівня); 3) європейська полікультурність (повага до національної культури та здобутків інших культур); 4) європейська мовна компетентність (володіння більше ніж однією європейською мовою); 5) європейський професіоналізм (тлумачення навчального матеріалу з позицій європейської перспективи); 6) європейська громадянськість (відданість таким цінностям, як повага до прав людини, демократія, свобода); 7) європейські виміри

якості (наявність засобів порівняння формальних ознак систем педагогічної освіти країн регіону); 8) європейська мобільність (ознайомлення з культурами інших народів, участь у програмах обміну студентами в рамках ЄС).

Великобританія почала активно формувати в майбутніх учителів свідоме ставлення до розбудови загальноєвропейського освітнього простору. Так, у 1990 році на національній педагогічній конференції було розглянуто питання про включення навчального курсу „Європейський вимір” до обов’язкових навчальних дисциплін у педагогічних навчальних закладах. Основною його метою стало поглиблення знань щодо розвитку країн ЄС; вивчення систем початкової, середньої та вищої освіти в країнах Європи; толерантне ставлення до національних культурних стереотипів різних країн; створення умов для співпраці й обміну студентами та викладачами.

Аналіз концептуальних підходів до професійної підготовки вчителів початкової школи Англії дозволив дійти висновку, що в їх основу покладено ідеї модернізації та технологізації навчального процесу, які передбачають урахування здобутків сучасних теорій психокогнітивного розвитку дитини, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у розробці системи форм і методів навчання.

Основний державний документ, що визначає основні напрями стандартизації педагогічної освіти Англії – Національний стандарт кваліфікованого вчителя. Стандарт кваліфікованого вчителя спрямований на забезпечення суб’єктної позиції майбутніх учителів у сфері саморозвитку, формування особистості й моделювання власної професійної діяльності. З’ясовано, що Національний стандарт кваліфікованого вчителя 2007 р. включає три розділи: професійні ознаки (Professional attributes), професійні знання і розуміння (Professional knowledge and understanding), професійні навички (Professional skills), що визначають широкий спектр професійних якостей (широка ерудиція, різноманітні духовні інтереси, креативність тощо), знань із фундаментальних дисциплін, що становлять ядро Національного навчального плану, умінь та навичок учителів управляти власною педагогічною діяльністю,

створювати сприятливу атмосферу в навчально-виховному процесі (співпраця з колегами та батьками, постійний взаємозв'язок з учнями тощо).

Іншим основоположним державним документом у сфері педагогічної освіти є *Національний курікулум* базової підготовки вчителя, який включає навчальні плани, програми, форми і методи викладання і навчання, навчально- методичні ресурси. Процес переходу від інструктивних до конструктивних методів навчання орієнтований на активну творчу та самостійну діяльність студентів, зокрема: роботу з різноманітними джерелами, виконання дослідницьких завдань, розв'язання проблемних ситуацій, проведення диспутів, виконання творчих робіт тощо. Стандарт кваліфікованого вчителя Англії побудований за принципом кроскурікулярності, тобто в документі визначається перелік компетентностей, що їх мають набути майбутні вчителі у процесі професійної підготовки. ОКХ випускника вищого навчального закладу України має предметний характер, тобто в документі окреслюються компетентності студентів-випускників з кожного предмета окремо.

Шляхи застосування англійського досвіду професійної підготовки вчителів початкової школи в Україні в умовах євроінтеграції включають: розробку єдиної системи стандартів професійної підготовки і діяльності вчителя в контексті загальних, інтегрованих вимог до його компетентності, професійних цінностей педагогів широкого спектру вмінь учителів управляти своєю педагогічною діяльністю (викладанням) та навчальною діяльністю учнів; модернізація змісту професійної підготовки вчителів початкової школи та переорієнтація навчальних програм відповідно до європейських стандартів, спрямованих на посилення інтеграції теоретичних дисциплін педагогічного циклу, підвищення уваги до методичної підготовки та педагогічної практики; забезпечення неперервності професійної підготовки вчителів початкової школи задля постійного зростання і розвитку професійних навичок та вмінь, за умови тісної співпраці з університетами, школами та місцевими органами освіти, які відповідають за професійну підготовку вчителів, що забезпечує широкий діапазон спеціальних знань у галузі вищої освіти, набуття практичного досвіду.

Необхідність запровадження моніторингу й оцінки ефективності системи неперервної професійної підготовки передбачає і реалізацію гнучких моделей професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, що забезпечить можливість здобуття освіти за індивідуальною освітньою траєкторією; розробка та впровадження критеріїв і форм перевірки якості професійної підготовки вчителів, спрямованих на вдосконалення навчального процесу; забезпечення державно-громадського контролю його якості підготовки вчителів; інформування суспільства про ефективність професійної підготовки вчителів, здійсненої у педагогічному навчальному закладі; перевірка її відповідності встановленим державним вимогам; розвиток академічної мобільності, що забезпечує збагачення змісту педагогічної освіти у контексті залучення викладачів і студентів до участі в європейських програмах з метою активізації й поглибленого вивчення зарубіжного, передусім європейського досвіду, пошуку шляхів розв'язання проблеми поліпшення якості шкільної й педагогічної освіти.

Висвітлення ключових аспектів, пов'язаних із підготовкою вчителів початкової школи у Великобританії сприятиме, на наше переконання, осмисленню позитивних ідей із можливістю подальшого плідного їх використання в розбудові єдиного освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні.

Передусім відзначимо, що питання професійної підготовки вчителя в аспекті інноваційних модернізаційних процесів знайшло відображення у наукових напрацюваннях українських учених Л. Коваль, Л. Кондрашової, О. Комар, Р. Пріми та ін. Значний досвід вивчення здобутків зарубіжної теорії професійної освіти накопичений такими вітчизняними науковцями, як Н. Бідюк, В. Жуковський, О. Локшина, Л. Пуховська та ін. Провідні напрями теорії та практики професійної підготовки вчителів, сучасні реформи вищої освіти Великобританії досліджували Н.Авшенюк, М.Базурина, О. Волошина, Л. Поліщук та ін.

Вагомий науковий доробок у теорії та методиці професійної підготовки вчителів у Великій Британії в контексті інтеграційних процесів в Європі належить

зарубіжним науковцям Т. Бечеру, П. Броудфуду, А. Сокету, М. Хані, Д. Хартлі та ін.

Кінець XX – початок XXI століття у Великобританії позначився прогресивним реформуванням шкільної та вищої освіти, поширенням євроінтеграційних процесів на цільові та процесуальні аспекти професійної підготовки вчителів початкової школи: запровадження Національних стратегій мовної та арифметичної грамотності, створення Агентства з підготовки вчителів, запровадження важливих документів – Національного стандарту кваліфікованого вчителя та Національного навчального плану (National Curriculum) його базової підготовки, який включає навчальні плани, програми, форми і методи викладання і навчання, навчально-методичні курси; кількісне та якісне розширення академічної мобільності майбутніх учителів початкової школи [65].

У Національному стандарті кваліфікованого вчителя представлені основні напрями стандартизації педагогічної освіти Великобританії, які складаються з трьох розділів: професійні ознаки, професійні знання і розуміння, професійні навички, що включають такі професійні якості, як широка ерудиція, різноманітні духовні інтереси, креативність тощо, а також знання з фундаментальних дисциплін, уміння та навички управляти власною педагогічною діяльністю, створювати сприятливу атмосферу в навчально-виховному процесі. Стандарт кваліфікованого вчителя включає зміст Національної програми і форми підготовки вчителів із базових предметів. Навчальні плани, програми, форми і методи викладання і навчання, навчально-методичні ресурси включені до Національного курикулуму базової підготовки вчителя (основоположного державного документу у сфері педагогічної освіти) [44].

Ключовим положенням процесу стандартизації у Великобританії є визначення критеріїв професійно-педагогічної готовності випускника – молодого вчителя (компетенцій), зафіксованих у кваліфікаційній характеристиці. Важливим положенням реформи є те, що школа повинна відігравати роль вузівського партнера в системі професійно-педагогічної підготовки, тобто вищий навчальний заклад і школа спільно відповідають за розробку та реалізацію: «програм

підготовки вчителів; структури і змісту педагогічної практики; методик викладання дисциплін спеціалізації та дисциплін навчального плану школи; методик перевірки знань учнів; методик оцінки практичної роботи студентів; спільної перевірки кінцевого результату професійно-педагогічної підготовки; програм підвищення кваліфікації» [49, с. 87].

Професійну підготовку вчителів оцінює Бюро стандартизації освіти та Агентство підготовки вчителів. Оцінювання професійної підготовки майбутніх учителів включає як процедуру внутрішньої, так і зовнішньої перевірки, тобто контроль мають можливість здійснювати як інспектори, так і адміністрація вищих навчальних закладів [44].

Саме реформи початкової освіти Великобританії стали основним внутрішнім чинником змін у системі професійної підготовки вчителів, зокрема: у розвитку більш ефективних організаційних засад; у вдосконаленні змісту; запровадженні нових форм та методів викладання, необхідних для досягнення високих навчальних результатів. Як слушно зауважує О. Савченко, «Модернізацію педагогічної освіти не можна успішно вирішити лише як завдання вищої школи. Загальна середня освіта – замовник і споживач педагогічних кадрів – має стати активним суб'єктом її вдосконалення» [34, с.152].

При дослідженні та узагальненні зарубіжного досвіду професійної підготовки вчителів початкової школи З. Онишків виокремлює такі основні напрями модернізації вищої освіти: стандартизація професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів; інтеграція педагогічної освіти країн Європейського Союзу до загальноєвропейського освітнього простору; індивідуалізація навчання майбутніх учителів; формування образу ефективного вчителя тощо [39].

Усі фундаментальні документи, в яких представлено психолого-педагогічні та соціальні вимоги до вчителя початкової школи – Стандарти кваліфікованого вчителя Англії й Уельсу, Стандарти базової педагогічної освіти Шотландії, Кодекс професійних цінностей Північної Ірландії – містять важливі соціокультурні орієнтири і професійні цінності, пов'язані з соціокультурною

підготовкою і діяльністю вчителя: розкриття духовних сил учнів; повага до соціальних, культурних, мовних та релігійних особливостей кожного учня; толерантне й ефективне спілкування з батьками й опікунами; власний приклад для учнів в утвердженні позитивних цінностей – таких, як довіра, повага, чесність, відповідальність, уміння зробити послугу [7].

Соціокультурна спрямованість цілісної підготовки вчителя початкової школи, яка завжди була традиційною для національної педагогічної системи, відображена в її цілевизначенні, змісті, формах, методах тощо, стрижневою лінією проходить крізь усі компоненти змісту освітньо-професійної програми в стандартах підготовки вчителя початкової школи: гуманітарної і соціоекономічної; природничонаукової; професійної і практичної.

Суттєвим нам видається те, що одним із провідних чинників модернізації організаційно-змістових засад професійної підготовки вчителів початкової школи у Великій Британії став розвиток її соціокультурного компонента. Заслужовує на увагу виокремлення соціокультурної підготовки майбутніх учителів у Великобританії, яку О. Волошина репрезентує як складне і багатовимірне явище, що проходить крізь усі компоненти навчальних планів, програм і визначається як сукупність знань, переконань, ставлень, умінь, навичок, видів діяльності майбутнього вчителя початкової школи, які забезпечують йому можливість самоідентифікації як представника національної культури, вступу в рівноправний діалог з іншими культурами у вітчизняному освітньому просторі, включення в сучасні європейські та світові цивілізаційні процеси [7].

Зазначимо, що пріоритетним напрямом розбудови вітчизняного загальноосвітнього навчального закладу I ступеня сільської місцевості в ринкових умовах стало приведення форм і змісту фахової підготовки вчителя у відповідність із суспільними вимогами. Зміни до професійних вимог у підготовці вчителя початкової школи сільської місцевості зумовлені потребою зміцнення взаємозв'язків школи з родинами учнів, сільською громадою, створення розвивального освітнього середовища школи на засадах особистісно орієнтованого підходу. Вважаємо, що залучення британського досвіду

соціокультурної підготовки вчителів сприятиме оновленню соціокультурної складової змісту вітчизняної шкільної освіти, варіативності навчальних планів і програм, зміцненню зв'язків школи з соціокультурним середовищем, вдосконаленню особистісно-професійних характеристик майбутнього вчителя.

Науково вартісним в аспекті досліджуваної проблеми є визначення та обґрунтування Л.Поліщук шляхів застосування британського досвіду професійної підготовки вчителів початкової школи в Україні в умовах євроінтеграції, серед яких провідними названо: розробку єдиної системи стандартів професійної підготовки і діяльності вчителя в контексті загальних, інтегрованих вимог до його компетентності, вмінь учителів управляти своєю педагогічною діяльністю (викладанням) та навчальною діяльністю учнів; модернізацію змісту професійної підготовки вчителів початкової школи та переорієнтацію навчальних програм відповідно до європейських стандартів, підвищення уваги до методичної підготовки та педагогічної практики; забезпечення неперервності професійної підготовки вчителів початкової школи, тісної співпраці з університетами, школами та місцевими органами освіти тощо, які відповідають за професійну підготовку вчителів тощо [44].

Виявлення позитивних тенденцій підготовки педагогів у Великій Британії, з опорою на національну систему освіти, на наш погляд, може слугувати для обґрунтування концептуальних ідей і практики вдосконалення змістово-методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи сільської місцевості в Україні. Окреслені теоретичні положення можуть стати конструктом у модернізації фахової підготовки та особистісно-професійного розвитку вчителів початкової школи сільської місцевості..

ЛІТЕРАТУРА

1. Аносов І. П. Сучасна сільська школа: проблеми і перспективи входження в освітній простір І. П. Аносов Управління школою. – 2007. - № 33. – с. 24-28.
2. Біда О. А. Сільська початкова школа в контексті реформування системи освіти в Україні / О. А. Біда, Г. П. Волошина, О. М. Коберник, Г. І. Коберник, О. А. Комар; Уманський держ.педагогічний ун-т ім. Павла Тичини / В. Г. Кузь (ред.). – К. : Науковий світ, 2002. – 220 с. .
3. Бабиаж М. Сельская школа в Польше // Порталус // 2007 – (http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1193922551&archive=1194448667&start_from=&ucat=&).
4. Васянович Григорій. Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів / Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю педагогічного факультету / Упор. Галина Філь, Лілія Стахів. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – 440 с.
5. Вікіпедія – Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [*Електронний ресурс*]. – *Режим доступу:* <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Волинець А. Г. Сучасні педагогічні інновації і школа майбутнього / А. Г. Волинець // Рідна шк. – 1993. – № 8. – с. 3–32.
7. Волошина О.В. Соціокультурний компонент підготовки майбутніх учителів початкової школи у Великій Британії: автореф. дис... канд.пед.наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Волошина. – Київ, 2007. – 25 с.
8. Гаева Г. В Лапландии тоже есть малокомплектные школы // Республика // 2008 - (<http://www.gazeta-respublika.ru/article.php/14498>).
9. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Нестор Миколайович Гупан. – К.: АПН, 2002. – 223 с.
10. Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
11. Державна програма «Вчитель». – К.: Ред. загальнопед. газет, 2002. – 40 с.
12. Державний стандарт початкової загальної освіти : затвердж. постановою Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2000 р. № 1717 // Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття : в 3-х кн. – К., 2003. – Т. 3. Модернізація освіти. – с. 497–548 .
13. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

14. Загальна Декларація прав людини // Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття : в 3-х кн. – К.: Навч. кн., 2003. – Т. 3. Модернізація освіти. – с. 34–37.
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // [http: zakon5.rada.gov.ua /laws/show/911-19](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/911-19).
16. Закон України «Про освіту» / Освіта України. Нормативно-правові документи – К.: Міленіум, 2011 – 472 с.
17. Закон України «Про позашкільну освіту» // Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття: В 3-х кн. – К.: Навчальна книга, 2003. – Т. 3. Модернізація освіти. – с. 568–586.
18. Іванюк Г. І. Варіативне функціонування перспективних моделей профільної школи в сільській місцевості / Ганна Іванівна Іванюк // Пед. пошук. – 2006. – № 2 (50). – с. 37–39.
19. Іванюк Г. І. Перспективні моделі сільської школи / Ганна Іванівна Іванюк // Моделі розвитку сучасної української школи : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 11–13 жовт. 2006 р. – Черкаси ; Сахнівка ; К. : 2007. – С. 115–120.
20. Іванюк Г. І. Теоретико-практичний аспект діяльності сільської школи в Україні (1958-2005 рр.) / Ганна Іванівна Іванюк // Педагогічний пошук. – 2005. – №4 (48). – с. 58-60.
21. Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999–2012 роках // Освіта України: Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – с. 128–153.
22. Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості в 1999–2005 роках // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – с. 156–160.
23. Концепція трудової підготовки учнів сільських загальноосвітніх навчальних закладів // Сільська школа. – 2003. – № 23–24(130). – с. 4–6.
24. Кузь В. Г. Сільська школа, сільський вчитель ХХІ століття / Володимир Григорович Кузь // Зб. наук. пр. Укр. держ. пед. ун-ту. – К., 2000. – с. 55–145.
25. Кузь В. Г. Педагогічні основи функціонування навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок» / В. Г. Кузь // Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховних закладах «школа-дитячий садок»: зб. наук. праць / гол. ред. В. Г. Кузь. – К. : Науковий світ, 2000. – с. 6–23.
26. Кузьмінський А.І. Місце університету в системі підготовки працівників освіти для сільської місцевості/ А. І. Кузьмінський //Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Ред.кол.: Н. С. Побірченко (гол.ред.) та інші. – К.: Наук.світ, 2002. – ISBN 966-675-131-3. - Випуск 3.- 244 с.

27. Леонтьєва Г. Г. Сільські школи: проблеми збереження та розвитку на початку третього тисячоліття / Г.Г. Леонтьєва, О. О. Бражникова – Суми: Вид-во Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, 2001. – 56 с.
28. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
29. Малокомплектная школа: в России и США // Рязанские ведомости // 2006 [електронний ресурс] <http://rv.ryazan.ru/old/cgi-bin/main-n=2633-2634&m=6.htm>).
30. Мелешко В. В. Організація управління малокомплектними початковими школами / В. В. Мелешко // Початкова школа. – 2002. – № 1. – с. 50 – 54.
31. Мелешко Віра. Теоретичні засади моделювання розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів. /В. Мелешко // Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю педагогічного факультету. Упор. Галина Філь, Лілія Стахів. – Дрогобич: Посвіт, 2009.-440 с 32. Мелешко В. Шкільне діловодство у малокомплектній школі / В. Мелешко // Початкова школа. – 2001. – № 2. – с. 52–54.
33. Мелешко В. В. Організація методичної роботи в сільських малокомплектних школах / В. В. Мелешко // Початкова школа. – 2000. – № 5. – с. 41–43.
34. Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю педагогічного факультету Упор. Галина Філь, Лілія Стахів. – Дрогобич; Посвіт, 2009. – 440 с.
35. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шк. світ, 2001. – 24 с.
36. Національна доповідь про стан та перспективи розвитку освіти в Україні / Національна академія пед. наук; авт. В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В. Г. Кременя. – 2-ге вид. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 304 с.
37. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
38. Новий тлумачний словник української мови у 4 томах / уклад. В. Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999. – Т.2. – 911 с.

39. Онишків З. М. Підготовка студентів до роботи в початковій школі сільської місцевості : [монографія] / З. М. Онишків. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. – 382 с.
40. Онишків З. М. Проблема індивідуалізації навчання у практиці роботи сільської початкової школи / З. М. Онишків, О. П. Онишків // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2009. – № 4. – с. 59–63.
41. Організація методичної роботи в школі / упорядник І. П. Жерносек. – К. : ІСДО, 1995. – 108 с.
42. Осадчий І. Г. Освіта сільського регіону: теорія і технологія управління розвитком / І. Г. Осадчий. – К.: Шкіл. світ, 2005. – 260 с.
43. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР : конец XIX – начало XX вв. / под ред. Э. Д. Днепров и др. – М. : Педагогика, 1991. – 448 с.
44. Поліщук Л. П. Ціннісні пріоритети форм і методів підготовки майбутніх учителів початкової школи в Англії / Поліщук Л. П. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики. – Київ, 2010. – Вип. 11(21). – с. 102–106.
45. Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах // Початкова освіта. – 2004. – Серпень.
46. Положення про навчально-виховний комплекс «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» / Книга керівника навчально-виховного закладу: довідково-методичне видання / упоряд. Б. М. Терещук, В. В. Скиба. – 2-е видання, доповнене. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – с. 203–205.
47. Положення про освітній округ. Затверджено постановою КМУ № 777 від 27.08.10 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/8841>.
48. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС, 2009. – 367 с.
49. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: монографія /Л. П. Пуховська - Вища шк., 1997. – 180с.
50. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – С. 319–346.
51. Савченко О. Я. Про стан та перспективи розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 1999. – № 1. – с. 1–3.

52. Сбруєва А. А. Порівняльна педагогіка: навчальний посібник / А. А. Сбруєва. – Суми: РВВ СДПУ, 1999. – 300 с.
53. Селевко Г. К. Альтернативные педагогические технологии / Г.К.Селевко // М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 224 с.
54. Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 14-15 квітня, 1999 р.) / за ред. О. Я. Савченко; упорядник І. С. Волошук. – К. : ВБФ «Школа майбутнього», 2000. – 184 с.
55. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко : ред. : Ю. Вільчинський, Л. Масенко; Укр. Вільний Ун-т, Друзі Т-ва ім. Григорія Ващенко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
56. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000.-1018 с.
57. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А. П. Н., 2003. – 68 с.
58. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 4. – с. 7–389.
59. Франчук Т. Й. Педагогічні системи минулого як суб'єкт оптимізації сучасної освіти: особливості трансформаційних процесів // Особистісно орієнтований потенціал педагогіки В. О. Сухомлинського. / Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2008 року). – м. Кам'янець-Подільський, 2008. – 275 с.
60. Шахов В. І. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект / В. І. Шахов. – Вінниця, 2007. – 383 с.
61. Цимбалару А. Д. Педагогічне проектування освітнього простору в школі І ступеня: теорія і практика : монографія / А. Д. Цимбалару. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 692 с.
62. Barnes A. An Introduction to Career Learning and Development 11-19: Perspectives, Practice, Possibilities / A. Barnes, B. Bassot, A. Chant. – London: Routledge, 2010. – 168 p.
63. L'ecole a maitre unique. XXIV-e conference internationale de l'instruction publique". Geneve, 1961. – 273 p.
64. Primary school teachers: useful information. Department for Education. Gov.uk // [інтернет ресурс] https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/301107/Teachers__Standards.pdf
65. Teachers' Standards. Guidance for school leaders, school staff and governing bodies // [інтернет ресурс] https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/301107/Teachers__Standards.pdf

ГЛОСАРІЙ

Авторська школа – навчально-виховний заклад, в якому реалізується нова педагогічна система, розроблена конкретним педагогом чи творчим педагогічним колективом. Авторські школи виникають переважно як відповідь на гострі потреби вдосконалення освітньої практики, соціальної затребуваності певних ідей щодо навчання, виховання і розвитку дітей.

Ментальність – (від лат. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) психічне обличчя, психічний склад народу, нації; психіка, інтелект, характер. Ментальність є складовою менталітету. Категорія «менталітет» має декілька різних визначень: «мислительні здібності», «світосприйняття», «соціальні установки» та ін.

Еразмус (англ. Erasmus) — програма обмінів студентів, викладачів та науковців країн-членів Євросоюзу, а також Ісландії, Ліхтенштейну, Македонії, Норвегії, Туреччини. Програма надає можливість навчатися, проходити стажування чи викладати в іншій країні, що бере участь в програмі. У Єврокомісії Erasmus назвали найуспішнішою освітньою програмою ЄС і важливим інструментом боротьби з молодіжним безробіттям. Терміни навчання і стажування можуть складати від 3 місяців до 1 року [https://uk.wikipedia.org/wiki/Програма_Еразмус].

Європейський вимір в освіті («Є. в.») (European dimension in education) – певний стандарт знань про Європу для трансляції через навчання, зокрема: «широке поняття, що відображає процес перетворення Європи на пріоритет шкільної освіти» (Shennan, 1991); «динамічне поняття, що передбачає навчання учнів знань про Європу, в Європі та для Європи (Stobart, 1991); «знання традицій, культури, мови та економічного стану європейських країн з метою утримання комплексного уявлення про Європу для визнання розмаїття в її межах» (Енн Лоубер, 1997) дітей.

Інновації в освіті – процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, пед. та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану. Слово інновація має комплексне значення, оскільки складається з двох форм: власне ідеї та процесу її практичної реалізації

Інфраструктура (від латинської – нижче, під; під і структура) – сукупність галузей господарства та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство), загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.).

Соціальна інфраструктура села – це стійка сукупність матеріально-речових елементів, які створюють умови раціональної організації основних видів діяльності сільських жителів (трудової, суспільно-політичної, культурно-освітньої

і т.п.). Функції інфраструктури: забезпечення житлово-побутових, соціально-культурних і матеріальних умов життєдіяльності.

Курікулум – поняття, що використовується в порівняльній педагогіці для характеристики дидактичних особливостей функціонування зарубіжних навчальних систем. Термін «К.» запозичений з англійської мови і в дослівному перекладі означає навчальний план, навчальна програма.

Лінгва (LINGUA) – програма вивчення європейських мов [<http://europa.dovidka.com.ua/o.html>].

Малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, й кожен учитель працює одночасно з двома або декількома класами. Буває одно-, дво- і трикомплектною. В однокompлектній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів відразу, в двокомплектній навчання ведуть два вчителі, кожний у двох класах одночасно, в трикомплектній робота розподіляється між трьома вчителями: двоє ведуть по одному класу, а третій – два класи. Малокомплектна школа розміщується в тих населених пунктах, де немає достатнього контингенту дітей для організації початкової школи з чотирма повними класами.

Модель – зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт; уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його «представник».

Модель Ради Європи (РЕ) для реалізації «Є. в. є багаторівневою і включає середню освіту, фахову підготовку та освіту дорослих, охоплюючи зміст освіти, технології навчання, виховну роботу.

Модернізація – вдосконалення, покращення, оновлення об'єкта, приведення його у відповідність з новими вимогами і нормами, технічними умовами, показниками якості.

Освітній округ (англ. *education district*) — добровільне об'єднання навчальних закладів (незалежно від їх типу та форми власності) системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти (різних типів і рівнів акредитації), закладів культури, фізичної культури та спорту, підприємств і громадських організацій, яке створюється для забезпечення культурно-освітніх потреб громадян, що проживають у межах відповідної адмін.-територіальної одиниці (району, міста чи їх частини).

Початкова освіта – перший ступінь загальної середньої освіти, метою якого у більшості країн світу є одержання дітьми базових умінь і навичок загальнокультурного, загальнорозвивального характеру. Проте системи П.О. в

різних країнах суттєво різняться терміном навчання, віком дітей, які розпочинають відвідувати школу, режимом початкового навчання тощо.

Початкова школа – загальноосвітній навчально-виховний заклад для дітей, що дає початкову освіту (елементарні знання з рідної мови, математики, а також про природу й суспільство); перший ступінь загальної середньої освіти...Організовується як самостійна школа, а також у складі основної або середньої загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею».

Початкова школа сільської місцевості – комплексне поняття, яке стосується різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, розміщених у сільській місцевості, що різняться наповнюваністю, соціальним оточенням, національним складом, територіальною віддаленістю від великих культурних центрів.

Післядипломна педагогічна освіта – галузь освіти дорослих, яка забезпечує неперервне вдосконалення професійних знань, умінь та навичок пед., наук.-пед. та керівних кадрів освіти шляхом підвищення кваліфікації, перепідготовки, спеціалізації та стажування на основі новітніх технологій, досягнень науки і виробництва. Основними функціями П.п.о. є: компенсаційна (дає можливість працівникам освітніх закладів отримати додаткову освіту);адаптуюча (забезпечує пристосування пед.працівників до нововведень та змін, які відбуваються в освітньому, соціально-економічному та виробничому середовищі); розвиваюча (сприяє всебічному розвитку особистості у післядипломний період шляхом неперервного збагачення раніше здобутих знань, умінь та навичок, їх творчого зростання і оновлення). П.п.о. є важливим фактором вирішення соціальних завдань щодо професійної відповідальності працюючих цілям, завданням та інтересам держави, галузі, регіону, конкретного навчального закладу та особистості.

Стандарти вищої освіти – містить перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями; перелік напрямів і спеціальностей; вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти; це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності.

Сільська малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами. Буває одно-, дво- і три-комплектною. В однокласній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів; у двокомплектній навчання ведуть два вчителі, кожен у двох класах одночасно; у трикомплектній школі робота розподіляється між трьома вчителями: два ведуть по одному класу, а третій – два класи».

Сільська школа – означає не тільки приналежність до місця розташування, а це загальноосвітній навчальний заклад, де, крім навчання, створюються

сприятливі умови для різнобічного розвитку дитини, національно-культурного збагачення особистості, духовних взаємозв'язків та взаємовпливів із соціокультурним середовищем».

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Інформаційний обсяг спецкурсу	5
Програма спецкурсу.....	8
Методичний супровід спецкурсу.....	13
Література.....	53
Документи, які регламентують діяльність початкової школи сільської місцевості (Нормативно-правова база).....	60
Документи міжнародних організацій щодо європейської інтеграції у сфері педагогічної освіти.....	62
Глосарій.....	63

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
вул. Винниченка, 31, м. Луцьк, 43025 тел.(0332) 24-22-35, факс (0332) 72-16-41
E-mail infovippolutsk@gmail.com ЄДРПОУ 02139699

19.06.2017 № 466/02-13
на № _____ від _____

Акт

щодо впровадження результатів наукового дослідження
Берладин Ольги Богданівни
**«Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості
в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)»**

Впровадження результатів дисертаційної роботи Берладин О. Б. здійснювалося у навчальному процесі Волинського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти протягом 2015-2017 н.р.

Берладин О. Б. здійснила історико-педагогічний аналіз досліджуваної проблеми, що дозволило розробити спецкурс «Актуальні проблеми початкової школи сільської місцевості», де пріоритетними як у руслі дослідження, так і практично значущими для вчителів початкової школи сільської місцевості є такі теми: «Передумови розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні: генеза, сутність, кризові тенденції та шляхи подолання», «Реструктуризація мережі початкових шкіл сільської місцевості (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)», «Альтернативні загальноосвітні навчальні заклади першого ступеня сільської місцевості», «Стандартизація професійної підготовки вчителів початкової школи в країнах Європи та модернізаційні аспекти фахової підготовки вчителя до професійної діяльності в початкових школах сільської місцевості України», «Моделі розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості: національний і зарубіжний досвід». Вказаний матеріал сприятиме підвищенню рівня фахової кваліфікації вчителів початкових шкіл сільської місцевості Волинської області.

Результати дослідження Берладин О. Б. були позитивно сприйняті викладачами інституту та слухачами курсів підвищення кваліфікації: вони є актуальними, відображають перспективний напрям в історії педагогіки України, мають теоретико-практичну цінність, що дає змогу зрозуміти взаємозв'язок соціальних, економічних, культурних і педагогічних чинників, потребу в інноваційній спрямованості підготовки фахівців для початкової

школи сільської місцевості України в умовах євроінтеграції, виробляє історичну перспективу, дозволяє глибше і всебічно оцінити стан зацікавленості педагогічною проблемою.

Результати дослідження О. Б. Берладин можуть бути рекомендовані до використання в навчально-виховному процесі інших вищих навчальних закладів.

Проректор з наукової роботи
кандидат педагогічних наук, доцент

В. В. Вітюк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 26-52-20, факс (0432) 26-33-02, E-mail: info@vspu.net код ЄДРПОУ 02125094

14.06.2017 № 06/32

на № _____

Акт

щодо впровадження результатів наукового дослідження

Берладин Ольги Богданівни

**«Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості в
Україні (друга половина XX – початок XXI століття)»**

Впровадження результатів дисертаційної роботи Берладин О. Б. здійснювалося у навчально-виховному процесі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського впродовж 2015 – 2017 років.

Предметом упровадження були науково-практичні розробки автора, а саме:

- історико-педагогічний аналіз проблем розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні (другої половини XX – початку XXI століття);
- збагачення знань студентів про вплив соціально-економічних, демографічних, суспільно-політичних та педагогічних чинників на функціонування і розвиток загальноосвітніх закладів I ступеня сільської місцевості у досліджуваній період;
- тенденції та суперечності функціонування початкових шкіл сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI століття).

Результати дослідження Берладин О.Б. отримали позитивну оцінку, вони є актуальними, мають практичну значущість і рекомендуються для впровадження у навчальний процес ВНЗ.

Проректор з наукової роботи

проф. Коломієць А. М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 72-80-76, факс: (03822) 67-42-65
E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

14.08.17 № 26

На № _____ від _____

Довідка

щодо впровадження результатів дослідження

Берладин Ольги Богданівни

**«Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості в
Україні (друга половина XX – початок XXI століття)»**

Протягом 2015-2017 рр. у Хмельницькому національному університеті здійснено апробацію та впровадження результатів дисертаційної роботи О.Б. Берладин. Зокрема, Берладин О. Б. проведено значну роботу щодо коригування і доповнення лекційного матеріалу з курсу «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка, що суттєво доповнило лекційний матеріал (теми: «Вагомість ідей британського педагогічного досвіду кінця XX – початку XXI століття в модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості в Україні», «Національний підхід до модернізації професійної підготовки вчителів початкової школи сільської місцевості України в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів», «Механізми модернізації фахової підготовки вчителя до професійної діяльності в початковій школі сільської місцевості України (II половина XX – початок XXI століття)», збагатило знання студентів про дотримання єдиної системи стандартів професійної підготовки вчителів початкових класів в умовах євроінтеграції; основні напрями стандартизації педагогічної освіти у Великій Британії як активної учасниці процесів формування загальноєвропейського освітнього простору в аспекті професійної підготовки вчителів початкової школи; визначення критеріїв професійно-педагогічної готовності (компетенцій) випускника; підвищення уваги до методичної підготовки та педагогічної практики; оновлення організаційно-змістових засад із урахуванням європейського виміру освіти; кількісне та якісне розширення академічної мобільності майбутніх учителів початкової школи сільської місцевості.

Результати роботи дисертантки були позитивно сприйняті викладачами університету й отримали схвальні відгуки. Варто відзначити теоретико-практичну цінність здійсненого дослідження. Досвід роботи О.Б.Берладин з реалізації досліджуваної проблеми може бути рекомендований іншим навчальним закладам.

Проректор з науково-педагогічної роботи

C. M.
Н. М. Бідюк

С. А. Матюх

Завідувач кафедри практики іноземної мови
та методики викладання

Н. М. Бідюк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
e-mail: post@eenu.edu.ua, web: <http://www.eenu.edu.ua>, код ЄДРПОУ 02125102

13.06.2017 № 03-28/02/1758 Г

на № _____ від _____

Акт

щодо впровадження результатів наукового дослідження

Берладин Ольги Богданівни

**«Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості в Україні
(друга половина XX – початок XXI століття)»**

Впровадження результатів дисертаційної роботи Берладин О. Б. здійснювалося у навчально-виховному процесі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки протягом 2015-2017 н.р.

Актуальність і доцільність дослідження зумовлена недостатністю дослідження розвитку початкової школи сільської місцевості в Україні другої половини XX – початку XXI століття, важливістю об'єктивної оцінки цього періоду в системі освіти, а також доцільністю використання історико-педагогічного досвіду у контексті сучасних модернізаційних процесів розвитку загальноосвітніх навчальних закладів першого ступеня сільської місцевості.

Берладин О. Б. провела значну роботу з опрацювання архівних, історіографічних та історико-педагогічних джерел, що дозволило їй суттєво доповнити лекційний матеріал з курсу «Історія педагогіки», зокрема такими темами: «Розвиток початкових шкіл сільської місцевості на Волині (друга половина XIX – початок XX століття)», «Реструктуризація мережі початкових шкіл сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI століття)», «Проблеми і перспективи входження початкової школи сільської місцевості України в освітній простір», «Моделі розвитку сучасних початкових шкіл сільської місцевості: національний і зарубіжний досвід», що сприяло збагаченню знань студентів щодо внеску педагогічної теорії в обґрунтування тенденцій і суперечностей, які були характерні для трансформації початкової школи сільської місцевості в окреслених хронологічних межах, підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх фахівців сучасних загальноосвітніх навчальних закладів першого ступеня сільської місцевості.

Результати дослідження Берладин О. Б. отримали позитивну оцінку, вони є актуальними, мають практичну значущість і рекомендуються для впровадження у навчальний процес ВНЗ.

Перший проректор,
проректор з адміністрування та розвитку

 А. В. Дзьось

Смолюк І. О. (0332) 24-03-04

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
Розрахунковий рахунок 35415031032413, 35420231032413, 35427331032413 ГУДКСУ в Харківській області
МФО 851011 Код 02125591

22.05.2017 № 01-13/514/1

на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів наукового дослідження

Берладин Ольги Богданівни

**на тему «Тенденції розвитку початкових шкіл сільської місцевості
в Україні (друга половина XX – початок XXI століття)»**

Упровадження результатів дисертаційної роботи Берладин О. Б. здійснювалося в освітньому процесі КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради протягом 2016-2017 н.р.

Дослідницею була проведена значна теоретико-методична робота щодо коригування й доповнення змісту лекційного матеріалу з курсу історії педагогіки, зокрема такими темами, як: «Сільська початкова школа в системі освітніх трансформацій (середина XIX – початок XX ст.)», «Початкова школа сільської місцевості як компонент соціальної інфраструктури села (друга половина XX – початок XXI століття)», «Модернізаційні аспекти розвитку початкових шкіл сільської місцевості (друга половина XX – початок XXI століття)», «Конструктивний історико-педагогічний досвід реформування загальноосвітніх закладів першого ступеня сільської місцевості», що сприяло збагаченню знань студентів про вплив соціально-економічних, демографічних, суспільно-політичних та педагогічних чинників на функціонування і розвиток загальноосвітніх закладів I ступеня сільської місцевості у досліджуваний період; внесок українських учених, педагогів у розробку теорії і прикладних питань розвитку початкової школи сільської місцевості України.

Вважаємо, що результати наукового дослідження Берладин Ольги Богданівни можуть бути рекомендовані до використання в навчально-виховному процесі інших вищих навчальних закладів.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження Берладин Ольги Богданівни обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки і психології (протокол № 12 від 16. 05. 2017 р.).

ПРОРЕКТОР

З НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

І. О. СТЕПАНЕЦЬ